

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története III. rész

Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története III. rész

13. A Nagykövetek Tanácsa, főleg azonban lord Harding, párizsi angol nagykövet erősen kacérkodott azzal a gondolattal, hogy Magyarország megrendszabályozására a kisantant fegyveres erejét veszi igénybe. Briand francia külügyminiszter véleménye szerint Ausztria a trianoni szerződés hatálybalépése folytán de iure már Burgenland birtokába jutott; az, hogy alá is írja az átvételi jegyzőkönyvet, nem feltétlenül szükséges formáság. Az olaszok azonban nemcsak a reguláris magyar fegyveres alakulatok, hanem a szabadcsapatok kivonásához is ragaszkodtak. Egyet lehet érteni egy osztrák szerző olyan álláspontjával, hogy ezzel voltaképpen megakadályozták, hogy Ausztria elveszítse Burgenlandot. A Nagykövetek Tanácsa október 2-án hozzájárult az olasz közvetítéshez, Torretta azonban három nappal később kénytelen volt szövetségeseit felszólítani, hogy kötelező erejű meghatalmazást adjanak. A londoni olasz nagykövet csak október 6-án tudta lord Curzon angol külügyminisztert megtalálni, aki a burgenlandi kérdést alig ismerte.¹⁰⁶⁽¹⁾ Schober kényes helyzetben volt: megjelent nála a burgenlandi menekültek egy küldöttsége, amely azt a kívánságát fejezte ki, hogy semmi szín alatt se járuljon hozzá Sopronnak a visszaadásához. A bécsi francia és angol követ viszont arról informálta Schobert, ha az olasz meghívást nem fogadná el, kormányaik Burgenlandot sorsára hagyják. A franciák azért álltak az olaszok mellé, mert a felső-sziléziai kérdésben szükségük volt Róma támogatására,¹⁰⁷⁽²⁾ az angoloknak ugyan jobban megfelelt volna a csehszlovák közvetítés, de nem annyira, hogy ezért érdemesnek tartották volna szembekerülni az olaszokkal.¹⁰⁸⁽³⁾

Október 10-én reggel egy magyar összekötőtiszt Sopronból ment Nagymartonba, Kismartonba és Pándorfalura és az ottani felkelőparancsnokságoknak személyesen adta át a figyelmeztetést, hogy mivel Velencében a nyugat-magyarországi ¹⁹⁴kérdés rendezése végett tárgyalások lesznek, ezek tartama alatt a felkelők ne molesztálják az osztrák határt, a vasúti és távíróösszeköttetéseket állítsák helyre, illetve a szabad forgalmat ne akadályozzák. A B-zónába a kiürítés után felállított kordonon csak másodfokú rendőrségi igazolvánnyal lehetett átmenni, aki az átadott területről egyszer átjött, oda újból nem mehetett vissza.¹⁰⁹⁽⁴⁾ Sigray fő kormánybiztos okvetlenül beszélni akart még a miniszterelnökkel, mielőtt az Velencébe utazik. Bethlen személyi titkára tudomására adta, hogy Bethlen és Bánffy kíséretükkel aznap este 20 óra 20 perckor indulva, a Budapest Déli pályaudvar–Pragerhof–Trieszt–Velence útvonalon mennek és nem hiszi, hogy Sigray bárhol is elérné őket.¹¹⁰⁽⁵⁾ Az útvonal úgy volt megválasztva, hogy sem Lajtabánságot, sem Ausztriát ne érintse, tehát jugoszláv területen kellett áthaladnia. A magyar

küldöttségben volt Bethlenen és Bánffy kivül gróf Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminisztérium politikai osztályfőnöke, Walko Lajos közgazdasági szakértő és Fabró Henrik, a magyar gyorsírás nagymestere. Feltűnést keltett, hogy sem Sigrayt, sem Villanit nem vitték magukkal. Sigray mellőzése még érthetőnek látszik addigi intranszignens magatartása miatt, Villanié azonban nehezen magyarázható meg, mert személyében a soproni kérdés szakértőjét mellőzték.¹¹¹⁽⁶⁾ Nemes gróf római magyar követ állomáshelyéről utazott Velencébe. Schober kancellár kíséretében voltak Oppenheimer külügyi osztályfőnök, dr. Duffek miniszteri tanácsos, Bode irodaigazgató, Rómából pedig odaérkezett Kwiatowski ottani osztrák követ.

Torretta Velencébe rendelte Castagnetot és Ferrariot is. Castagneto herceg a magyar küldöttséggel utazott, Ferrario tábornok pedig Bécsújhelyen az osztrák küldöttséghez csatlakozott.¹¹²⁽⁷⁾ Köller ezredes lehallgatta Castagneto és Ferrario aznapi telefonbeszélgetését, amelyből megtudta, hogy Ferrarionak utasítás szerint magával kellett hoznia Nyugat-Magyarország és főleg Sopron és környéke részletes térképét és okmányait is. Ferrario úgy vélekedett, hogy este bajos lesz utazni, mert a bandák miatt nem biztos az ember. Két tisztet visz magával a soproni olasz misszióból, ahol Coppi ezredes marad vissza.¹¹³⁽⁸⁾ Talán fölösleges kiemelni, hogy Ferrario aggodalma túlzott volt: autójával bántatlanul jutott el mind a felkelők által megszállt területen, mind pedig az osztrák őrvonalon át Bécsújhelyig.

Miután az osztrák küldöttség elhelyezkedett a velencei Grand Hotel Britanniában, Schober a következő, titkosnak jelzett számjeltáviratot kapta az osztrák szövetségi külügyminisztériumból (Rudolf) Pogatscher követ aláírásával:

„Dr. Bauer bizalmasan tájékoztatott egy megbeszélésről, amelyet dr. Renner többnapos prágai tartózkodása folyamán e napokban Benessel folytatott. Renner azon kérdésére, hogy mi fog történni, ha a velencei konferencia eredménytelenül zárulna, Benes úgy vélekedett, hogy akkor az antantkormányok a helyzettel foglalkozva előreláthatóan megbízzák a kisantantot, hogy Magyarországon avatkozzanak be. Az utóbbi ¹⁹⁵(értsd: kisantant) teljes egységes és kész az ilyen akcióra: különös hajlandóságot mutat rá jelenleg Románia.

Renner megjegyezte, hogy az ilyen megbízás megtételéig idő telik el és a magyarok esetleg a velencei konferencia kudarca után megindulhatnak Bécs felé, úgyhogy a kisantant akciója elkésne. Erre Benes azt válaszolta, hogy Csehszlovákia ilyen esetben nem fog felhatalmazásra várni, hanem rögtön be fog avatkozni Ausztria és különösen Bécs megvédelme végett. Ezen lehetőségre való tekintettel mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy mindkét állam hadseregei fölvegyék egymással a kapcsolatot és megbeszéljék az együttműködés módozatait.

Bauer hozzáfűzte, hogy neki és pártjában levő barátainak az a véleménye, hogy a helyzet nehézségeire való tekintettel ezt a cseh ösztönzést gyorsan el kellene fogadni, s felkért, hogy ezt Excellenciának táviratozzam meg.

Én utaltam rá, hogy a szövetségi kancellár úr csütörtökön vagy pénteken visszajöhet, megígértem azonban, hogy Excellenciátat táviratilag informálni fogom.

Marektől (a prágai osztrák követ: szerző megjegyzése) nem érkezett jelentés Benes ilyen javaslatáról.

Pogatscher.”¹¹⁴⁽⁹⁾

A velencei konferencia október 11-én, délután kezdődött meg, színhelye a Palazzo Corner nagyterme volt.

A palota a Canale Grande partján fekszik. A Grand Hotelben elszállásolt magyar delegáció gondolán jutott el oda. Bánffy részletesen leírja a konferenciával kapcsolatos élményeit és megfigyeléseit. Az asztalfőn ült Torretta: alacsony és kistermetű, őszülő ember, arca szürke, semmitmondó, zárkózott, szűkszavú, „de jóakarátú”. Mellette ült két olasz jegyzőkönyvvezető és Castagneto. Az ablak felőli oldalon ült Bethlen és Bánffy, velük szemben pedig Schober és Oppenheimer. Schober jóakarátú, intelligens, nyugodt bécsi polgár benyomását keltette Bánffyra, külügyi jobbkeze viszont túlbuzgó, hevesen vitatkozó és nyugtalan természet. „Amilyen rokonszenves volt az osztrák kormányelnök, olyan antipatikussá tette magát külügyi helyettese folytonos gáncsokodásaival. Ez nekünk jó volt ...”¹¹⁵⁽¹⁰⁾ – emlékezik Bánffy. Bethlen beszámolójában hangsúlyozza, hogy az olaszok barátságosan fogadták a magyar küldöttséget. Schober osztrák kancellár a tárgyalások elején mindjárt kijelentette, hogy semmilyen koncesszióra nem hajlandó, mivel az osztrák parlament külügyi bizottsága részéről kötött marsrutája van, ezért csak arra kíván szorítkozni, hogy megtárgyalják Nyugat-Magyarország átvételének módozatait. Bethlen a magyar kormány részéről kijelentette, ha az osztrák kancellár ilyen felfogást vall, akkor magyar részről leszögezi, hogy ilyen alapon nem lehet tovább tárgyalni. Ezután Torretta márki külön tárgyalást folytatott Schober kancellárral.¹¹⁶⁽¹¹⁾ Egy osztrák szerző közzétette a velencei konferencia jegyzőkönyvét, amely nem emlékezik meg az ülés elején lezajlott magyar–osztrák vitáról. (Nem tartották szükségesnek belevenni.) Benne van Schober és Torretta külön megbeszélésének a tartalma, amelyről a magyar delegációnak nem volt tudomása. Viszont ebből tudjuk, hogy a konferencián a Bánffy által említett személyeken kívül felszólalt Nemes gróf is, a többi jelenlévők csak hallgatók ¹⁹⁶gyanánt szerepeltek.¹¹⁷⁽¹²⁾ Bethlen a hazatérése után tartott minisztertanácson (lásd a 116. jegyzetet) azt is elmondta, Magyarország képviselői az olasz külügyminiszter kérdésére, hogy a magyar kormány milyen garanciákat tud a bandák eltávolítására nyújtani, összeállították a felkelők ellen irányuló rendszabályok jegyzékét. Abba, hogy Sopron és környékének sorsa felett népszavazás döntsön, a magyar küldöttség csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy az Ostenburg-zászlóalj továbbra is Sopronban marad és a népszavazás nyolc nap leforgása alatt megtörténik. A magyar küldöttségnek a határkiigazításra vonatkozó kérését is teljesítették.¹¹⁸⁽¹³⁾ (Az ismeretes, hogy a kikötések teljesítése nem az elképzelt formában valósult meg!)

Bánffy azt vallja, ők azért kértek csak az általuk megjelölt területre népszavazást, mert biztosak voltak benne, hogy ott nem 1–2%-os, hanem nagy és döntő többségük lesz. A következő napi tárgyalásokról ezt írja: „Ez volt a konferencia legviharosabb napja. A határmegállapítás került a szőnyegre. Bethlen és én hivatkoztunk Millerand miniszterelnöknek a magyar kormányhoz intézett kísérőlevelére, a »lettre d’envoi«-ra, amiben a trianoni szerződés megküldésekor biztosított minket, hogy a határbizottságok meg fogják hallgatni úgy a mi, mint a helybeli lakosság kívánságait ...Mi azt akartuk, hogy az egyezménybe ez a szöveg felvétesse. Ebből óriási vita lett. Az osztrákok tiltakoztak a kísérőlevél alkalmazása ellen. A külügyi helyettes tombolt, még Schober is elvörösödött... Az elnök az osztrákok hevesége miatt felfüggesztette az ülést ...A hivatkozástól a »kísérőlevélre« elálltunk, de annak szövege, bár más szavakkal, de majdnem azonos értelemmel belejutott a megállapodásba, ami, ha nem vitáztunk volna olyan ádázan, aligha sikerült volna ...”¹¹⁹⁽¹⁴⁾

Úgy látszott, hogy végére értünk a tárgyalásnak. Ekkor azonban az osztrákok váratlan követeléssel álltak elő. Azt kívánták: adjuk írásban, hogy kiharancsoljuk a felkelőket Burgenlandból. Mi ezt nyilvánosan nem vállalhattuk, hiszen ez bevallása lett volna annak, hogy a bandák mögött a magyar kormány áll. Azt válaszoltuk tehát, hogy mindent megteszünk, hogy jószántukból kijöjjenek, hisszük is hogy hallgatnak a szavunkra, de ők nem lévén katonák, hanem jórészt odaváló polgári emberek, mi nem parancsolhatunk nekik. Erre az osztrákok azt követelték, hogy ha ez így áll, akkor Magyarország vállalja el, hogy a felkelőket fegyverrel üzi ki onnan. Ha pedig a magyar kormány nem hajlandó ezt megtenni, akkor az egész

megegyezés semmis, ők nem írják alá és azonnal elutaznak. Már keltek is fel az asztal mellett (sic) ... Felálltam. Arra kértem az elnöklő Torrettát, hogy függesse fel az ülést. Pár percre Bethlen és én az egyik ablakmélyedésbe húzódtunk vissza. Aztán bementünk Torrettához.

Itt előadtam az én gondolatomat. Mi saját közvéleményünk előtt sem tudnók vállalni az osztrákok kívánságát. Azt a megalázó szerepet sem vállaljuk, hogy az osztrákok zsandáraiként szerepeljünk. Ellenben belátjuk, hogy a konferencia sikere, vagy bukása attól függ, hogy meg tudjuk-e nyugtatni Schoberéket az egyezmény síma végrehajtása iránt. Hajlandók vagyunk tehát nem az osztrákokkal, de Itáliával szemben vállalni, hogy bármi módon, de ki fogjuk [197](#)üríteni az Ausztriának jutott területet. Erről azonban senkinek tudomást szerezni nem szabad. Ezt csak bizalmasan és csakis neki személyesen és mi is személyünkben és becsületszavunkra igérjük. Ő ezek alapján kijelentheti, hogy Olaszország garantálja Burgenland békés átadását, amivel az osztrákok bizonyára meg is fognak elégedni. Torretta nagyon megörült. Ha széjjelugrik a tárgyalás, ez nemzetközi fölsülés volna, ami Olaszországot is érintené, sőt a miniszteri helyzetét is. Visszatértünk a terembe. Torretta kijelentette, hogy Itália vállalja a garanciát. Az osztrákok megnyugodtak ebben, hiszen bármi ellenvetés már gyanúsítás lett volna a közvetítő nagyhatalom irányában.”[120\(15\)](#)

Bánffy mint érdekes apróságot említi: nemzetközi egyezmények szignálói nemcsak nevüket írják alá, de családi pecsétjükkel is ellátták az okmányt. Ez még olyan, középkori eredetű csökevény volt, amikor a szerződő felek még nem tudtak írni. Azonban sem Bethlen, sem Bánffy nem hozta magával pecsétgyűrűjét, úgyhogy gróf Nemes Albert római magyar követ saját pecsétgyűrűjét Bethlennek, édesanyjától örökölt, óraláncán függő dupla pecsétnyomóját pedig Bánffynak adta át. (Nemes anyja báró Wodianer-lány volt.) Itt a magyarázat a heraldikusok részére, hogyan került a velencei egyezménybe Bethlen és Bánffy aláírása mellé a Nemes grófok és a Wodianer bárók ősi címere.[121\(16\)](#) Az okmány aláírása 1921. október 13-án hajnali fél három órakor történt meg.

Ha Bánffy emlékezései és a Hohenbichler által közzétett tárgyalási jegyzőkönyv között, némi különbségek vannak, annak az a magyarázata, hogy Bánffy a történeteket negyed évszázad múltán vetette papírra. Az ígéretet, amelyet Bethlennel együtt saját emlékezése szerint becsületszóra tett Torrettának, Bethlen írásba is adta. A Papers and Documents III. kötetében található meg Bethlennek Torrettához intézett jegyzéke, amelyben arra kötelezi magát, hogy a Magyarország és Ausztria közti egyezmény ratifikálása esetén a saját fegyveres erejét veti be Nyugat-Magyarországon, ha a szóbanforgó terület pacifikációját másként nem lehet végrehajtani. Az idevonatkozó parancsot a soproni szövetségek közötti tábornoki misszió adja meg a magyar csapatok parancsnokának. Hogy melyek legyenek a bevetendő csapatok és milyen legyen a létszámuk, ezt a szövetséges tábornokok és a katonai ellenőrző bizottság együttesen fogják megállapítani a magyar kormány javaslatai alapján. A fentieket vállaló kötelezettség az alkalmazásig titokban marad.[122\(17\)](#)

Az üléseknek Hohenbichler által közzétett jegyzőkönyvéből érdemes idézni az érdekesebb részleteket: Torretta márk 1921. október 11-én délután 15 órakor nyitotta meg a konferenciát. Miután üdvözölte mind a két delegációt, legelőször is külön megbeszélést tartott Ausztria képviselőivel. Torretta fejtegetéseinek [198a](#) lényege az volt, hogy közvetítésének célja: Ausztria a békeszerződés értelmében birtokba vehesse Burgenlandot. Hogy Magyarország hozzájárulását megkapják, bizonyos engedményeket kellene tenniök, hogy a bandákat Nyugat-Magyarország területéről eltávolíthassák. Azonban ezek az engedmények a minimumra lennének korlátozva (!). Olaszország annak idején azon volt, hogy szigorítsák meg a Magyarországnak küldendő jegyzéket és ő maga azt kívánta, hogy a szövetséges hatalmak üljenek össze és állapodjanak meg szankciókban arra az esetre, ha Magyarország nem hajtaná végre a békeszerződés határozmányait. Az ő (első) közvetítése kezdetben nehézségekbe ütközött, mivel Magyarország azzal szemben foglalt állást. Felkéri a kancellárt, hogy tegyen indítványt olyan koncessziókra, amelyek folytán

Magyarország arra volna készítve, hogy a bandákat eltávolítsa a kérdéses területről.¹²³⁽¹⁸⁾

Schober elsősorban azt hangoztatta, hogy az osztrákok mindig hajlandók voltak a magyarokkal területi engedményekről tárgyalni Burgenland teljes megszállása után. Ismertette a felkeléssel kapcsolatos eseményeket, amelyek a helyzetet annyira elmérgesítették, hogy az osztrák parlamentben Sopron átengedését meg sem lehet említeni, mert a pártok vezetői ellenzik. Ő maga tudatában van annak, hogy a két ország egymásra van utalva, ezért a legjobb kapcsolatok megteremtése végett azon volt, hogy az osztrák parlamentet meggyőzze koncessziók tételének szükséges voltáról. Nyugat-Magyarország most teljesen a bandák, állítólag a felsőori kormány kezében van. A nehézség azon forma megtalálásában van, amelynek alapján meg lehet egyezni.

Miután Torretta és az osztrák delegáció külön megbeszélése lezajlott, este 20 órakor folytatták az ülést. Ennek megnyitása után Torretta kijelentette, hogy legelőször is a magyar kormány azon intézkedéseit kellene felülvizsgálni, amelyek Burgenland területének a bandáktól való megtisztítására vonatkoznak. Nemes gróf felolvasta ezeket az intézkedéseket, amelyek kapcsán keletkezett vitában Bethlen visszautasította Schober azon álláspontját, hogy a most tett javaslat a magyar kormány vétkességének a beismerését jelenti. Schober a terület teljes megtisztítását kívánta azzal, hogy ha ez eredményes lesz, akkor „talán lehet koncessziókról beszélni”. Torretta kijelentette, garantálni tudja, hogy Ausztria Burgenlandot békés úton megszerzi. Szükségesnek tartja, hogy mindkét kormány végre egyetértőleg döntse el a kérdést és utalt azokra a súlyos következményekre, amelyeket az egyik fél merevsége (*Unnachgiebigkeit*) az érintett államok részére magával hozna. Schober ezután még egy külön megbeszélést kért Torrettától, amely 23 órakor kezdődött és október 12-ére virradó éjjel két órakor ért véget.

A Schober által készített, feljegyzés szerint Torretta ezen a megbeszélésen kijelentette, hogy ha nem fogadják el tárgyalási alapul bizonyos engedmények megbeszélését, mint ahogyan a magyarok kívánják, akkor meg lenne sértve nemcsak Itália, hanem az egész antant, amelynek nevében Torretta tárgyal. Ez az Ausztriának nyújtandó hitel kérdését is hátrányosan befolyásolná. Külön felhívta Schober figyelmét arra, a hitelkérdést nem kockáztathatja tovább azzal, hogy mereven ragaszkodik ahhoz, hogy nem lehet szó területi engedményekről, ¹⁹⁹amíg nem hajtották végre Burgenland területének teljes átadását. Schober azt fejtegette, ilyen helyzetben már nem lenne szó tárgyalásokról, hanem egy diktátummal állana szemben. E nyomás alatt és az osztrák külügyminiszter alkotmányjogi helyzetének fejtegetése után kijelentette, hajlandó a magyaroknak a területátadással és a tőlük kívánt koncessziókkal kapcsolatos javaslatait az osztrák külügyi bizottság adomására adni és e javaslatokat a valóságnak megfelelően, mint a konferencia olasz és magyar résztvevői hangulatának kifejezését, mint a nyugat-magyarországi kérdés tisztázására vonatkozó javaslatot a lehetőséghez mérten képviselni.¹²⁴⁽¹⁹⁾

Október 12-én délelőtt 10 órakor folytatták a tanácskozást. Torretta ezen leszögezte, hogy a magyarok javára teendő koncesszió gyanánt Sopron és környéke jön számításba, ahol a szövetségi kancellár álláspontja szerint népszavazásra kerülne sor. A vita folyamán kijelentette, hogy antantsapatok odaküldésére csak három hét múltán lehetne számítani. A soproni magyar helyőrség most nemzetközi parancsnokság alatt áll. Ami a népszavazást illeti, a magyar delegáció nehézségeket okoz. Neki azonban az a véleménye, hogy a népszavazás *conditio sine qua non*-t jelent. Bánffy szerint a magyar kormány nem szegül ellene a népszavazásnak, de ma más a helyzet, mint akkor, mert csak a lakosságot izgatná fel. Hivatkozik a rossz tapasztalatokra, amelyeket az antant a népszavazások kapcsán szerzett. Torretta fenntartotta álláspontját. Bethlen azt jelentette ki, hogy egy területet vagy népszavazás, vagy szerződés alapján, de nem egyszerre mind a kettő alapján lehet átvenni. Az osztrák békedelegáció Saint-Germainben azt hangoztatta, hogy Ausztria nem veheti át Burgenlandot népszavazás nélkül. Ha most az osztrákok

népszavazást kívánnak és Sopron ennek eredménye gyanánt Magyarországnál marad, ez nem jelent koncessziót Magyarország részére. Ezt a felfogást osztja a magyar közvélemény is. Ezért indítványozza, ha Sopronban népszavazást kívánnak, akkor azt terjesszék ki az egész területre. (Értsd: egész Nyugat-Magyarországra.) Torretta ezt azzal utasította el, hogy erről nem lehet szó, mivel ez a javaslat a békeszerződés revízióját vetné fel. Oppenheimer pedig leszögezte, hogy Ausztria mégis engedményt ad, mivel a békeszerződés értelmében az egész tartomány birtokába juthatott. Ha Ausztria ennek dacára népszavazást ajánl, mégis bizonyos kockázatot vállal. A népszavazás kimenetele nem lenne kétséges, legfeljebb abban az esetben, ha a soproni népszavazási területet túl terjedelmesen állapítanák meg.¹²⁵⁽²⁰⁾

A népszavazással kapcsolatos megbeszélés folyamán Bethlen azt is leszögezte, hogy nem tudja elfogadni azt a vonalat, amelyet Schober kancellár annakidején »Sopron és környéke« részére javasolt, mivel a községek területeit, erdőket, szőlőket vágott keresztül. Közvetítő javaslatot kíván tenni. A magyar propozícióba bele van foglalva Cinfalva és Fertőmeggyes, valamint Zárány és Kelénpatak nagyobb részei. Respektálni kellene Sopron községi határait és hozzávenni ²⁰⁰Fertőrákost. A közlekedési kérdésben vállalta a péage-jog és a vasúti közlekedési kedvezmény elismerését.

Bánffy ezután a népszavazási terület határaiul azt a vonalat javasolta, amely aztán belekerült az egyezménybe, tehát Cinfalva és Fertőmeggyes és két további község részei kívül maradtak.¹²⁶⁽²¹⁾

További részletkérdések tárgyalása kapcsán Bánffy és Bethlen a határkiigazítások kérdését is megpendítették. Oppenheimer elutasító állásfoglalása után, amikor is kifejezte, hogy a szövetségi kancellár nevében beszél, az ülés 15 órakor félbeszakadt és folytatására 17 órakor került sor. Torretta megnyitván az ülést, közölte a magyarok állásfoglalását, ahogy neki a magyar delegáció tudomására adta. Az ő nyilatkozata után a magyar delegáció engedékenyebb álláspontot foglalt el és elejtette előbbi állásfoglalását, amely szerint a trianoni határvonalat nem fogadhatja el. Ebből látni, hogy ez lehetett az a kritikus időpont, amikor Bánffy emlékezése szerint osztrák részről a tárgyalások beszüntetését helyezték kilátásba és amikor ő Bethlennel együtt külön tárgyalta Torrettával. (Láttuk, hogy Torretta ezt az osztrák delegációval kétszer is megtette.) A jegyzőkönyv szerint ez után történt, hogy a magyar delegáció föltette a kérdést, vajon Ausztria elismeri-e a trianoni békeszerződéshez csatolt kísérőlevelet. Oppenheimer azt felelte, hogy az osztrák kormánynak nincs oka ebben a kérdésben állást foglalni, mert a kísérőlevélről hivatalosan nem szerzett tudomást. Ezután a Burgenlandban visszamaradó állami alkalmazottak kérdése került tárgyalás alá, amikor is abban egyeztek meg, hogy Ausztria azoknak az alkalmazottaknak, akiket nem vesz át, biztosítja a nyugdíját. Befejezésül Bethlen javasolta, a tárgyalásokról készítsenek az egyes pontokat tartalmazó jegyzőkönyvet és mindkét kormány kötelezze magát, hogy e javaslatokat parlamentjében előterjeszti. Schober részletesen kifejtette saját alkotmányjogi álláspontját és kijelentette, hogy kész bemutatni a jegyzőkönyvet a külügyi bizottságnak. Többet nem tehet és ezt előző nap Torretta márkinak is részletesen kifejtette. Torretta megerősítette Schober közlését, hozzátéve, hogy az egyezmény ratifikációja magától értetődően az érintett országok alkotmányától függ. Bethlen válasza: ha a magyar delegáció a jegyzőkönyvet egyszer aláírta, kötve lesz vele. A parlament fogja eldönteni, vajon elfogadja-e a jegyzőkönyvet, vagy nem. Utóbbi esetben a magyar kormánynak le kell köszönnie. Schober viszont azt mondta, hogy ő az osztrák alkotmány értelmében nem tehet indítványt, csak jelentést. Ő azonban kötelezi magát, hogy az elfogadás végett teljes tekintélyét latba veti. Neki azonban államjogi szempontból nincs oka leköszönni, ha a jegyzőkönyvet nem fogadják el. Elfogadta Bánffy azon nézetét, hogy Ausztriának a jegyzőkönyvet teljes egészében el kell fogadnia, vagy elutasítania. Ezután azt a határozatot hozták, hogy a jegyzőkönyv megszerkesztésére mind a három kormány közegeiből bizottságot állítanak össze, amely aztán a jegyzőkönyvet előterjeszti a konferenciának.¹²⁷⁽²²⁾ (Mint már említettük, éjfél után fél három órakor, tehát

október 13-án Torretta, Schober, Bethlen és Bánffy aláírták az egyezményt.)

A magyar küldöttség hazatérését újsághír alapján követhetjük nyomon: „A magyar delegáció pénteken fél tizenkettőkor elhagyta a Grand Hotelt, ahol [201](#) Velence város vendégei voltak. (Azaz október 14-én – szerző megjegyzése.) Castagneto herceg budapesti olasz követ, ki ... még egy ideig Olaszországban marad, a magyar urakat egy részükre rendelkezésre bocsátott katonai naszádon a pályaudvarra kísérte. A magyar delegációt, melynek tiszteletére dell Adami prefektus is megjelent, katonai tisztelettel fogadták a pályaudvaron. Szíves búcsúzás után a delegáció tagjai felszálltak a vonatra és miközben a jelenlévők Olaszországot és Magyarországot éltették, a vonat pontosan 12 órakor megindult.”[128\(23\)](#) A magyar küldöttség útvonala ezúttal Bécsen és Pozsonyon át Budapest Nyugati Pályaudvarra vezetett. (A felkelők által megszállt, Bruckról Hegyeshalomra vezető vasútvonalat nyilván nem akarták használni.) A küldöttség vonata 15-én szombaton délelőtt 10 órakor érkezett a bécsi Westbahnhofra, ahol megszakítván az utat, Bethlen és Bánffy udvariassági látogatást tett Schober kancellárnál, majd este tovább utaztak.[129\(24\)](#) 22 órakor a Nyugati Pályaudvar előcsarnokában óriási tömeg várta a magyar delegációt, amely alkalommal Herczeg Ferenc üdvözlő beszédet tartott. A nagy ovációval fogadott küldöttség tagjai csak lassan tudtak haladni a körúton a kalapjukat és kendőket lobogtató emberek között.[130\(25\)](#)

14. A felsőöri kormány még október 12-én tiltakozó táviratot küldött a magyar külügyminisztériumnak Nyugat-Magyarország átadása ellen, amelyet német fordításban a soproni antanttábornoki misszióknak is megküldött. Ezt a táviratot Köller ezredes nem engedte kikézbesíteni.[131\(26\)](#) A Kettős Kereszt Vérszövetség összes alakulatai forrongásban voltak, ki akartak menni Nyugat-Magyarországra. Sopronba érkezett egy autórakomány hátizsák és ruhanemű, amiről Ráday belügyminiszter tudomást szerezvén, utasította Köllert, hogy tartsa ott és raktározza be, de semmi esetre se adja ki a Friedrich-felkelőknek. A felkelők azt is kijelentették, hogy az antant-albizottságokat ki fogják utasítani. Köller ezredes azonnal figyelmeztetést intézett a felkelőkhöz, hogy az antantiszteket működésükben ne háborgassák.[132\(27\)](#)

A velencei tárgyalások külföldi sajtóvisszhangjáról jól lehetett tájékozódni a magyar napilapokban. A francia lapok kommentár nélkül közölték a velencei egyezmény hírért. A közismerten magyarellenes diplomáciai munkatárssal rendelkező Daily Telegraph megjósolta, hogy Sopron gyöngye magyar többséget ér majd el – „hála a magyar tiszteteknek” –, míg a város környékén a népszavazás túlnyomó osztrák többséget fog eredményezni. Az olasz sajtó elismerőleg nyilatkozott a velencei konferencia sikeréről, a római Tribunában feltűnően magyarbarát hangú vezércikk jelent meg, amely szerint az olasz kormánynak következetesen ápolnia kell a Magyarországgal való jó viszonyt. A cseh sajtóközvéleményekből (Csehszlovákia Republika, Ceské Slovo, Venkov, Vecer, a prágai Tribuna) azt lehetett megállapítani, hogy Prágában a velencei tárgyalások hírért meglehetősen kedvetlenül fogadták. A „Magyarság” kommentárja [202](#) szerint „a legújabb cseh lapok a velencei konferencia eredményét kellemetlen meglepetésnek mondják, de hangoztatják azt a nézetüket, hogy a végleges döntés még nem történt meg és annak a kimondásában a kisantantnak lesz a legfőbb szerepe.”[133\(28\)](#) A prágai Tribuna úgy vélekedett, hogy a cseh közvetítés, amely már-már felülkerekedett, úgy látszik, azon bukott meg, hogy Csehszlovákia túl nagy árat követelt a közreműködéséért. Bánffy azonban emlékezéseiben azt írja, hogy Benes a maga részére semmit sem kért. Látszatra jelentéktelen apróság, de Benesre jellemző, hogy a román és a szerb-horvát-szlovén külügyminisztériumnak küldött táviratában közölte, a Magyarország és Ausztria közt létrejött egyezmény elfogadható Csehszlovákia részére, ha a románok és szerbek is elfogadják azt. Ezt Take Jonescu román külügyminiszter azzal adta tudomására a bukaresti magyar követnek, hogy ehhez hozzájárul, mivel ennek folytán elhárítható a háború veszélye.[134\(29\)](#)

A velencei konferencia eredményeit október 16-án délután olyan minisztertanácson tárgyalták, amelyet

Bethlen még külföldi tartózkodása alatt táviratilag hívott össze. Bánffy megbízta a prágai magyar ügyvivőt, közölje Benessel a következőket: nem akarja Benessel megszakítani a Brünnben létesített baráti kapcsolatokat. Benes előtt a velencei egyezmény lényege már valószínűleg ismeretes és megállapíthatja, hogy Magyarország nem tudott mindent elérni, amit akart. El kellett fogadniuk a népszavazást, mert Schober e tekintetben hajthatatlan volt. A békés megoldás érdekében egyéb engedményeket is tett az osztrákoknak és minden remény megvan a nyugat-magyarországi kérdés végleges rendezésére, amely annyira fontos Közép-Európa konszolidációja szempontjából.¹³⁵⁽³⁰⁾

Az osztrák parlament külügyi bizottsága október 18-án, kedden ült össze a velencei egyezmény megtárgyalása végett. A megelőző napon Masirevich bécsi magyar követ fölkereste Schobert, akit felkért, hasson oda, hogy az osztrák sajtó ne tanúsítson olyan magatartást a soproni népszavazással kapcsolatban, amely megnehezítené a magyar kormánynak Nyugat-Magyarország pacifikálására irányuló törekvéseit. A kancellár ezt megígérte, ugyanakkor helyzete nehézségeire hivatkozva, példaképpen fölemlítette, hogy aznap is egy burgenlandi küldöttség járt nála a soproni népszavazás ügyében. Kitérő választ adott nekik és a részletekre vonatkozólag a velencei egyezményre utalt. Kijelentette, ha a külügyi bizottság másnap ülésén nem várt esemény fog történni, levonja a konzekvenciát és ott fogja hagyni a külügyminisztériumot. A szociáldemokratáktól engedékenység várható, Renner, aki a Sopronról való lemondást ellenezte, nem fog eljönni az ülésre. Azok a hírek, hogy a bécsi francia és angol követ áskálódik a velencei egyezmény ellen, Torretta elleni személyi antagonizmusnak tudható be.¹³⁶⁽³¹⁾ A külügyi bizottság határozata a következő volt: az antant magatartása a trianoni békeszerződés ratifikálása óta azt bizonyítja, hogy a saint-germaini szerződés által megállapított területi határokat, és éppen az Ausztriára előnyöket nem szándékozzák teljes egészükben végrehajtani. Ennek következtében **203**a külügyi bizottság felhatalmazza a szövetségi kormányt a Velencében megkezdett tárgyalásoknak Ausztria és a burgenlandi lakosság érdekeinek határozott megóvásával való folytatására és az alkotmányos hozzájárulás feltétele alatti befejezésére. A jelenlevők (Schober kancellár, pártonkívüli, Seipel a keresztényszocialista, Dinghoffer a nagynémet és Bauer a szociáldemokrata párt képviselője) egyhangúlag fogadták el ezt a határozatot. Renner, mint várható volt, nem ment el az ülésre.¹³⁷⁽³²⁾

Bánffy nem volt megelégedve a határozat felemás voltával. Azt a szakaszt, amely a tárgyalások folytatásáról szólt, érthetetlennek találta, mert a külügyi bizottsági határozat nem tüntette föl világosan, hogy az egyezményben megjelölt részlettárgyalásokról van szó. Azonkívül kétséges volt, hogy a határozat alapján az osztrák kormány kötelezőnek ismeri-e el a velencei egyezményt. A magyar kormány lojálisan megtette az előkészületeket a felkelőkhöz intézendő felhívás kiadására, amelyre magát az egyezményben kötelezte. Minthogy azonban a velencei egyezmény úgy rendelkezett, hogy az említett felhívás hivatkozzék erre az egyezményre, viszont az osztrák kormány még nem jelentette ki, hogy azt magára nézve kötelezőnek ismeri el, megsürgette a szóbanforgó nyilatkozat kiadását az osztrák kormány részéről, hogy a proklamáció megjelenhessen.¹³⁸⁽³³⁾ Schober hangoztatta, a homályos szövegezés nem jelenti azt, hogy a külügyi bizottság nem fogadja el a velencei egyezményt, hanem abból eredt, hogy különböző nézeteket kellett összehangolni. Megerősítette, hogy a határozatban említett tárgyalások azokra a részlettárgyalásokra vonatkoznak, amelyekről az egyezményben szó van.¹³⁹⁽³⁴⁾ Cnobloch budapesti osztrák követ is leszögezte, a külügyi bizottság határozata a velencei egyezményben foglaltak elfogadását jelenti, és felhatalmazza a szövetségi kormányt egy hivatalos, a parlament által ratifikálandó szerződés megkötésére, amely több olyan rendelkezést és biztosítékot fog tartalmazni, melyek az egyezményben nincsenek elég szabatosan feltüntetve. Az osztrák külügyi bizottság a soproni népszavazásra vonatkozó megállapodásokra gondolt, amellyel megindítandók volnának pénzügyi, gazdasági és közigazgatási kérdésekre vonatkozó közvetlen

tárgyalások is a két ország között.¹⁴⁰⁽³⁵⁾

15. Amikor Cnobloch a fentieket tartalmazó jegyzéket Bánffyknak átadta, IV. Károly király repülőgépen már Magyarországra érkezett: Gorton tábornok futárként Bécsbe küldte Woodhouse kapitányt azzal az utasítással, hogy értesítse Londont és Párist. Schober is így tudta meg, hogy az uralkodó az Ostenburg-Friedrich csapatokkal Budapestre indult. Masirevich jelentette, hogy Schober várakozási állásponton van, utasításokat adott a rend fenntartására. A bécsi rendőrség készenlétben van, mert munkástüntetések vár. Az osztrák főváros csendes, a középosztály, a pénzügyi körök és a rendőrség félreérthetetlenül örülnek.¹⁴¹⁽³⁶⁾ Október 24-én Masirevich arról tájékoztatta Bánffyt, hogy Ausztriában kizártnak látszik egy monarchista puccsra irányuló kísérlet. A tartományok ²⁰⁴közül csak Tirolból kapott értesítést, ott is teljes a nyugalom. Schober azt a titkos reményét fejezte ki előtte, hogy Károly királynak sikerülni fog pozícióját Magyarországon megtartani, ami az idők folyamán nem fogja eltéveszteni hatását Ausztriára sem és a két ország között a nyugat-magyarországi kérdés legtermészetesebb megoldásához fog vezetni.¹⁴²⁽³⁷⁾

A második restaurációs kísérlet a kisantant élénk diplomáciai tevékenységét vonta magával. Benes a Habsburg-ház trónfosztását és a velencei egyezmény eltörlését követelte. Utóbbit nemcsak saját elhatározásából, hanem Renner ösztönzésére is. Október 28-án a svájci osztrák követ is fölkereste berni csehszlovák kollégáját azzal, tolmácsolja Benesnek az osztrák kormány azon kérését, hogy a Károly-puccs kapcsán keletkezett új szituációban követelje a velencei egyezmény eltörlését és a trianoni békeszerződés pontos végrehajtását. A cseh szerző szerint hasonló kérelemmel folyamodott az osztrák kormány Belgrádnak is. Az osztrák parlamentben viharos jelenetek játszódtak le: a szociáldemokraták a kisantant politikájának aktív támogatását követelték, míg a keresztényszocialisták és nagynémetek nem titkolták rokonszenvüket a restaurációs kísérlet iránt.¹⁴³⁽³⁸⁾ Vajon Prága Krünes ügynök révén értesült-e a fenti kísérlet tervéről, a fenti forrás alapján nem lehet egyértelműleg megállapítani, csak azt a tény, hogy rendszeresen küldte kémjelentéseit IV. Károly környezetéből a csehszlovák külügyminisztériumba. Tekintettel a csehszlovák–magyar fegyveres összetűzés veszélyére, Schober a nagyhatalmakhoz fordult Ausztria semlegességének védelme érdekében. Benes biztosította a prágai osztrák követet, hogy bármi fog történni, Ausztria semlegességét tiszteletben fogja tartani.¹⁴⁴⁽³⁹⁾

A Nagykövetek Tanácsa október 27-én jóváhagyta a velencei egyezményt. Biancheri bécsi olasz követ Masirevichet biztosította, hogy Torretta fenntartás nélkül támogatni fogja Magyarországot, amint a dinasztia-kérdés rendeződik.¹⁴⁵⁽⁴⁰⁾ Benes azonban még három nap múlva is azt hangoztatta a prágai magyar követ előtt, hogy hajlandó elismerni a velencei egyezményt, ha a magyar kormány teljesíti követeléseit, amelyeket már Bánffy tudomására adott. Benes nyilván arra számított, az olaszok egyet fognak érteni azon álláspontjával, hogy a Habsburg-kérdés azonnali meg nem oldása casus belli. Nyilván abból indult ki, hogy Torretta lényegében Sforza gróf nyomdokain haladt. Az viszont nem látszik valószínűnek, hogy tudta volna, az olaszok is tudnak az 1919. május 24-én kelt csehszlovák–szerb egyezményről.

²⁰⁵Nemes gróf október 28-án azt táviratozta Bánffyknak, hogy Torretta türelmetlenül várja Károly király lemondásának hírére, vagy azt, hogy a magyar nemzetgyűlés trónfosztó határozatot mondjon ki. Mert ha e két eset bármelyike megtörténik, Prágának és Belgrádnak nem lesz rá ürügye, hogy fenyegető lépéseket tegyen Magyarország ellen. Torretta mind a csehszlovák, mind pedig a jugoszláv kormányt mérsékletre intette és Párizst, valamint Londont is álláspontja támogatására kérte föl. Torretta három nappal később is újólaj megígérte, mindent elkövet a magyar ügy érdekében, ha Magyarország teljesíti a Nagykövetek

Tanácsának felszólítását a Habsburg-ház detronizálására.¹⁴⁶⁽⁴¹⁾

16. Az, hogy a Nagykövetek Tanácsa október 29-én visszautasította a kisantant szinte valamennyi követelését, beleértve a velencei egyezmény érvénytelenítését is és csupán a Habsburg-ház detronizációjának törvénybeiktatását követelte a magyar kormánytól, általánosan ismeretes. Ez nem azt jelentette, hogy a Horthy-rendszer teljesen megfelelt az antantnak, hanem azt, hogy a magyar emigráció hatalomrajutása még kevésbé felelt meg. Benesnek meg nem volt érdeke újat húzni a Nagykövetek Tanácsával a magyar emigráció támogatása végett, mivel feltételezte, hogy egy baloldali magyar kormány sem folytathatna más külpolitikát, mint statusquo-elleneset. (A bécsi Jövő is örömmel kommentálta a velencei megállapodás hírét.)

A velencei tárgyalások idején megbeszélés folyt a csehszlovák vezérkar és az osztrák hadügyminisztérium hadműveleti osztálya között katonai együttműködés megteremtése ügyében, amelyen az osztrákok szóvivője Theodor Körner tábornok volt.¹⁴⁷⁽⁴²⁾ Bécs tehát fedezve volt arra az esetre, ha az egyezmény nem jött volna létre és a felkelők betörték volna Ausztriába, hogy támogassák a jobboldali Frontharcos Szövetség puccsterveit. (Csehszlovák részről abban a hitben voltak, hogy a felkelők mind monarchisták.) Katonai együttműködésre azonban nem került sor, mivel Ausztria az októberi királypuccs idején kijelentette, hogy semleges marad.

Mivel a velencei egyezmény magyar fordítását magyarázattal együtt már közzétettük,¹⁴⁸⁽⁴³⁾ e tanulmány keretében elegendő, ha csak tartalmát ismertetjük: a magyar kormány kötelezte magát, hogy felhívja a felkelőket a fegyverek letételére, a nem nyugat-magyarországi származásúakat felszólítja, hogy távozzanak onnan, a köztük levő katonatiszteknek, hivatalnokoknak, főiskolásoknak és a felkelést anyagilag támogató egyéneknek büntető szankciókat helyez kilátásba. Az új határvonalat őrző magyar csapatokat felváltják, a felkelők leszerelésének határideje három hét, amely után Ausztria teljesen pacifikált állapotban veszi át Burgenlandot. A terület átadásáig a soproni antanttábornoki bizottság gyakorolja a közigazgatási jogokat, ehhez a magyar és osztrák kormány egy-egy képviselőjét delegálja. A népszavazás Sopronban Burgenland átadásától számított nyolc napon belül történik meg, az olasz külügyminiszter az **206**ottani rendfenntartás végett gondoskodni fog antantcsapatok odaküldéséről. Magyarország kötelezte magát, hogy a felkelőharcok folytán keletkezett károkat Ausztriának megtéríti,¹⁴⁹⁽⁴⁴⁾ az osztrák kormány pedig kötelezte magát, hogy Burgenland lakosait magyarbarát magatartásukért üldözni nem fogja, a hivatalnokokat nem fogja tömegesen elbocsátani, azoknak, akiket nem vesz át, folyósítani fogja a nyugdíjat. A pótegyezmény lehetővé tette, hogy Ausztria Sopronon keresztül bonyolíthassa le a vasúti személy- és áruforgalmat arra az esetre, ha a népszavazás Magyarország javára dől el. Magyar részről viszont elmulasztottak hasonló kedvezményt kikötni Sopron és Kőszeg közti viszonylatban.

Villani titkos jelentésében megállapítja, hogy 1921 augusztusa–októbere közt a nyugat-magyarországi néphangulat nem javult, hanem kifejezetten romlott a forgalmat korlátozó intézkedések, katonai és közigazgatási anomáliák és a felkelők túlkapásai következtében. Ezt az újabban megjelent részlettanulmányok is megerősítik.¹⁵⁰⁽⁴⁵⁾ Bethlen miniszterelnöknek a felkelőkhöz intézett felhívása máris bizonyos visszhangot váltott ki, Prónay azonban vonakodott alávetni magát a parancsoknak. Bethlen Prónayhoz intézett levelében leszögezte, „kétségtelen, hogy az ország és a magyar kormány a szabadcsapatoknak Nyugat-Magyarország ügyében rendkívül sokat köszönhet. Az ő hazafiasságuk, önfeláldozásuk és kitartásuk tette lehetővé azt, hogy az osztrákok a mai napig határainktól távol tartattak és a magyar kormány ezt a helyzetet felhasználhatta arra, hogy a kérdésnek Magyarországra nézve előnyös rendezését diplomáciai úton a kezébe vehesse ...” Felhívta Prónay figyelmét a szankciók veszélyére, amelyeket a nagyhatalmak és kisantant a leszerelésre megjelölt háromheti határidő lejárta után

eszközölnének, valamint arra is, hogy a szerbek már a velencei tárgyalások előtt és azok folyamán csapatösszevonásokat eszközöltek, és pedig nem Nyugat-Magyarország felé, hanem Szabadkán és a Szegedtől délre eső körletben. A magyar hadsereg létszámát a Budapesten székelő antant ellenőrző bizottságra való tekintettel kénytelenek voltak 35 000 főre leszállítani, de ebből is 20 000 fő a kiképzetlen újonc. Ha a szerbek csak három hadosztállal is indulnak meg, Budapest felé részükre nyitva áll az út. Háború esetén a megmaradt országból is újabb területeket fognak elragadni. Ezért a kormány maga fog fellépni a felkelők ellen, ha a felszólításnak nem lesz fogantója. Prónay erre október 19-én elutasító választ küldött, amelyből látnivaló volt, hogy lebecsülte Magyarország szomszédainak katonai teljesítőképességét.¹⁵¹⁽⁴⁶⁾ Prónay felesége ebben az időben Budapesten járt, mert téli ruházatot akart Nagyszentmihályra vinni. Amikor erről Bánffy értesült, telefonon felhívta Prónayné, vegye rá urát Lajtabánság kiürítésére. Ennek fejében kilátásba helyezte, hogy Prónay bármilyen kívánságát teljesítik, nemcsak zászlóalját kaphatja vissza, hanem lovassági felügyelőséget is kaphat. Prónayné azt a választ adta, hogy erre férje nem lesz rávehető.¹⁵²⁽⁴⁷⁾ A közbejött királypucss idején Prónay hivatalosan Lajtabánság semlegességét nyilvánította ki, tényleg azonban Horthy oldalán foglalt állást. Kínos epizódot jelentett azonban a magyar kormány számára, hogy Prónay felkelőivel 207 október 26-án megszállotta Sopront, ami miatt az antanttábornoki misszió el is akart utazni.¹⁵³⁽⁴⁸⁾ Szerencsére a Budaházy-felkelők fegyelmezetten viselkedtek, nem bántottak senkit, az antanttábornokok pedig életük folyamán külön dolgokat is megélték, mint Bónis páter hebehurgya viselkedését.

A királypucss után Prónay pozíciója megingott. Fönn akarta tartani az új »állam«-ot, október 30-án megjelentette a „Lajtabánság” c. hivatalos lap első és egyben utolsó számát,¹⁵⁴⁽⁴⁹⁾ két alvezérét (Taby és Molnár), aki engedelmességet akart a magyar kormány leszerelési parancsának elcsapta és helyükbe új parancsnokokat nevezett ki, október 31-én pedig eleget téve Horthy kihallgatásra rendelő parancsának, Budapestre utazott, hogy a kormányzót a felkelés további támogatására ösztönözze. Magával vitte három alvezérét, negyediknek pedig Héjjas Ivánt hívta, aki azonban mondvacsinált ürüggyel kimentette magát. Jellemző Prónay akkori súlyára, hogy ezen a kormányzói kihallgatáson jelen volt Bethlen, Bánffy, Nagy Pál gyalogsági tábornok, Zadavec István tábori püspök és Pröhle Vilmos egyetemi tanár is. A kihallgatás részleteit Prónay megírta. Prónay hagyta magát Horthytól meggyőzni és Nagyszentmihályra megtérve, november 2-án a Ranzenberger-zászlóaljnak a felkelőkhöz állt tisztjeit és legénységét a csapattestjükhöz küldte vissza, másnap kiadta az általános kiürítési és leszerelési parancsot, november 4-én pedig Nagyszentmihályon elbúcsúzott a helyi felkelőktől és autón elutazott Szombathelyre.¹⁵⁵⁽⁵⁰⁾ Ezzel a Lajtabánság egyhónapi létezés után megszűnt és tévesnek bizonyult a soproni antanttábornokok azon feltevése, hogy a felkelőket két-három hónapnál előbb nem lehet majd onnan eltávolítani.

17. Ezzel lényegében elhárult a legfontosabb akadály a velencei egyezmény végrehajtása előtt. Már pedig Lindley bécsi angol követ nyilvánvalóan nem túlzott, amikor október 29-én Masirevichsel folytatott beszélgetésében azt szögezte le, hogy a csehek és jugoszlávok elégedetlenségét főleg a nagyhatalmaknak a nyugat-magyarországi kérdésben tanúsított eljárása okozta, mert ők a velencei egyezményt a trianoni békeszerződés leplezetlen revíziójának tekintik. Károly király visszatérését jó alkalomnak tartják ahhoz, hogy kiszabadítsák magukat a szövetséges hatalmak gyámsága alól és érdekeik védelmét maguk vegyék kezükbe. Lindleynek az volt a véleménye, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia fenyegető magatartását nem annyira a Habsburg-kérdés idézte elő, amely szerinte közel áll a végleges elintézéshez. Azért igyekeznek hatálytalanítani a velencei 208 egyezményt, hogy Magyarországnak diplomáciai vereséget okozhassanak. Mivel azonban a Nagykövetség Tanácsa ezt az egyezményt már jóváhagyta, ki kell tartania amellet, hogy a kisantant tisztelje a döntését. Biancheri bécsi olasz követ azt mondta ugyanazon a napon Masirevichnek, megígolta azt, hogy mindjobban fel fog élénkülni a csehszlovák–jugoszláv agitáció a velencei egyezmény

ellen. Biztosította Masirevichet, hogy Torretta fenntartás nélkül fogja támogatni Magyarországot, ha a dinasztia-kérdés rendbejön. Reméli, hogy a szövetséges hatalmaknak sikerülni fog Prágát és Belgrádot mérsékletre bírni. Ezzel lényegében megerősítette Nemes római követ Bánffyknak küldött jelentését (vö. a 146. sz. jegyzetet.) Masirevich azt is jelentette, hogy Lefevre francia követ Schober előtt úgy nyilatkozott, összeütközéstől (egyrészt Magyarország, másrészt pedig Csehszlovákia és Jugoszlávia közt) nem kell többé tartani. Utóbbiak agitációja a velencei egyezmény ellen visszhangra talált egyes ausztriai politikusokban, akik örömmel használnák ki az alkalmat az egyezmény hatálytalanítására. Schober biztosította Masirevichet, hogy nem kívánja kiaknázni a helyzetet és baráti megegyezést óhajt a velencei egyezmény alapján.¹⁵⁶⁽⁵¹⁾

A népszavazás előkészítő munkálatai lényegében október 19-én, hat nappal a velencei egyezmény kelte után kezdődtek meg, amikor Ferrario tábornok nemhivatalos formában azt a nyilatkozatot tette Zsembery főispán és Ullein attasé előtt, hogy a soproni népszavazást a karintiai népszavazási szabályzat alapján kellene végrehajtani, mint ahogyan azt a saint-germaini békeszerződés 48. paragrafusa előírja. Ez alkalommal a magyar nemzetgyűlési választási rendelet iránt is érdeklődött. A magyar félnek a karintiai népszavazási feltételek nem feleltek meg, hogy miért, azt a forrásokból nem lehet megállapítani. Villani a magyar királyi kormány jóváhagyásával olyan javaslatot nyújtott át a soproni antanttábornoki bizottságnak, hogy szavazási jogot kapjanak mindazon 21. évüket betöltött személyek, akik a népszavazási területen születtek, vagy oda való illetőséggel bírnak, valamint azok, akiknek e területen legalább fél éve állandó lakhelyük van. A szavazás e javaslat szerint nyilvános lett volna, ezt azonban elejtették, amikor november 1-én szóbeli megállapodás jött létre Bánffy és Castagneto közt Ferrario, Villani és Ullein jelenlétében. Ferrario azonban Sopronba visszatérve újból a karintiai népszavazás feltételeit javasolta a további tárgyalások alapjául. Ennek következtében újabb megbeszélések és viták keletkeztek, amelyeknek az vetett véget, hogy a Nagykövetség Tanácsa állapította meg a népszavazási szabályzatot, amelyet Hamelin tábornok személyesen hozott el Párizsból. A Szövetségek Tábournoki Bizottság az osztrák és magyar ellenjavaslatok mérlegelése után november 15-én a következő népszavazási szervezési szabályzatot adta ki:

„Azon utasítások alapján, amelyeket a Nagykövetség Tanácsa 1921. november 5-i ülésén a velencei jegyzőkönyv alkalmazására vonatkozólag adott a szövetségek tábornokok tudomására, a soproni területi népszavazás a következő feltételek mellett hajtható végre:

1. A népszavazás nyolc nappal azután történik meg, amikor az osztrák (fegyveres) erők Burgenland területét a trianoni határig (a soproni terület kivételével) békésen megszállták és a szövetségek tábornokok megállapították, hogy a tartomány teljesen pacifikált állapotban van.

2092. Ezután sor kerül a népszavazásra, és pedig előbb Sopron városában, azután pedig a szavazási területen levő falvakban. Mindkét aktus végrehajtásának legfeljebb egynapos időközben kell megtörténnie. Mindkét szavazás együttes összege adja meg a népszavazás végleges eredményét.

3. Szavazati joggal bír nemre való tekintet nélkül minden személy, aki az alábbi négy feltételnek megfelel:

A) 1921. január 1-én 20. életévét betöltötte;

B) a szavazási területen született és odaváló illetőségű, vagy pedig 1919. január 1. előtti időtől a népszavazási területen állandó lakhellyel bír;

C) 1921. január 1. óta állandó lakhelye a népszavazási területen van;

D) akik nincsenek elítélve az általános jogszabályok ellen elkövetett büntett vagy vétség miatt, nem folyik ellenük csőd eljárás, nincsenek gondnokság alatt és nem szenvednek elmebetegségben.

4. A szavazójegyzékek összeállításához könnyebbség végett az 1920 februári jegyzékek képezik az alapot, amelyekből a polgármesteri hivatalok kitörlik mindazok nevét, akik nem felelnek meg a fenti 3. §-ban előírt feltételeknek és kiegészítik azon személyek neveivel, akik e jegyzékekben nincsenek nyilvántartva, de a feltételeknek megfelelnek. A törlések és kiegészítések indokolása külön rovatban vezetendő. Ezen a módon minden egyes népszavazási körlet részére egyetlen jegyzék állítandó össze.

5. A Sopron városában és a falvakban létesítendő 8-8 népszavazási körletben egy-egy népszavazási bizottság állítandó fel. Ezek legalább három szövetségközi tisztből állanak, akiknek döntési joguk van, valamint kettő-kettő osztrák és magyar biztosból, akiknek azonban csak tanácsadói joguk van. Minden egyes tisztt vagy biztos egyidejűleg egy-egy városi és községi bizottság tagja lehet.

6. A 4. § alapján összeállított szavazójegyzékeket át kell adni az illetékes körletek szavazási bizottságainak, akiknek a következő feladatuk lesz: a jegyzékek előzetes átvizsgálása, állásfoglalás az összes panaszokkal szemben, amelyeket a jegyzékbe föl nem vevés, vagy jogtalan föl vétel ellen emelnek, a jegyzékek első helyesbítése, a népszavazási igazolványok kiadása, az óvások újjólagos átvétele, a jegyzékek végleges rendezése, ennek megfelelően a népszavazási igazolványok kiadása vagy bevonása.

7. A szövetségközi tábornokok egy következő összeállítású szavazási bizottságot neveznek ki: a három szövetséges nagyhatalom egy-egy tisztje, egy osztrák biztos, akit az osztrák köztársaság delegátusa fog javasolni és egy magyar biztos, akit a magyar királyi kormány delegátusa hoz javaslatba.

8. A szavazás napját és óráját a szövetségközi tábornokok állapítják meg, a szavazóhelyiségeket a szavazási bizottságok jelölik ki.

A szavazás titkos.

A szavazók bemennek egy helyiségbe, amelyben a szavazási bizottság egy delegációja tartózkodik. A szavazók átnyújtják az elnöklő tisztnek szavazási igazolványukat, amelyet az átvizsgál, a szavazók jegyzékében megjegyzést tesz és bevonja; ezután a szavazók az elnöklő tiszttől egy narancsszínű szavazólapot (Ausztria), egy kékszínű szavazólapot (Magyarország) és egy borítékot kapnak.

A szavazó ezután belép egy cellába, kettétépi azon nemzet lapját, amelyre nem kíván szavazni, mind a két részt és a másik szavazólapot borítékba zárva, azt leragasztja és a cellából kilépve, átadja a bizottságnak, amely azt az ő jelenlétében az urnába dobja.

2109. Bármilyen nyilvános propaganda mind a két fél részére tilos.

10. További utasítások fogják szabályozni a szavazók jegyzékeinek átvizsgálását, a szavazási jog gyakorlására vonatkozó részleteket, az eredmények átadását (Übermittlung) és összevonását stb. Az összes jegyzőkönyvet az antantisztek fogalmazzák meg, s azok el lehetnek látva a biztosok észrevételeivel.

11. A szavazás eredményét a központi bizottság fogja megállapítani.”[157\(52\)](#)

Köller ezredes azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy a soproni antanttábornokokat hívják meg Budapestre is, mivel november 14-én Bécsben Schoberrel tárgyaltak és visszatérésük után „feltűnően elhidegedett” magatartást tanúsítottak, hallgatólagosan túrve az osztrákok huzavonáját Burgenland

megszállása körül. Ez megtörtént és november 21-én az antanttábornokok Budapestre is elutaztak, ahol a miniszterelnök, külügyminiszter és az antantkövetek közvetlen befolyásával sikerült őket „magyar szempontból kívánatosabb és előnyösebb állásfoglalásra bírni.” Ez nyilván abból állott, hogy most a Szövetségek Táborki Bizottság szorgalmazta Burgenland déli részének megszállását. Az osztrákok a fenti egyezményben elrendelt propagandatiltalmat úgy kerültk meg, hogy az osztrák propagandát a szövetségi kormány által támogatott Ödenburger Heimatdienst c. szervezet végezte. Válaszul Villani a magyar propagandát szervezte meg, amelyet főleg Thurner Mihály soproni polgármester, Zsembery főispán és más befolyásos személyiségek támogattak.¹⁵⁸⁽⁵³⁾ Az osztrák agitációt nyilván nem kis mértékben megkönnyítette az, hogy osztrákbarátok még a soproni magyar államrendőrségen is akadtak.

A budapesti tárgyalások november 22-én azzal végződtek, hogy Bánffy és Cnobloch osztrák követ jegyzőkönyvet írtak alá, amely szerint a fenti népszavazási szabályzat teljesen biztosítja a nép akaratának szabad megnyilatkozását. Torretta igen örvendett annak, hogy a két érdekelt fél ebben a kérdésben megegyezett és támogatta az osztrákok azon óhaját, hogy a népszavazás előtt a magyar katonaság távozzék a népszavazási területről és a rendfenntartást antantcsapatok végezzék. A Nagykövetség Tanácsa is ebben az értelemben döntött, ami az osztrákok nagy diplomáciai sikere volt, hiszen a velencei egyezményben a magyar csapatok kivonulásáról nem volt szó és az antantcsapatok kiküldése is csak javaslat formájában volt említve. Ezután az osztrák parlament november 30-án ratifikálta a velencei jegyzőkönyvet. A külügyi bizottság által megfogalmazott határozatban kifejezte azon kívánságát, hogy a történelmi osztrák területen tartózkodó burgenlandi menekülteknek tegyék lehetővé, hogy a népszavazáson biztonságban résztvehessenek.¹⁵⁹⁽⁵⁴⁾

Miután az osztrák szövetségi haderő november végére Burgenlandot vontatottan folyó hadműveletek során zavartalanul megszállotta és ennek megtörténtével a közigazgatást átadta a burgenlandi tartományi hivatalnak, a Szövetségek Táborki Bizottság december 3-án nyilatkozatban elismerte, hogy Burgenland pacifikációja megtörtént. Ezt követően Ausztria jegyzőkönyvileg is átvette Burgenlandot a nagyhatalmak soproni képviselőitől. A soproni népszavazásnak ²¹¹nem volt már semmilyen akadálya. Mivel e sorok írója mind a népszavazás, mind pedig a magyar–osztrák határ megállapításának történetét a Soproni Szemlében már publikálta,¹⁶⁰⁽⁵⁵⁾ az olvasót az idevonatkozó közleményeire utalja.

18. Befejezésül még csak azt kell leszögezni, hogy a mende-mondák világába kell utalni azokat a történelmi irodalomban fölmerült állításokat, hogy Sopron hovatartozásának kérdése már eleve el volt döntve, vagy hogy erre vonatkozólag valamilyen titkos megegyezés történt volna. A valóság az, hogy Schober harcolta ki Velencében, hogy Sopron sorsát népszavazás döntse el és titokban támogatta az Ödenburger Heimatdienst tevékenységét. Az ő diplomáciai sikere volt az is, hogy a soproni antanttábornoki bizottság eltúrte, hogy a Bundesheer feltűnő lassúsággal szállja meg Burgenlandot. Schober éppen olyan jól ismerte Sopron és környékének hangulatát, mint a magyar kormány és az antantmissziók. (A Daily Telegraph tanulmányunkban idézett jóslata bevált.) A tanulmányunkban felhasznált cseh forrásból tudjuk, hogy a csehszlovák külügyminisztériumnak volt Bécsben egy bizalmi embere, aki hozzá tudott férni az osztrák kormány bizalmas irataihoz és az ilyen jellegű tanácskozásokról szóló feljegyzésekhez. Ennek az információja alapján készült a következő, témánkat érdeklő jelentésrészlet is: „December első felében Masirevich bécsi követ eszmecserét folytatott Schoberrel. Schober hangoztatta, hogy ő nagyon fontosnak tartja a Magyarország és Ausztria közötti jó kapcsolatok ápolását. Ezen okból nem tulajdonít túlzott jelentőséget a soproni kérdésnek. Nem fontos, hogy ha a népszavazás Ausztria részére kedvezőtlenül dől el. Csak arra volna szükség, hogy Magyarország legalább pro foro externo respektálja az előírt formalitásokat. A lényeg az, hogy a két ország viszonya a jelenben és a jövőben is zavartalan legyen.” A

továbbiakban azt is közölte Masirevichcsel, hogy nem lelkesedik Masaryk és Hainisch elnökök személyes és politikai barátságáért, de ő maga hivatali funkciójánál fogva kénytelen tárgyalásaikon asszisztálni, sőt közreműködni.¹⁶¹⁽⁵⁶⁾ Ennyit a lánai egyezmény történetéhez, amely Csehszlovákia nagy diplomáciai sikere volt, de disszonáns visszhangot keltett Rómában és Budapesten. Mivel pedig a nagynémetek és a monarchisták is Schoberre neheztek a lánai egyezmény miatt, 1922 májusában megvált állásától, amikor is Ignaz Seipel kancellársága alatt új kormány alakult. A kisantant-orientáció legmegbízhatóbb támaszai, a szociáldemokraták, ezúttal is ellenzékben maradtak.

A velencei egyezményt beiktatták az osztrák törvénytárba, viszont a magyar törvénycikkek közé való beiktatása nem történt meg azért, mert a magyar alkotmányjog értelmében nem volt erre szükség. Az osztrák–magyar kapcsolatok rendezésében is fordulópontot jelentett, mert Bécs megszűnt a magyar emigráció központja lenni. A két forradalom menekültjeinek csak töredéke maradt Ausztriában, a többiek szétszóródtak, a kevésbé exponáltak haza is tértek. A jól szerkesztett Bécsi Magyar Újság és a Jövő napilapok 1923-ban annyira ráfizetésessé váltak, hogy kénytelenek voltak beszüntetni megjelenésüket.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez III. rész

212 Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez III. rész

4. Október 15. Sopron. Ferenczy Jánost, az SZDP illegális soproni szervezetének titkárát a Gestapo őrizetbe veszi. Később szabadlábra helyezik, de a november 3-i letartóztatása után 13-án Sopronból Komáromba, majd németországi koncentrációs táborba kerül. A Gestapo a soproni nyilasok közreműködésével kivégzi Takáts László és Kőfaragó László németellenes beállítottságukról ismert városi alkalmazottakat. Temetésük október 18-án a németek elleni néma tüntetés volt. A Gestapo németellenes kijelentéseiért és háborúellenes magatartásáért letartóztatja vitéz Tamás József erdőmérnöki hivatalvezetőt. 10 napos őrizet után a nyilasoknak adják át. Letartóztatják Karner Gusztáv irodai segédtszetet is, aki 1942-ben résztvett a Kisgazdapárt illegális megalakításában. Letartóztatják és egy napig őrizetben tartják vitéz dr. Házi Jenő soproni főlevéltárost. Németellenes politikai felfogása miatt e naptól két héten át fogva tartják dr. Tóth Ferenc GYSEV osztályvezetőt. Szabadulása után állását nem foglalhatta el. Az egyik soproni laktanyából megszökik Varju Ákos, a betiltott Parasztszövetség országos választmányának tagja. A Pustacsalád környéki erdőben készített rejtkehelyen bujkál katonaszökevényként a felszabadulásig Ratatics István illegális kommunistaival együtt. Ratatics 1944. március 20-án menekült oda a Gestapo elől.

Október 15, 22. Sopron. A Gestapo őrizetbe veszi vitéz Molnár János rendőrségi őrszemélyzeti parancsnokot, a Soproni Magyar Szövetség aktív tagját. Székesfehérvárra, majd Velence községbe hurcolják, decemberben pedig Zalaegerszegre internálják.

Október 16. Sopron. A Gestapo és a nyilasok letartóztatják Fábján Lajos városi számvevőségi főnököt. Kiszabadulása után állandó megfigyelés alatt tartják. Németellenes megnyilvánulásai miatt a Gestapo letartóztatja, majd 17 napig fogságban tartja vitéz Karsai Ottó gazdatisztet. Karsai helyére a Nyilaskeresztes Párt megyei helyettes vezetőjét, Rozmán Ferencet állítják. A nyilasok és a Gestapo „megbízhatatlanság” címen túszként őrizetbe veszi Nogga R. Árpád GYSEV pályafenntartási mérnököt és

Szigeti Szabó Tibor rendőrtanácsost. Letartóztatják Luria Bernátot.

Október 17. Sopron. A Gestapo letartóztatja náciellenes magatartása miatt Közi Horváth Miklós lapszerkesztőt. Tíznapos őrizet után átadják a nyilasoknak, állásvesztés után szabotálásért vonják felelősségre.

Október 18. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom Országos Pártépítés Vezetőjének szervezeti utasítása alapján a közigazgatási hivatalokhoz „a Nemzet politikai akaratának biztosítása érdekében” pártmegbízottat küldenek ki. Megkezdődik a Lövér Szálló kiürítése „hazafias célok szolgálatára.” Sopronba települ „der Beauftragte des Jugendführers der Deutschen Reiches in Ungarn” irodája.

213*Kópháza.* Tesch Béla kópházi lakos az SS-sorozást követően a német hadseregbe nem vonult be. A Gestapo feljelentés alapján kópházi rejtkehelyén Tescht elfogja. Sopronba, majd Bécsbe szállítják, ahol katonaszökevényként a halálos ítélet után kivégzik.

Október 22. Sopron. A Gestapo letartóztatja Sopronban Kardos Árpádot németellenes és angolbarát magatartása miatt. Sodró Sándor ezredest a Gestapo Sopronban a német haderővel való együttműködés szabotálása címén őrizetbe veszi. Később Székesfehérvárra szállítják, majd Velence községben őrzik.

Október 23. Brennbergbánya. A soproni Gestapo letartóztatja Breuer Györgyöt, a bánya adminisztratív igazgatóhelyettesét. Egy heti fogvatartás után szabadságát visszakapja, de 31-től Várpalotai nyilas főispán intézkedésére megfosztják addigi állásától.

Sopron. Német állomásparancsnokság és csendőrparancsnokság települ a Várkerület 84. sz. házba. Az otthlakókat az Új utcai üres lakásokba költöztetik.

Budapest. Szálasi kinevezi Sopron megye nyilas főispánját, aki Vajna belügyminiszternél tesz esküt. Nyilas alispánt állítanak a nyugdíjazott dr. Czillinger József addigi alispán helyébe.

Október 23–24. Sopron. Bányafa fuvarozáshoz 14 előfogatot rendelnek ki a Kányaszurdokhoz. Mivel egyetlen fogat sem jelent meg, november 3-án újra kirendelik őket. Az előállított 9 fogat az előírt fuvaroknak még a felét sem teljesítette, ezért a városi erdőmérnök munkamegtagadás miatt eljárást kezdeményez a szabotáló fuvarosok ellen.

Október 26. Sopron. A „Nemzetvédelmi Propaganda Miniszter” rendeletére a levették Sopronban 400 nyilas falragaszt és 43 000 röplapot terjesztenek a lakosság körében. A „Magyar Nemzeti Munkaállapot és a Hungarista Mozgalom célkitűzéseit” ismertető anyagokból a városkörnyéki öt községbe is juttatnak. A szétosztást a rendőrség ellenőrzi. A Soproni Hírlap szerint „a soproni közönség egy része azokat a tisztviselőket, akik a lakásösszeírást végzik, kelleetlenül és udvariatlanul fogadja.”

Október 27. Budapest. Dr. Franz Basch, a Volksbund magyarországi vezetője Vajna nyilas belügyminiszternél a VDU igényének teljesítését sürgeti annak érdekében, hogy a személyi változások során Sopronnak volksbundista polgármestere legyen.

Október 28. Sopron. A honvéd állomásparancsnokság kiutalása alapján a német városparancsnokság (Orstkommandatur; parancsnok: Amelung őrnagy) költözik az Evangélikus Tanítóképző Képezde utcai épületébe. A december 6-i légítámadás következtében az épület lakhatatlanná válik, az Orstkommandatur I/848 az Uzsoda utcai óvodaépületbe települ át. A tanítóképzőben „der Befehlshaber der Sicherheitspolizei

und des SD in Ungarn” raktárat állít fel.

Október 30. Sopron. Az SS felszólítására kiürítik a Liszt Ferenc Zeneegyesület Zeneiskolájának épületét. A Csengery utca 13-ba a „NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau Abschnitt Sopron-Ödenburg” települ. (Vezetők: Karl Kritsch Kreishauptleiter és Edmund Brauner Kreisleiter, valamint 49 fős személyzet).

214 *November 2. Sopron.* A járási levante parancsnokság körlevelet ad ki a soproni járás községeiben az összes kerékpár nyilvántartásba vételére és rendszer szerinti behívására. A befutott jelentések szerint megállapították, hogy „Nagycenk, Sopronkövesd, Sopronhorpács, valamint Röjtökmuzsaj és Lövő községek erdeiben ejtőernyős ügynökök, ill. partizánok működnek, amelyek az ellenséges gépeknek jelzéseket (tűzzel, villanylámpával stb.) adnak le. Minthogy ezek alapján komolyabb ejtőernyős eseményekkel számolni kell, és ezek között elsősorban a távbeszélő és távíró vonalak elvágása jöhet tekintetbe”, az összeköttetés fenntartása érdekében állandó kerékpáros szolgálatot vezetnek be a községi előljáróságok között.

November 2–3. Sopron. A forradalmi munkásmozgalomban való részvételükért, a soproni szakmai szervezetekben végzett aktív munkájuk miatt a soproni rendőrség letartóztatja, majd tíz napig fogva tartja Bencze Alajos kőművest, Bognár Dezső cipészt, Ferenczy János alkalmazottat, Hlavati József gépformázót, Jankovits Pál cukrászt, Molnár János szabót, Mundi János péket, Németh György cipészt, Patzer Nándor vasöntőt, Pintér István gépformázót, Slár Ede fodrászt, Zergényi Nándor szobafestőt. Sopronbánfalván letartóztatják Wetzter András, Brand Tófor kőművespallért (Soproni u. 23.) és Pratscher Lajost.

November 2. Sopron megye. A megye területén is megkezdődött a német–magyar megállapodás értelmében főleg Budapestről elhurcolt munkaképes zsidó férfiak átadása a német katonai hatóságoknak. A munkaszolgálatosok az Ostwall építésére szolgáló munkatáborokba és hadiüzemekbe kerülnek.

Sopron. Letartóztatják Ruzicska Emil villanyhegesztőt, ismert labdarúgó edzőt, aki folyamatosan agitációt fejtett ki a SOTEX-ben szervezkedő nyilasok és volksbundisták ellen. Letartóztatása után Budapestre szállítják, ahonnan megszökik. 1945. január 13-án besúgás alapján Himódon tartóztatják le, majd Ivánban megkínózzák és súlyosan bántalmazzák a Nemzeti Számonkérő Különítmény nyomozói. Ruzicska február 11-én Sopronkőhidára kerül hűtlenség vádjával, majd részese a „vándorló fegyház” útjának Bernauig.

November 3. Nagycenk. A csendőrség letartóztatja Nagycenken Erdősi Miklóst, az 1919-es direktórium tagját, id. Alcsuti Mihály és Pölcz Dénes kommunista munkásokat. A Gestapo mindhármukat Komáromba, majd Dachaubá szállítja.

Sopron. Horváth Gábor és három katonatársa Sopronban a Jäger-vendéglőben Szálasi- és nyilasellenes kijelentéseket tettek. Nyilas feljelentés alapján a IX. honvéd hadtestnél két és fél hónapi fogházra ítélik őket.

November 4. Sopron. A Simon Elemér Vöröskeresztes Üdülőházba (Egeredi u. 4. sz.) a német tábori csendőrség (Feldgendarmerie) települ.

November 5. Kapuvár. Letartóztatják Kapuvárott Csitei Kálmánt. Ez a sorsa a Budapestről kapcsolatkeresésről visszaérkező Varga Tibor és Csitei József illegális kommunistáknak is. A szombathelyi hadtestparancsnokság kémelhárító osztálya és a 3. nyomozó alosztály által kémgyanúsként letartóztatott Csöngői Sándorral együtt Vargát és Csitei Józsefet Szombathelyre szállítják.

215 November 8. Budapest. Veessenmayer német birodalmi megbízott táviratban közli a német külügyminisztériummal, hogy hivatalosan értesült Szálasi és a minisztériumok tervéről, amely szerint a közeli napokban Nyugat-Magyarországra szándékoznak áttelepülni. Mivel Veessenmayer „elsősorban lélektani és gyakorlati” szempontokból ezt helytelenítette, Szálasi a tervet visszavonta és úgy intézkedett, hogy „csak az egyes reszortok felesleges kölöncei költözzenek Nyugat-Magyarországra.”

Sopron. Werner Lorenz SS-tábornok, a VoMi (Népi-német Közvetítőszerv) vezetője Weibgen SS-ezredes, a VoMi Magyarországra vezényelt áttelepítő különítményének vezetője kíséretében Sopronban járt. Látogatást tett a Német Házban, valamint körútja során ellenőrizte a városon átvonuló német lakosságnak, „a birodalomba való visszavezetését.”

November 10. Sopron. A katonai szállításokhoz kirendelt soproni fogatosok több mint egyharmada nem jelent meg. A honvéd állomásparancsnokság felelősségrevonást kér a polgármestertől.

November 12. Sopron. A soproni rendőrkapitányság felhívásban közli, hogy „rajtaütésszerűen razziákkal fogja ellenőrizni a bejelentés elmulasztása miatt nemcsak a bejelentésre kötelezetteket, hanem a szállásadókat, ill. a háztulajdonosokat is felelősségre fogja vonni.”

November 13. Sopron. A soproni rendőrség a komáromi Csilla-erődbe szállítja és a németeknek adja át Ferenczy Jánost és 15 társát. A Gestapo foglyai Komáromból németországi koncentrációs táborba kerülnek.

November 14. Sopron. A Sopron város területén található összes előfogatot e naptól a képviselőház, ill. a városba települő minisztériumok beszállítása céljából közmunkára kirendelik. A nyilas párthelyiséget átköltöztetik a Széchenyi tér 2. sz. ház I. emeletére, ott végzik „a Párt igen nagy mértékben felszaporodott munkáját.”

November 15. Sopron. Az 1939. évi I. tc. 97. §-a alapján a lakosság „hadihasználható állapotban” köteles a kerékpárjait beszoigáltatni a Sopronban felállítandó lövész századok részére. Felszerelés hiányában a bevonultatottak mindössze karszalagot és katonasapkát viselnek egyenruhaként.

November 18. Sopron. A német parancsnokság az Erdei iskola (Manninger-ház) épületének, majd felszerelésének és élelmiszerkészletének átadását követeli a német repülőipari bizottság és a német követség ipari bizottsága részére. („Der Bevollmächtigte des Grossdeutschen Reiches in Ungarn; Der Beauftragte für die Wirtschaft” ott székel 1945. március 26-ig). Pártszoigálatot szervez Sopronban a Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom soproni szervezete.

November 18. Budapest. A nyilas készletgazdálkodási kormánybiztos többek között a Goldberger Textilműveket, a Magyar Posztógyár Részvénytársaságot budapesti készletei Németországba való szállítására kötelezte. A november 18-tól kezdődő kiszállítások során a fonalak és nyersanyagok megmentése érdekében fiktív bérmunkamegállapodások és más raktározási megoldások útján a Textilközpont soproni közreműködéssel nagyobb mennyiségű műselymet, félkész- 216 és készárut a Soproni Selyemiparhoz, a SOTEX-hoz és a soproni Fésűsfonalgyárhoz juttat el. Az így megmentett anyagok egy részét Sopronban, a Balfi u. 22. sz. alatti Conrád-féle pincébe rejtik el.

November 20. Sopron. A soproni polgármester „megfelelő eljárás céljából” kiadja az ügyosztályoknak Vajna nyilas belügyminiszter november 13-án kelt „sűrű razziák” tartását szorgalmazó rendeletét. A razziákra „különösen az áttelepítési útvonalakon” van szükség, mivel a budapesti „zsidók egy részének

áttelepítésével kapcsolatban számolni lehet azzal, hogy a részben gyalogmenetben útbaindított zsidók szökést igyekeznek megkísérelni.” A „nemzetvezetői pártiroda” vezetője 21-i soproni beszédében kénytelen megállapítani, hogy „...sajnos akadnak ...akik sajnálják őket.”

November 21. Sopron. Sopronba teszi át működési helyét Steinfurth Pál, a német birodalmi rádió „magyarországi főmegbízottja”.

November 24. Szombathely. A III. honvéd hadtest leventeparancsnoka a hadtest területére telepített leventék részére lábbelik kiutalását kéri. A Kelet-Magyarországról települtek „tekintélyes része már annyira le van rongyolódva, hogy semminemű munkára felhasználni nem lehet.”

November 20–25. Sopronkőhida. A nyilas kormány 496 fő szigorított dologházi őrizettest ad át a németeknek, akik Mauthausenbe szállítják őket. A sopronkőhidai fegyintézetbe Vajna és Kovarcz nyilas miniszterek rendeletére a következő hetekben 300 politikai fogoly és ún. védőőrizetes kerül, akiknek őrzését az SS, valamint a Margit körüti katonai büntetőintézet és a VKF hadbíróháza őrsemélyzete végzi.

November 25. Nagycenk. Az országos elhelyezési kormánybiztosság nagycenki kirendeltsége átíratot intéz Sopron vármegye alispánjához „a menekültek elhelyezése körül tapasztalt rendellenességek megszüntetése érdekében.” A kormánybiztosság szerint „az a körülmény, hogy az itt élő törzslakosságot a sors eddig minden – az áttelepített lakosság által sok esetben már ismételten is átélt sorscsapástól megkímélte – nem jelenti azt, hogy ők hasonló csapásoktól megkíméltek.”

Sopron. Rajniss Ferenc, Szálasi vallás- és közoktatásügyi minisztere levélben intéz figyelmeztetést Cotel Ernőhöz, a soproni egyetem dékánjához, mivel az egyetemi hallgatók „a Sopronban állomásozó, illetőleg ott átvonuló német katonai alakulatok tagjaival szemben kihívó magatartást tanúsítanak.”

November 27. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Sopron megyei vezetője, dr. Pap Tibor, Várpalotai főispánhoz küldött jelentésében megállapítja, hogy „a megyei közigazgatás és tantestület részéről csendes, passzív magatartás uralja a helyzetet, mely több helyen nyilasellenes viselkedésben, vagy szabotálásban csúcsosodik ki.” Erélyes beavatkozást és eljárás indítását követeli a kapuvári főjegyző, a kapuvári főszolgabíró, a szanyi helyettes jegyző, valamint a bősárkányi leventetábor parancsnoka ellen.

November 28. Sopron. A kihirdetett rendőrbíróági ítélet szerint kirendelésen és honvédelmi szolgálaton való meg nem jelenés miatt 9 soproni lakost 217egyenként 30 pengő pénzbüntetésre ítélték. „Ismétlődés esetén megnevezettek ellen szabotázs bűncselekménye miatt is eljárás fog indulni.”

Sopronkőhida. Dr. Varvasovszky János intézeti orvos és Geiszbühl Mátyás r.k. lelkész a börtön kiürítéséig sokoldalúan segítik az SS és a nyilasok által Sopronkőhidára hurcolt politikai őrizetéseket. Személyi biztonságuk állandó veszélyeztetésével, önfeláldozóan tevékenykednek a foglyok helyzetének enyhítése érdekében.

December 2. Sopron. A soproni polgármester rendeletet bocsát ki Sopron férfi lakosságának a város környékén végzendő erődítési munkálatokban való kötelező részvételére. E célból az érintetteket három kerületre osztva írják össze, akiket egyben december 5-től a földmegmunkáló szerszámaik központi (tűzoltó laktanya) beszolgáltatására köteleznek. A rendelettel ellenszegülőknél karhatalmi beavatkozást és statáriális eljárást helyeznek kilátásba. A Volksbund közreműködésével tanfolyami rendszerben katonai és politikai kiképzés folyik a Szent István menedékházban. Az oda vezényelt sopronbánfalvi lakosok egyes kézfegyverek és robbanóanyagok kezelését sajátítják el, valamint „nemzeti-szocialista világnézeti,

fajelméleti és politikai” előadásokat hallgatnak.

Nagycenk. A német felügyelő és a nyilas körzetvezető figyelmezteti a nagycenki postamestert a rendelkezések betartására, mivel a postamester az utasítások ellenére – a németek megkerülésével – továbbította a zsidó munkaszolgálatosok leveleit.

December 3. Szombathely. A Szombathelyen működő nyilas nemzetvédelmi és propaganda miniszter felszólítást intéz többek között Sopron megye nyilas főispánjához, hogy előadó- és propagandakörút szervezésével a közvéleményt beállítsa „az új világnézet irányába és a totális nemzeti ellenállás érdekébe...” s hogy „felrázzuk a defetizmusba süllyedt, elernyed és elfáradt magyar közvéleményt.” E rendelkezés nyomán szervezték – kötelező megjelenéssel – a „nemzetvédelmi nagygyűléseket.”

December 5. Sopron. Újabb kirendelés után bűnvádi eljárás indul egyes soproni fogatosok ellen. November 17-én a kirendelt 10 előfogatból 5 nem jelent meg, majd a m. kir. 3/3 honvéd élelmező fiókraktárhoz a katonai anyagszállításhoz kirendelt 30 fogatból mindössze kilenc állt elő. A „Soproni Hírlap”-ban 26-án közléseket, hogy nyolc fogatost pénzbüntetésre ítélték. 28-án és 29-én a honvédelmi munkaszolgálat nem teljesítése miatt újabb 15 fő kap pénzbüntetést. A közlemény szerint „ismétlődés esetén nevezettek ellen szabotázs bűncselekménye miatt is eljárás fog indulni.”

December 8. Sopronbánfalva. A sopronbánfalvi jegyző a m. kir. csendőrös-parancsnokságtól két járőr kivezénylését kéri december 11-re a lakosság (16–60 éves összes férfi és 18–50 éves összes nő) elővezetése érdekében, mivel a sáncmunkáknál a német munkavezető szóbeli közlése és a jegyző megállapítása alapján „a lakosság – a legszigorúbb felszólítás ellenére – kevés kivétellel nem jelent meg.”

218 *Fertőszentmiklós.* A község lakossága szökött magyar katonákat rejteget.

December 9. Sopron megye. A III. csendőrkerület parancsnokságának bizalmas parancsa valamennyi alárendelt őrs és különítmény parancsnokságnak reggel 7 órától 21 óráig razzia tartását rendeli el.

December 14. Kapuvár. A kapuvári járás főszolgabírója ismételten rendőrhatósági felügyelet alá helyezi, rendszeres jelentkezésre kötelezi Csöngői Sándor kapuvári lakost, akit 1940-től kommunistaként tartanak ott nyilván. Január 6-án az 522/2 sz. utánpótló zászlóaljhoz fegyvernélküli munkaszolgálatra osztják be. Március 27-én, az alakulat Németországba való áttelepítésekor bizalmas értesítés alapján Csöngői 36 társával megszökök, az osli Éger-erdőben várják be a Vörös Hadsereget.

December 15. Sopron megye. Somssich alispán az orosz hadifoglyok rejtegetését, szökésük előmozdítását statáriális bűncselekményként hirdeti ki a községi előjáróságok útján. „Minthogy a munkára kiadott foglyok behívása a táborba most van folyamatban, ...attól kell tartani, hogy a munkaadó gazdák a kihelyezett foglyokat igyekeznek rejtegetni és a hatóságoknak azt jelentik, hogy az ilyen hadifoglyok megszöktek.”

Balf. Görgei Guidó és Thassy Jenő honvéd főhadnagyok honvédségi kocsin, hamis paranccsal Budapestről a balfi munkaszolgálatos táborba utaznak, ahol kísérletet tesznek a teljesen leromlott Szerb Antal író és irodalomtörténész kiszabadítására. Szerb Antal azonban Halász Gábor és Sárközi György nélkül nem hajlandó szökni. Görgey és Thassy az SS-őrség riasztása miatt eredménytelenül gyors távozásra kényszerül.

December 16. Sopron. A Hotel Gruberba települ „Der Gesandte und Bevollmächtigte des Grossdeutschen

Reiches in Ungarn, Pass-und Sichtvermerksabteilung.”

December 20. Sopron. A polgármester jelenti, hogy a városban telepedett meg öt minisztérium szűkebb törzse, a Kúria, a képviselőház és a felsőház, a BM útlevelesztálya és tucatnyi más magyar szerv 3621 fővel. A német szervek közül: a Landesbauamt, a NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau, a Volksgruppenführung, Durchlaßscheinstelle der Wehrmacht, Propaganda Nebenstelle, NSDAP Auslands-Organisation Landesgruppe in Ungarn, a Németbirodalmi Posta szerelő részlege stb. Ezenkívül 39 954 fő áttelepített tartózkodik a városban.

December 21. Sopron. A Fegyveres Nemzetbiztonsági Bizottság Budapestről Sopronba érkezett egységei az Ötvös u. 6. sz. és a Várkerület 84. sz. házak elkobzott üzlethelyiségeibe szállásolják be magukat.

December 22–23. Sopron. A Soproni Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának tanácsa ülésén ismertetik Csillery András nyilas kormánybiztos utasításait. A Németországba való kitelepülés ügyében az ülés résztvevői titkosan megszavazott memorandumban egyhangúlag csatlakoznak a budapesti karnak a kitelepülést elvető memorandumához.

219*December 23. Balf.* Beck László munkaszolgálatos megszökik, majd sikeresen Budapestre távozik a balfi munkaszolgálatos táborból.

December 24. Újkér. A községben a 159. sz. házban katonai szállásbiztosítás alkalmával az ottlakó uradalmi cseléd családja ellenállást tanúsított. A járőrparancsnok jelenti, hogy a háziaktól azt hallotta: „inkább a bolsevistáknak adunk szállást, mint a honvédségnek.”

Sopron és Kapuvár. A Nemzeti Számonkérő különítmény, melynek hatásköre „mindennemű politikai ügyben nyomozás az elkövető személyére, foglalkozására, társadalmi állására, katonai vagy polgári mivoltára való tekintet nélkül”, részben kivonult Budapestről. A különítmény parancsnokságának és beosztottainak egy része Kapuvárra és Sopronba vonult. A politikai alosztályt Sopronba helyezik el, Kapuvárott pedig egy külön alosztály mintegy harminc nyomozóval csak a nyilas párttagok és vezetők által – az ún. zsidóingóságok elosztásánál – elkövetett visszaélésekkel foglalkozik.

December 25. Iván. A csendőrőrs jelenti a csepregi járás főszolgabírójának, hogy eljárást indít Ivánban „izgatás és rémhírközlés vétsége miatt”. Vajda Antal földművest elfogták, mivel a községben a nyilasok előtt az „éljen Sztálin” kijelentést tette, majd figyelmeztetése után is a Vörös Hadsereg közeli bevonulásáról beszélt.

December 26. Balf. A balfi munkaszolgálatos táborból kilenc zsidó munkaszolgálatos megszökött. A soproni járás főszolgabírája 30-án körözésüket és elfogásukat rendeli el.

Kópháza. Krausz Gyula a kópházi sáncosó munkatáborból megszökött. Lövön maga ásta bunkerban húzza meg magát, majd január elején segélykérésére a Kapuvárott rendőrhatalósági felügyelet alatt álló Csöngői Sándor siet segítségére. Csöngői a Csapod melletti Pityerben helyezi biztonságba a szökött munkaszolgálatost és támogatja a felszabadulásig. Ugyancsak decemberben szökik meg külső segítséggel a sopronbánfalvi munkatáborból dr. Fábrián László, aki munkaszolgálatra vezénylése előtt kapuvári ügyvéd volt.

Balf. A község környékén bújkál az SS-be kényszersorozott és onnan megszökött Fleck János és ifj. Baader János a Vörös Hadsereg érkezéséig.

December 30. Sopron. A Gestapo Sopronban letartóztatja dr. Borsos István pénzügyi igazgatóhelyettest németellenes propaganda terjesztése miatt. Március 29-ig fogva tartják, ezalatt megtorlásul családját lakásából kiköltöztetik. – A nyilas kormány rendelete nyomán feloszlatják az 1942. február 27-én alakult Soproni Magyar Szövetséget.

1945. január 2. Nagylózs. Nagylózsról két zsidó munkaszolgálatos Szárföld felé elszökött. 8-án a „Der Höhere SS und Polizeiführer in Ungarn des SS Wirtschaftfer” német alakulat parancsnoksága jelentése alapján a soproni járás főszolgabírája körözést ad ki ellenük.

Január 2. Sopron. A Nyilaskeresztes Párt Sopron vármegyei vezetője Somssich alispántól a nyilas pártszolgálatosok számára fegyverek kiutalását kéri. Az alispán 9-én engedélyezi a lakosság által beszolgáltatott fegyverek kiadását.

220 *Sopron megye.* Budaházy őrnagy, a vármegyei katonai parancsnok átiratot intéz az alispánhoz arról, hogy „a folyamatban lévő erődítési munkálatokhoz” kiket vegyen igénybe. „Ott, ahol a szerszámkészlet ...nem elegendő, napi két váltást kell beállítani. A váltást, a munkahelyen kell végrehajtani. Váltott munka esetén a munkaiütem és a munkateljesítmény megfelelően fokozott legyen.”

Január 6. Sopron. Új székhelyre települ Sopronban a Deutsche Wehrmacht-Durchlaßscheinstelle der Wehrmacht Nr. 38.

Január 8. Sopron. A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége a soproni városháza nagytermében propagandagyűlést tart. Részvételre kötelezik a városi tisztviselőket, az üzemi és egyéb alkalmazottakat. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének detektívcsoportja Sopronban elfogja Ágoston József katonaszökevényt, akit a katonai parancsnokságnak adnak át. A városban bujkáló zsidók „felderítése” során két személyt tartóztatnak le.

Január 9. Sopron. A győri járványkórházból a soproni határra érkezett 113 fő munkaszolgálatost a német rendészeti hatóságok az erődítési munkákhoz nem vették át. A nyilasok rendelkezésére a rendőrség emiatt a Kurucdombi laktanyában levő Jány-féle melegedő egyetlen helyiségébe zsúfolta be őket. A tisztiorvos január 13-i jelentése szerint az ellátatlan, „jelenleg 109 főből és 4 halottból álló zsidó-csoport” kivétel nélkül tetves, közülük „mintegy 20 elmezavart, kb. ugyanennyi végelgyengülésben szenved.”

Január 12. Sopron. A Soproni Hírlap cikkírója kényszerűen megállapítja, hogy „sajnos, igen sokan vannak még itt a megmaradt kis magyar országrészben, akiknek »nem fekszik« a Hungarista állameszme és a nemzetiszocialista világnézet.” Rendőri kényszerítéssel, a személyi igazolványok bevonásával, a mozikból, vendéglőkből stb. 188 – 16–60 éves – férfit szed össze a karhatalom este, akik a Bécsi utat a hótól kötelesek megtisztítani a német katonai szállítások megkönnyítésére.

Január 12–13. Brennbergbánya. Vajk Arturt, Breuer Györgyöt Brennbergbányán a nyilasok letartóztatják. A pártirodán a nyilasok és az oda érkező detektívek több napig súlyosan bántalmazzák Vajk volt bányagazgatót. A későbbiekben ott tartják őrizetben a Gestapo elől 1944 áprilisa óta bujkáló Füredi Oszkár építészt, a gettózás előli szökés miatt letartóztatott dr. Keresztes László orvost, valamint a korábban Füredit rejtegető Pénzes Pál bányácsot. A letartóztatottak január 18-án Sopronkőhidára kerülnek át.

Január 13. Sopron. A Szálasi »nemzetvezető« brennbergi tartózkodása miatt állandósult razziák következtében Füredi Oszkár építésznek menekülnie kellett óhermesi búvóhelyéről. Sopronba visszatérve a

Várkerület 74. sz. udvari ház padlásán bújt meg a Gestapo és a nyilasok elől. A nyilas karhatalom Füredi holléte iránti nyomozás során nyilvánosan vallatja és bántalmazza Füredi feleségét, ezért az építész rejtékhelye elhagyására és önmaga feladására kényszerül.

221*Brennbergbánya.* Breuer Györgyné, a bánya adminisztratív igazgatójának felesége férje letartóztatása után – házkutatástól tartva – bányatelepi házuk közelében ládát rejtett el. A láda automata puskát és töltényeket tartalmazott, amelyre a „bányaigazgatóságnak a németek által megkísérlendő bányafelrobbantás esetén lett volna szüksége.” A ládát volksbundista feljelentés alapján nyilasok megtalálták és Breuernét őrizetbe vették. Ezt követően Brennbergbányán többhelyütt a nyilas pártszolgálatosok házkutatást tartanak és fosztogatnak.

Január 15. Sopron. A város katonai parancsnoka és polgármestere parancsot ad ki a sáncmunkára való jelentkezésre, mivel „a létszámnak még egyharmada sem jelenik meg az előírt munkálatokra.” A parancs halálbüntetést helyez kilátásba, ha a „számtalan jóakarátú figyelmeztetés, sőt az előállítások sem használnak.” – Hajgató János művezetőt nyilasellenes kijelentéseiért rendőrségi felügyelet alá helyezik és mindennapos jelentkezésre kötelezik.

Január 17. Sopron. A Sotex-kolónián letartóztatják Ruzicska Emilnét, majd rendőrhatalósági őrizetben tartják a felszabadulásig, azzal az indokkal, hogy folytatta letartóztatott férje illegális tevékenységét.

Mihályi. A község jegyzője a kapuvári főszolgabíróhoz intézett levelében fejti ki a község panaszait a katonai beszállások miatt. Intézkedést kér, mivel „az amúgy is keserűséggel, kétségbeeséssel megtöltött lakosság idegessége napról-napra növekszik.” Udvardy Ferenc és felesége három szovjet hadifoglyot rejtegetett a Vörös Hadsereg megérkezéséig.

Sopron. A Nyilaskeresztes Párt soproni ifjúsági szervezetének gyűlésén Látos László az új soproni ifjúsági főkerület vezetője tájékoztatót ad a szervezési feladatokról. „A totális hadviselés érdekében” 12–15 éves korig honvédelmi munkaszolgálatra, 15 évtől 17 évig légvédelmi kiképzésre, „17–21 éves korig pedig a Hungarista Légikba toborozzuk a magyar fiúkat.”

Január 19. Sopron. A Steiner József Göztéglagyár leállított körkemencéjében a 107/321, sz. kisegítő munkásszázad 484 erősen eltetvesedett emberét helyezik el.

Január 20. Kapuvár. A kapuvári főszolgabíró 21-én 8 órára a kapuvári vasútállomáshoz ellenőrzésként csendőrjárőr vezénylését kéri. A csermajori lőszer szállításhoz kirendelt fogatosok a német lőszeres ládákat már többször nem adták le, hanem útközben a kocsikról dobálták le.

Beled. Beledi lakosok két szökött szovjet hadifogoly katonát a Vörös Hadsereg érkezéséig rejtegetnek.

Sopron. Német–magyar vegyesbizottság (Wehrmacht–Honvédelmi Minisztérium–Iparügyi Minisztérium kiküldöttei) a helyszínen döntenek a soproni gázmű, villanytelep és vízmű bénításának lehetőségeiről. Az Ennsbe szállítandó berendezések súlya a villanytelepnél kb. 15 tonna, a gázműnél 2 tonnát tesz ki a felmérések szerint. Ezek az üzemek felkerültek a Deutsche Industrie Kommission in Ungarn áttelepítési jegyzékére.

222*Szombathely.* A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltsége vezetőjének jelentése szerint „a lakosság hangulatának megfigyelésére, valamint helyzetkép megfigyelése miatt” Sopron városba „figyelő detektíveket” küldtek ki.

Január 22. Sopron. A városi tanács ügyosztályai 8 napos határidővel utasítást kapnak illetékesség szerinti kiürítési terv készítésére. Az intézkedés nyomán részletes terv készül a város személyi és anyagi kiürítésére, az értékek Németországba szállítására.

Január 23. Kapuvár. A kapuvári főszolgabíró 23-án 8 órára a község házához a lakosság hőeltakarítási közmunkára való kirendeléséhez két csendőrzárór kivezenylését kéri, „mert a kötelezettek részéről ellenállás várható.”

Sopron. A Petőfi tér 6. sz. házba települ Látos László „Az Ifjúság Totális Mozgósításával és Harcbaállításával megbízott Sopron megyei Vezető” és 10 tagú „munkatörzse”.

Január 26. Mihályi bírása átírata szerint a katonasággal túlterhelt községben „az idejött alakulatok önhatalmúlag valósággal elveszik a marhákat a gazdáktól és a sertéseket is.”

Január 29. Sopron. Várpalotai nyilas főispán „mihez tartás és megfelelő eljárás végett” közli a város polgármesterével, hogy a Honvédelmi Miniszter 1899/1-kv. 1945. sz. rendeletével a zsidó munkaszolgálatosokkal való érintkezést úgy katonai, mint polgári egyének részére megtiltotta.” A soproni járás főszolgabírája február 3-án értesíti erről a járás jegyzőit és a csendőrörsöket.

Január 31. Sopron. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya detektívjeinek jelentése szerint Sopronban „a gyári munkásság körében baloldali szervezkedés észlelhető.” Felderítés folyik a Sopron Déli pályaudvaron a vasutasság körében folyó németellenes mozgolódás és baloldali propaganda ügyében.

Február 2. Sopron megye területén a nyilas karhatalmi és katonai hatóságok újabb, a megye valamennyi helyiségére kiterjedő általános razziaát rendelnek el a már tömegessé váló katonai szökések felszámolására. A razzia során egy jelentés szerint Nyugat-Magyarországon 7681 személyt fogtak el. Közöttük 996 katonaszökevény, 2325 lézengő katona, 4125 a behívásnak eleget nem tett személy volt. Az elfogottak közül 150 embert a helyszínen felkoncoltak.

Sopron. Rendeletileg 60 városi tisztviselőt köteleznek a 48-as laktanyában reggeli megjelenésre, „internáló tábor létesítésének ügyében.” Madarász József bűnügyi nyomozó négy rendőrrel kilenc szökött munkaszolgálatos agyonlövésére kap parancsot Csörgő Mátyás nyilas alosztályparancsnoktól. A kivégző különítménnyel a megjelölt helyszínre megy, de kivégzés helyett Madarász a munkaszolgálatosokat az illetékes századparancsnoknak állományba visszaadja. – A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének detektívjei Sopronban az általános razzia során ismételen nagyobb mennyiségű gyógyszer elrejtését fedezi fel. (Az elrejtett gyógyszerekről Vajna Gábor nyilas belügyminiszter is szót ejt a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége február 6-i ülésén.) A helyi posta katonai parancsnoka ellen a detektívek feljelentést tesznek, 223-mivel „a postaépületben folytatott razziaát akadályozta és az addig elért eredményt részben megsemmisítette.”

Február 4. Kapuvár. A nyilasok Kapuvárott letartóztatják Frivaldszky Jenő soproni pénzügyi főtisztet, mert fellépett az elkobzott és beszolgáltatott zsidó ingatlanok elrablása, nyilas fosztogatása ellen. Tíznapos fogvatartás után állását elveszti, mivel „antropológiai vizsgálat” útján a nyilasok »zsidófajúnak« minősítik. A »számonkérők« feljelentésre házkutatást tartanak Faludi Lajos (Kapuvár, Mátyás kir. utca 1.) 50 éves gyári munkásnál, ahol magakészítette listát találnak a nyilas vezetőkről és kiszolgálóiról. Este 10 órakor Faludit özv. Kulis Józsefné háztartásbelivel együtt a nyilasok a vitnyédi Répce-parton tarkónlövessel kivégzik.

Sopron. A m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének detektívcsoportja Sopronban megfigyelés alá helyezi Rácz Imre volt GYSEV főtisztet. A figyelés eredményéről a csoport a német biztonsági szolgálatot (Sicherheitsdienst) tájékoztatja. A soproni katonai büntető intézetben dr. Sándor András hadbíró alezredes ítélete alapján szökés kísérlete miatt három szovjet hadifoglyot, egy magyar katonaszökevényt, és egy munkatáborból szökött zsidó munkaszolgálatost végeznek ki.

Röjtökmuzsaj. Feljelentés alapján a szövetségesek javára kifejtett propaganda és nyilasellenes magatartás miatt, elhurcolják Oláh Tóth Pál körerdszt. A »számonkérők« súlyosan bántalmazzák, majd internálják.

Február 8. Sopron. Az Orstkommandaturnál tartott értekezleten Amelung őrnagy a helyi polgári közigazgatás intézkedését sürgeti a német szállításokhoz, mivel „a kirendelt fogatosok a legkülönbözőbb kifogásokkal nem végzik el a fuvarozásokat. Kéri a fuvarok biztosítását, mert különböző súlyos hiányok keletkeznek a hadrakelt sereg élelmezésében.” A nyilas hatóságok lemondadják állásáról dr. Lipner Pál GYSEV pályorvost.

Február 9. Nagycenk. Az Országos Elhelyezési Kormánybiztos a HM rendelete nyomán „polgári elhelyezés szempontjából” Sopron (Szombathely és Mosonmagyaróvár) városokat „túlzsúfoltság miatt zárt területté” nyilvánította.

Február 10. Sopron. Egy detektívjelentés szerint a kurucdombi kaszárnya környékén csoportos razziát tartottak. Az épülettömb egyik földszinti nagytermében elhelyezett zsidók közül „pillanatnyilag 80 él.” Mind tetvesek. Előfordult, hogy a „közülük elhalt hullája 3 napig is ott feküdt a szobában”. A polgármester válaszában minden felelősséget ezért a helyi rendőrségre hárít: „...gondoskodjék a rendőrség, hogy a zsidók onnan máshová kerüljenek, vagy pedig adja vissza őket a németeknek.” A február 24-én kelt jelentés szerint már „csupán 70 munkaszolgálatos” van az épületben.

Február 12. Sopron. Sopron vármegye nyilas alispánja értesíti a járások főszolgabírjait, hogy „a Nemzeti Számonkérés Szerve Sopron vármegyei és járási vezetői a vármegye területén megkezdik működésüket.” A számonkérők „messzemenő támogatását” és megfelelő helyiség biztosítását rendeli el.

224*Február 14. Sopron.* Január 27-én Sopron megye területén (a városkörnyéki falvak munkaszolgálatos táboraiban) kiütéses tífusz megbetegedéseket észleltek. Az elszaporodott fertőzések megállapítására az Orstkommandatur I./848 hetente kötelező „tífusz értekezletet” tart, az SS Sonderkommando Südost (Krankenrevier am Krutzenberg) Sopronban „Fleckfieber Station” felállítására kényszerül.

Február 18. Kapuvár. A nyilas csendőrök és pártszolgálatosok „kommunista összeesküvés és hazaárulás” címén letartóztatják Kapuvárott Lakatos Imre és Cserpes István földművest, akik az Éger-erdei fakitermelés közben a nyilasok ellen beszéltek. A nyilas pártszolgálatosok mindkettőt megkínózzák és eszméletvesztésig ütlegelik. A következő napokban hasonló módon bánnak el több kapuvári, vitnyédi és himódi lakossal. Séra János és nyilas pribékjei letartóztatják Fülöp József, Áder János, Módos Imre, Ivánkovits József és fia, Horváth Jenő, Kreiter József, idős Pap Géza, Ács József helybelieket. A lefogottakat »antropológiai vizsgálat«-nak is alávetik. Az 522/2. sz. utánpótló zászlóaljnál 18 társával együtt „szervezkedés és szabotázs” gyanújával letartóztatják Csöngői Sándor illegális kommunistát.

Február 19. Sopron. A nyilas karhatalom letartóztatja és elhurcolja Domján László MNB pénzbeszedőt „hungaristaellenes” magatartása és kijelentései miatt. Háromheti fogvatartás után a soproni rendőrség 591/1–1945. sz. határozatával rendőrhatalom felügyelet alá helyezi Domjánt és heti kétszeri jelentkezésre

kötelezi.

Február 20. Sopron. A m. kir. 3. honvéd kerület területén működő hadművelési kormánybiztos átiratot intéz a törvényhatóságok vezetőihez a honvédelmi büntetőbíráskodás kiterjesztéséről. Ez az intézkedés a távbeszélő vezeték rongálásának megakadályozására szolgál, mert a rongálások miatt sokhelyütt „a híradás hosszabb időre megszakadt.” A nyilas karhatalom nyolc, munkatáborokból szökött zsidó munkaszolgálatost tartóztat le Sopronban. A 48-as laktanya büntető intézetébe kerül Vargha János textiltechnikus, akit a nyilas haditörvényszék a deutschwagrami katonai kiképzésről társával elkövetett szökése miatt ítél el.

Balf. Többekkel együtt Jáger Pál balfi kisbíró SS-behívót kap. A szembenállás egyedi formájaként a behívás teljesítése előtt Jáger két téli hónapban át a Fertő nádasában bujkál a Vörös Hadsereg érkezéséig. Kétszeri SS-behívó előtt hasonló módon bujkál a zsidó munkaszolgálatosoknak addig sokrétű támogatást nyújtó Hermann Ferenc fertőrákosi lakos is.

Február 21. Kapuvár. Séra János, a kapuvári »Hűség Háza« parancsnoka nyilas különítményt küldött ki Horváthék Széchenyi u. 117. sz. alatti portájára. A kapuvári kommunistákkal kapcsolatot tartó Horváth László asztalossegédre szóváltás közben a pártszolgálatosok lövést adnak le, majd többször belelőnek a védelmére siető bátyjába, Horváth István géplakatosba is. Horváth László a lövések következtében életét veszti, sebesült bátyja pedig kórházi őrizetbe, majd a nyilasok fogságába kerül.

225*Február 22. Petőháza.* A kapuvári járás főszolgabírójának jelentése szerint a Petőházán katonai felvásárlás címén működő katonai szerv erőszakosságai „a gazdák körében ...nagyfokú elkeseredés és jogbizonytalanság érzetét váltják ki...”

Február 23. Osló. A községi nyilas pártszervezet a község összes leventéjét és a 18–23 éves lányokat – kormányrendeletre hivatkozva – a Hungarista Ifjúság Országos Szervezete (HIOSZ) tagjává nyilvánítja.

Február 24. Sopron. A nyilas pártszolgálatosok előállítják Tóth Ernőt, a Soproni Selyemipari RT. üzemmérnökét, majd a pártszolgálat irodájában „szabotálás megtorlása” címén ütlelik. Március 7-én a Nemzeti Számonkérő Különítmény két Kapuvárról kiküldött nyomozója újra elhurcolja a mérnököt.

Február 28. Sopron. A város katonai parancsnoka vitéz Kászonyi Zoltán ezredes rendeletet ad ki a „sáncolási munkára” való jelentkezésre. Az I., II., III. légo-körzetekbe besorolt 16–60 éves férfi lakosok március 2–3–4-én kötelesek a kijelölt helyeken jelentkezni „a honvédelmi eskü letétele és a további utasítások vétele céljából.”

(Folytatjuk)

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Frodl,

Walter: Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál (Budapest, 12. Mai 1982)¹

Frodl, Walter: Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál (Budapest, 12. Mai 1982)¹⁽⁵⁷⁾

Steht man vor Architekturen oder Architekturfragmenten, die uns die Antike hinterlassen hat, oder vor den gewaltigen Steingebirgen gotischer Kathedralen mit ihrem unendlichen Reichtum an monumentalen und filigranen Formen, so wird sehr oft das ästhetische Erlebnis, das zunächst den Eindruck bestimmt, vertieft durch ein Gefühl nahezu fassungsloser Bewunderung für die Präzision mit der sich die Einzelformen Stück für Stück aneinanderfügen und scheinbar nahtlos sich zum großen Ganzen zusammenschließen. Es scheint so, als ob im Wesen des Steines etwas Geheimnisvolles läge, das seine Schwere vergessen macht und den harten Kampf nicht einmal ahnen läßt, in dem der Mensch ihm mit dem Verstand ebenso wie mit der Hand jede Form abringen muß, vom kleinsten Detail bis zur Erfüllung des Gesamtkonzeptes.

Ich kann natürlich nicht wissen und ich will mich vor derartigen Interpretationen, zu denen eine Laudatio allzuleicht verleitet, hüten, ob es die vom Stein ausstrahlende Faszination war, die unseren Laureaten zur Wahl seines Berufes bestimmt hat. Auf Grund seines bisherigen Lebenswerkes aber glaube ich zu wissen, daß er dieser Ausstrahlung im Umgang mit dem Stein sehr bald erlag und er zu diesem, [226](#) zu seinem Material, das er im Handwerk eines Steinmetzen nach und nach zu beherrschen lernte, eine besondere Beziehung gewann. Und zwar eine Beziehung, die weit über das hinausgegangen sein muß, was von einer handwerklichen Ausbildung erwartet werden darf.

Es war aber gerade die schonungslose handwerkliche Lehre, die man, rückschauend, wohl als die beste Ausgangsposition für den späteren Beruf betrachten können. So hatte er seinen Komilitonen gewiß vieles voraus, vor allem die profunde technische Erfahrung, als er, nach abgeschlossener Lehre und zweijähriger Gesellenzeit in Sopron, im Jahre 1933 die Klasse für dekorative Bildhauerkunst an der Hochschule für Angewandte Kunst in Budapest bezog. Er absolvierte dieses Studium 1939 mit Auszeichnung, nachdem die Schule seine Leistung schon 1937 durch eine Medaille besonders anerkannt und der Verband der Ungarischen Künstler des Kunstgewerbes ihm 1939 die Medaille des Verbandes verliehen hatte.

Was manchem aus unserer Generation in jungen Jahren in seinen Träumen vorgeschwebt haben mag, ging für Ernő Szakál 1940 in Erfüllung: ein durch ein Stipendium der Ungarischen Akademie gesicherter Studienaufenthalt in Rom. Welch bedeutenden Einfluß ein römisches Jahr auf einen bildungshungrigen und zum inneren Erleben bereiten, künstlerisch und historisch begabten Menschen seit Jahrhunderten bis auf den heutigen Tag ausübt, bedarf in diesem Kreis keiner weiteren Erörterung. Ernő Szakál, der im einstigen Scarabantia geborene Pannonier, wird – so könnte ich's mir wenigstens vorstellen – die Reise nach Rom wenn schon nicht als eine Heimkehr, so doch als eine Art Wallfahrt zu den Quellen seiner Kunst empfunden haben. Sofern er nicht den Sinn für historische Dimensionen schon aus seiner an Geschichte und Denkmälern so reichen Heimatstadt mitbrachte, wird er ihn hier erworben oder vertieft haben, angesichts der Mauern und der Monumente, die sein künstlerisches Empfinden schärften und ihm überdies eine gründliche Erweiterung seiner Materialkenntnis ermöglichten, Einblick in jegliche Art der Verwendung und Bearbeitung und in die Lebensbedingungen – Anfälligkeit und Widerstandskraft – der unterschiedlichen Gattungen des Steines boten. Er war also auf das beste gerüstet, als er, noch im Status eines freischaffenden Künstlers in den Bann der Denkmalpflege geriet und 1946 den ersten Restaurierungsauftrag erhielt: Er betraf die Ursulinenkirche in Sopron, der die Restaurierung der

Stuckausstattung der Georgskirche folgte. Im Kreuzgang in Visegrád (1950) und im Kapitelsaal in Sopron (1951) begegneten ihm zum ersten Mal die Probleme, die mit der denkmalpflegerischen Behandlung gotischer Architekturen, Werkstücke und Skulpturen verbunden sind: mit Konservierung, Restaurierung, mit theoretischer Rekonstruktion und Anastylose. Es war ein Neuland, dessen Eroberung Szakál dadurch erleichtert wurde, daß er im Laufe der Jahre einen sechsten Sinn entwickelt hatte, der, beruhend auf der Voraussetzung einer genauen Kenntnis der Materie, ihm ihre verstandesmäßige und künstlerische Durchdringung in einem außergewöhnlichen Maß ermöglichte. Von seiner zwanzigjährigen Dienstzeit in der Ungarischen Denkmalintendanz (1952–1973) hat er mehr als die Hälfte dieser Jahre den wohl schwierigsten Aufgaben gewidmet, die einem Steinrestaurator nur gestellt werden können: Der Remontage des Löwenbrunnens von 1473, sowie des Brunnenhauses und des Brunnens des 14. Jahrhunderts im Anjou-Schloß in Visegrád, das, in seinen Grundzügen wieder ans Tageslicht gebracht, zu den eindrucksvollsten Zeugnissen der Hochblüte der spätmittelalterlichen Kunst in Ungarn zählt. Auch der Erker der Burg in Siklós ist hier zu nennen.

Wie Szakál die im Schutt aufgefundenen Fragmente in Nachempfindung und Nachvollzug mittelalterlicher Steinmetzmethoden und mit Hilfe geistreicher Konstruktionen Stück für Stück und Schicht für Schicht wieder zu Kunstwerken zusammengebaut hat, das darf man ruhig zu den vorzüglichsten Leistungen der Denkmalpflege [227](#) in den letzten Jahrzehnten rechnen und zwar über die Grenzen Ungarns weit hinaus. Daß die Anastylose, so wie es den rigorosen Grundsätzen der ungarischen Denkmalpflege entspricht, unter sorgfältiger Trennung der ursprünglichen von den nolens volens neu hinzugefügten Teilen erfolgte, war selbstverständlich.

Unter den vielen anderen Arbeiten, die er an Architekturen, aber auch an mittelalterlichen und barocken Steinbildwerken ausgeführt hat – in Sopron, Vác, Gödöllő, in Sáropatak, Belpátfalva, Tihany und anderen Orten – müssen die Wiederaufstellung der Kapitulinischen Trias in Sopron und die Aufstellung der Skulpturen und Fragmente, die aus dem sensationellen Fund auf dem Burggelände in Budapest stammen und den ungarischen Kunstbesitz in großartiger Weise bereichert haben, ganz besonders hervorgehoben werden. Im einen, wie im andern Fall mußte der Restaurator vor allem auf seine Erfahrung bauen, auf sein Gefühl für Maß und Proportion, er mußte nicht nur seiner Intelligenz sondern auch seinem Instinkt vertrauen, der sich in jahrzehntelanger Arbeit immer wieder bestätigt hatte.

Wie oft und wie intensiv er jeden einzelnen Handgriff durchdacht und in der Diskussion nach Widerspruch und Anregung gesucht hat, weiß ich selbst aus manchen Gesprächen. Das findet seine Bestätigung auch darin, daß er über seine Arbeiten in den zuständigen Fachzeitschriften stets ausführlich berichtet und die leitenden Gedanken dargelegt hat. Daß er sich dieser Mühe unterzog, halte ich im Hinblick auf den sehr speziellen Charakter seiner Arbeit und auf die von ihm eigenständig entwickelten Methoden für ein besonders großes und anerkennenswertes Verdienst. Er hat damit einer der wichtigsten Pflichten eines Konservators entsprochen, nämlich neue Entdeckungen und Verfahren zu veröffentlichen und dadurch der Fachwelt bekanntzugeben.

Eine fast selbstverständliche Konsequenz, daß Ernő Szakál 1970 zum Dozenten an der Hochschule für Bildende Kunst bestellt und ihm die Ausbildung von Steinrestauratoren anvertraut wurde. Ist er doch nicht allein nach seinen Kenntnissen, Fertigkeiten und Erfahrungen, sondern nach seiner ganzen aufgeschlossenen und grundsätzlich wohlwollenden Persönlichkeit geradezu prädestiniert Nachfolger heranzuziehen und ihnen zu den Kenntnissen dazu auch etwas von seinem hohen Berufsethos mitzugeben, dessen Grundlage die Ehrfurcht vor der Würde der Denkmäler und das daraus resultierende Verantwortungsbewußtsein

bilden.

Was kann einen Lehrer mehr zufriedenstellen, wenn er sein Lebenswerk überblickt und er die Summe zu ziehen sucht, als das Bewußtsein schulebildend gewirkt zu haben und hoffen zu dürfen, daß etwas von seinen Vorstellungen noch eine Weile weiterleben wird?!

Wenn in der Öffentlichkeit über Denkmalpflege gesprochen oder über das Thema diskutiert wird, so erscheinen als Protagonisten fast immer jene Stellen und Persönlichkeiten, die denkmalpflegerische Maßnahmen veranlassen oder derartige Arbeiten leiten, aber selten jene, die sie nun tatsächlich und mit ihren Händen ausführen. Es fällt nur wenig von dem Licht auf sie, in dem die anderen stehen.

Um so größer unsere Freude und Genugtuung, daß durch den Europapreis für Denkmalpflege der Stiftung FVS zu Hamburg Gelegenheit gegeben ist, einer Persönlichkeit die Ehre zu geben, die sozusagen nicht von Außen, vom Universitätsstudium der Kunstgeschichte oder der Architektur, also mehr oder weniger von der Theorie her, sondern vom Innersten des Kernes, vom Gegenstand her, zur Denkmalpflege gestoßen ist und, ausgehend von der Praxis, vom Handwerk, nun in der vordersten Reihe vorbildlich wirkender Denkmalpfleger steht.

Nach dem Statut des Europapreises für Denkmalpflege ist es vor allem das Beispielhafte einer Leistung, das honoriert werden soll, Das – zum Glück – hoffentlich noch lange nicht abgeschlossene Lebenswerk unseres Laureaten, darf diese Qualifikation mit gutem Recht in Anspruch nehmen.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Kovács József László: Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskoláknak ... ditséretes törvényi (1620–1718)* I. rész

**228 Kovács József László: Leges Scholasticae Lacknerianae avagy a Sopronyi Keresztény Oskoláknak ... ditséretes törvényi (1620–1718)^{*(58)}
I. rész**

1. Lackner Kristóf és kora c. monográfiámban 1972-ben Lackner Leges Scholasticae című törvénygyűjteményét a lappangó művek közt soroltam fel. Az Evangélikus Országos Levéltárban sikerült olyan, Gamauf Gottlieb hagyatékából származó soproni iskolatörténeti iratokra találnom, melyek között a XVII. században megfogalmazott és a következő században átfűrt *Schull Ordnung* és annak magyar nyelvű átdolgozása is olvasható.

Az említett XVII. századi iskolai „törvények” Lackner Leges Scholasticaejával azonosak, és így a soproni művelődéstörténet jeles emlékei.

2. A Leges Scholasticaeról szóló híradás Haynóczy Dániel eddig nem méltatott soproni irodalomtörténeti gyűjteményében, az *Additamentab*ban maradt fenn, melyet szerzője Czwittinger Dávid *Specimenjé*hez készített kiegészítésként. Ez a részben soproni, részben felső-magyarországi írókat tartalmazó gyűjtemény a másoló berekallyai Horváth József híradása szerint soproni oktatási segédeszköz volt. A kiegészítést Haynóczy Dániel iskolai munkájához állította össze, majd azt bizonyára tanítványai másolták. Ez a másolat Deccard Kristófnak készült (Ab Adm. Reverendo Domino Christophoro Deccardt Conscholari comodatum usibus suis describi curavit ... in Anno 1770), bizonyára a fiatalabb Deccardnak, aki soproni

lelkészként 1771-ben hunyt el. Az előkerült *Schull Ordnung* átdolgozott alakja pedig az idősebb Deccard Kristóf János munkája, aki az átdolgozást Payr Sándor szerint 1718-ban, Dobner Nándor felszólítására végezte el (Negyedfélszázados főiskola 21). A szerencse különös véletlenjeként a XVII. századi iskolatörvények Deccard Kristóf János sajátkezü bővítésével, egy egykorú tisztázat (ugyancsak Deccard latin fordításával), továbbá az átdolgozott törvények fordítása „Sopronyi keresztény Oskoláknak jeles és ditséretes törvényi, avagy rendtartási” címen együtt maradtak fenn, nem szóródtak szét Gamauf gyűjteménye soproni szétosztásakor, így lehetőségünk van néhány megállapítás megtételére a XVII. századi eredeti és XVIII. századi változatai kapcsán. Ne tévesszen meg bennünket, hogy az *Additamenta Leges Scholasticae*ről beszél, a fennmaradt német eredeti címe pedig *Schull Ordnung*. Elképzelhető, hogy a német szöveggel együtt fogalmazott latin eredeti nem maradt együtt a szabályzat szövegeivel (Lackner Kristóf pl. a Tudós Társaság szabályzatát is két nyelven fogalmazta meg), az sem lehetetlen, hogy az *Additamenta* címadása sem egészen pontos (Lackner *Cura regia iskoladrámáját* is *Elegans regia consultatio* címen említi az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Hajnóczy-féle kézirat: Kézirattár, Fol. Lat. 60.). A XVIII. századi magyar 229átdolgozás címe viszont a latin címre emlékeztet, tehát címváltozatról szó lehet, de a XVII. századi törvények, mint látni fogjuk, megkerültek.

3. Lackner Kristóf szellemében fogalmazódik meg az iskola oktatási célja: „hogy az Iffjuság ...*Elsőben* igaz Isteni félelemben *Másodszor* jó erkölcsökben és jószágos tselekedetekben, *Harmadszor* az Nemes és Szabad Deáki tudományokban és Nyelvekben föll neveltessék”. A németül „wahre Gottseligkeit”, „in guten Sitten und Tugenden”, illetőleg „in Freyen Künsten und Sprachen” címszavakban tömöríthető nevelési elvek Lackner *Emblematischer Tugendspiegeljének* is elvei. A „wahre Gottseligkeit” szellemében a soproni diákok tanulmányaikat „Isten neve dicsőségére, az Keresztény Anyaszent Egyháznak és az közönséges Jonak hasznára” végezzék. A szabály régi soproni elvet summáz, a város ösztöndíjasait is bármikor otthoni templomi vagy közösségi szolgálatra hívhatták haza. Az „Isteni félelem” elvei szerint a diáknak napját imával kell kezdenie és zárnia, kerülnie kell az illetlen szóbeszédet, a jó diák „másnak illyetin gonosz és istentelen dolgokra okot avagy alkalmatosságot ne adgyon” (I/II). Vasárnap és csütörtöki napokon vegyen részt a templomi prédikáción, a nagyok kapcsolódjanak a közös énekbe (hiszen tudnak már kottát olvasni), a kisebbek figyeljék őket (I/6.). A templom és az iskola kapcsolatát Lackner úgy biztosítja, hogy a diák felel a prédikációból: „in der Schule aufsagen”, „az iskolában egy dictomot elő hozzon” (I/VII.). A nagyobbak feladata is más: a felsőbb osztályos diák, „A kiknek már tanulásokban nagyobb fundamentomjok vagyon”, a prédikáció gondolatmenetét („daz artificium dispositionis”) írja le. Újra XVII. századi alapelvvel találkozunk, erre az a diák képes, aki már logikát tanult. Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája szerint a *dispositio* „hiteles (megnyugtató) mondás ... amely mindenektől illendőnek ítéltetik hogy bevétessék”, azaz hogy megjegyezzük (Harmadik rész – A dolgoknak egybekötöttetett tekinteteikről). A „wahre Gottseligkeit” viselkedési formákban is megnyilvánul. A diákoknak nem szabad az imaházból kirohanniok (I/9.) a nagyobbak („Welche Zimbliche Jahr auf sich haben”), vegyenek részt a közös gyónásban. A XVI–XVII. század szellemét rögzítette Lackner, amikor előírta, hogy az iskola diákjai vegyenek részt a halottak kíséretében, azonban korbáccsal, bottal a gyászmenetben senki ne mutatkozzék! A „Leich conduct” jellegzetesen reformációs vívmány, Caspar Zeitvogel vezette be a halottkísérés közben a német nyelvű zsolttáráneklést. Amit Lackner még az igaz istenfélelem részének tart (I./11.), az Deccardnál már csak a tanítványi erkölcs része (II./16.).

Mikor tekinthető a tanítvány jó erkölcsűnek? Ha „gyakorolják magokat az jó erkölcsökben, valamint az Nemes Deáki tudományokban” (II/I.) Reggel fésülködjenek meg, öltözzenek tisztán, ha látogató jön az iskolába, mindenki magát „bötsületesen viselje” (II/III.). „Könyveit, tollait, tentáját és papirossát magával el hozza” (II/IV.). Tartózkodják a kiabálástól, veszekedéstől, és vigyázzon az iskolai

berendezésre, mert a károkért felelnie kell (II./5. 6.). A diák legyen fegyelmezett, tanítás alatt tilos pékhez szaladgálnia (II./8.), tanítás után „minden késedelem nélkül hazamennyen” (II./XI.). Piacon tilos időzniök, és ezt a magyar változathoz fűzött megjegyzés meg is magyarázza: „Ha a mi ellenkezőink valami processziót tartanak”, azt ne nézzék sem bástyákról, sem háztetőről, hogy „senki ne kinszeritessék verést szenvedni avagy az verés által térdre esnyi és bálványimádóvá lenni.” Ez a megjegyzés a magyar praeceptor kézírásával a már XVIII. században megfogalmazott magyar szöveg mellett áll és a két évszázadon át egyeduralgoló evangélikus vallás védekezésbe szorulására utal, mert a megjegyzés azzal folytatódik, hogy ilyesmi a közelmúltban is történt (II./XII.). A szabályok számos pontja kifejezetten helyi jellegű, így tilos pl. a „Wandorfon lévő korcsmákra és sőr házokra” járni (II./XIX.). Ugyancsak a XVII. századi háborútól terhes légkörre utal, hogy fegyverrel jártak a diákok, mert ezt a szabályzat tiltotta: „Semminémő fegyvert ne hordozzanak Tanítványaink”. Aki „vidékiek közül tanulásnak okáért hozzánk jövéen” kardját, puskáját „Rector Uramnál le tegye” 230(II./XXI.). Világos tehát, hogy nem jöhetett a diák Sopronig fegyver nélkül, de fegyverrel iskolába sem járhatott! A keletkezés századára utal Lackner azon tilalma is, amely szerint a „haszontalan és hejában való lövöldözés” nem illik a diákhöz, de védi Lackner a soproni szőlőket is, ezért „Az kertekben és szőlőkben lévő gyümölcsöt erőszakkal le szakasztanyi senki ne merészöllye” (II./XXII., XXIII.). Ugyanígy tilos hideg vízben fürödni, és a jégen való csuszkálást is veszélyesnek tartotta a gondos Lackner. A viselkedési normákkal 24 pont foglalkozott, a III. záró fejezet (Tanulo Iffjainknak tanulásáru) ismét 12 pont. (Ha az első résznél esetleg szövegromlásra gondolok, úgy feltételezhető, hogy a szabályzat is a reneszánsz arány jegyében 12–24–12 pontot tartalmazhatott).

Ez a rész előírja, hogy a soproni diák „az Leczkére rendöltetet órákban” osztályában legyen (III./IV.). Ha otthon maradnak, a praeceptortól kérjenek engedélyt, illetve jelentsék az otthonmaradás okát. Amit tanáruk előad, annak megértésére törekedjenek. Ne tankönyveikbe irkáljanak, „hanem magánossan való könyvetske”, azaz füzet való erre! Továbbá „könyveiket minden féle rut, ocsmány versekkel, avagy sententiákkal meg ne mocskollyák” (III./VI.). Pedig de jó lenne ezekből a kárhozottat egykori diákversekből valamit ismerni! Régóta ismeretesek a soproni gimnázium XVII. századi jutalomérmei, de szabályaink mindezt további ismeretekkel egészítik ki: signumot viseltek a vétkesek is! „Signumok rendeltessenek” azoknak, akik a latin vagy magyar nyelvet tanulják, de iskolában vagy azon kívül mégsem így beszélnek! (III./IX.) Ez a szabály tehát a magyar gimnázium alakulása (1657) előtt keletkezett. A XVIII. századi magyar változatban már azok kapják a büntetés signumát, „Akik az Deák és Németh nyelvre oktattatnak” és annak nem gyakorlásában vétkesek.

Külön szabálypont figyelmeztet az önálló munkára. Mindenki maga szerkessze gyakorlatait (III./8.): „kiki minden szokrul és Constructiokrul ...számot tudjon adnyi” (III./X.). Írásbeli munkájukat ne mázolja kis cédulákra („auffgeschmierten und kleinen Scartecn”) tiszta papíron, vagy füzetbe kötve adják be javításra. Aki pedig eltávozik az iskolából, az ne tegye lopva! A kárhozottat szökést Lackner „hinter der Tür grüssen” kifejezéssel jelöli, a magyar változat szolgál fordítása „az aito megöött butsut ne vegyen”. Az utolsó évesek (die primani) beszéddel búcsúzzanak el: „sollen mit einer publica valedictione ihren Abschied nehmen” (III./11.).

Az utolsó pont arra figyelmeztet, hogy minden diák éljen a „törvények” szellemében: „sie diesen vorgeschriebenen Legibus sich gemäss verhalten” (III./12.). Feltehetően az utolsó pont nyomán használta Hajnóczy Dániel a Leges Scholasticae kifejezést. Senki az ifjúság arany idejét el ne tékozolja, hogy így „hazájuknak, szüléknek és Attyok fiainak, nem kevesebbnyére magoknak is nagy hasznot hajtassanak”. E gondolatokkal zárul Lackner megfogalmazása, Deccard Kristóf János ezt még azzal a szigorítással súlyosbítja, hogy mindenkit büne arányában büntetni kell. Ha ez „kiváltképpen az Vidékieknél elégséges

nem volna ... az ollyatin Tanitvány Oskoláinkból ki vettessék”. Ez is arra utal, hogy nagyobb számban a XVIII. század nyugodtabb légkörében szaporodtak a soproni magyar diákok.

Szövegkiadásunk lapalji jegyzetekben hozza Deccard Kristóf János bővítéseit, ezekből az is kiviláglik, hogyan élteti tovább a pietizmus időszaka Lackner iskolatörvényeit.

A temetési kísérés példájára már utaltam, a példák azonban bővíthetők. Lackner meglegszik azzal, hogy a soproni diákok tanítás előtt a szentlélekhez foháskodjanak, a pietista látványosan fordul az ég felé: „Haupt vnd die Hände nicht unter sich nach der Erden, sondern über sich nach dem Himmel richten” – olvashatjuk az I. rész 4. pontja kiegészítésében. A pietizmus eszményképe „ein fleissiger und rechtschaffener Discipul” – olvassuk a III. rész 4. pontja kiegészítésében, aki ha kell, [231](#)könyveit még a sötétben is megtalálja. Lackner a jó tanuló jegyeként a II. rész 23. pontjában a Gottseligkeit, Zucht és Tugend, istenfélelem, fegyelem és az erények fogalmait hangsúlyozza, Deccard kiegészítésében még fontosnak érzi a praeceptorinak járó szeretet, tiszteletadás és engedelmesség erényeit is. Egy század elmúltára utal néhány tilalom hangsúlyozásának eltolódása. Lackner még főleg a könnyelmű lövöldözést kárhoztatja, Deccardnál a kártyázás, a kockázás kerül első és második helyre, a *Schiessen* inkább durrogatás vétségeként jelentkezik, szinte azonos sorba kerülve a hideg vízben fürdéssel és a csúszkálással (II./21). Mások már a XVIII. század gondjai, de Lackner iskolatörvényei némi pietista továbbgondolással, átszerkesztéssel még egy évszázad törvényei maradnak. Fontosat Deccard sem hagy el, mindkét szabályzat hangoztatja a zsidókkal szembeni toleráns viselkedés fontosságát (II./XV). Még Wietorisz Jonathán rektor is arról faggatja a 16 éves Kis Jánost, „Esmered-e a Dunz János Mihályt?” ez pedig nem más volt, mint „az akkori soproni kártya csinálónak ... neve” – olvashatjuk Kis Emlékezéseiben.

4. Végezetül szólnom kell a szabályok helyéről. Az ismert református XVII. századi törvényekhez – azaz a debrecenihez, a sárospatakihoz, a tarcalihoz a soproniak nem hasonlítanak. Úgy hiszem, érdemes lenne azonban az egykori felső-magyarországi evangélikus német települések iskolai szabályait a soproniakkal összevetni. Ha találnánk is hasonlót, ezek mögött bizonyára közös forrást kellene keresni, osztrák, vagy német evangélikus gimnáziumok szabályait. Sopron esetében a szálak inkább az egykori, már jórészt feledésbe merült, 1560 és 1620 közötti ausztriai evangélikus gimnáziumok felé vezethetnek. Faut Márk soproni humanista és krónikaíró 1617-ben felvett könyvtárjegyzékében megvolt a Loosdorfische Schulordnung (ez esetleg azonos lehet Georg Salzgruber Progymnasmata scholae Losdorpianae c. 1595-ben Nürnbergben megjelent könyvével), amely egy hír szerint a soproni evangélikus gyülekezeti könyvtár egy kolligátumában lappang. E szálak továbbkövetése jelenleg nem volt célunk. Kiadásunk Lackner Kristóf iskolai törvényeit teszi közzé, Deccard Kristóf János egykori kiegészítéseit pedig jegyzetben adjuk. Lackner iskolai törvényeinek Deccard kétségtelen átdolgozója, ugyanebben az iratcsomóban megtalálható Deccard egykorú saját kezű jelentése ezt cáfolhatatlanná teszi. Fényt kell még deríteni a Deccard által kiegészített szabályzat magyar nyelvű fordítójára, a fennmaradt példány szép tanulói másolat, minden *e* betű mellett aposztrofyszerű jellel, a másolatot egy praeceptor kéz javította, hozzáfűzve a bálványimádásról idézett egyéni indulatú megjegyzéseit. Az itt közzétett szabályok így Sopron középfokú oktatása két évszázadának nagy értékű emlékei (Evangélikus Országos Levéltár I. a. 27; 11, 18. Itt Gamauf Teofil írásával: *Schulgesetze*).

5. *Schull Ordnung*

Es sind drey Ursachen, derentwegen Christliche Schullen, von Christlicher Obrigkeit angeordnet und erhalten werden, Als daß die Jugend darinnen Erstlich in wahrer Gottseligkeit, Zum Andren, in guten Sitten und Tugenden. Drittens, in Freyen Künsten und sprachen möge erzogen werden. Sollen demnach solchen zu

Folg, auch unsere Schul Satzung dreyfach abgetheylet, und erstlich von der Gottseligkeit, Zum andern von guten Sitten und Tugenden, Zum dritten Von den Studiren unserer Schüller gebotten werden.

Zum ersten

Von der Gottseeligkeit der Schüller

232^{1.}

Dieweil alle Menschen von Gottes und des Nechsten Wegen geschaffen, sollen fürnemblich unsere Schüller gleichfals dahin bedacht sein, wie sie ihren Beruff und Studia Zu Gottes Ehre, der Kirchen Nutz und des gemeinen Wesens Wohlfahrt richten, vnnnd anstellen wollen.

2.

Damit aber solches fruchtbarlich beschehen möge, soll ein ieder den lieben Gott, als von deme alle (*az 1. vège*) Weißheit herfleust, statigst vor Augen haben, den Tag wie auch sein Studieren mit embsigen Gebett anfangen und enden.¹⁽⁵⁹⁾ *Solches kan wol, vnd füglich geschehen, wenn ein fleißiger, vnd gottseliger Discipul so gleich wenn er erwachet, sich Gott beföhlet, vnd in dessen Nahmen aufstehet: wenn er Gott zu Ehren, indem er sich anziehet, ein andächtig Dank, vnd Morgen-Lied singet: wenn er, nachdem er sich gewaschen, vnd gekämmet, vnd angezogen, sich nidersetzet, oder wol gar niderkniet, den Morgen Seegen betet, vnd ein Gebet um Glück zu seiner Arbeit abschicket: wenn er ferner ein Stück aus dem Catechißmo repetieret vnd erweget, ob er auch sein Leben also eingerichtet, wie es die Lehre des Catechismi erfordert: wenn er endlich zum wenigsten nur ein Capitel mit Andacht aus der Bibel liset. Vnd auff solche weise soll ein Christ(licher) Schüller auch allezeit den Tag, und sein Studiren enden.*

3.

Gottes Nahmen soll keiner Zum schweren, fluchen, bösen Wüntschen, noch anderen vergeblichen Liederlichen reden miß brauchen, wie auch keinen andern Zu solchen Gottlosen Sachen Ursach und Gelegenheit geben.²⁽⁶⁰⁾

4.

Wen die Knaben in die Schull kommen, sollen sie ihr gebett vnd Gesang andächtig Zu Gott verrichten, und demselben vmb Beystand des H. Geistes ernstlich vnd eifrig anrufen.

Unter wehrend disem Gebet, vnd Gesang sollen sie auch der äusserl(iche) warnehmen, das Haupt, vnd die Hände nicht unter sich nach der Erden, sondern über sich nach dem Himmel richten, vnd kurz zu sagen ihr Gesicht, vnd Geberden also einrichten, daß des Herzens Andacht herfier leuchte.

5.

Die Kirche soll keiner ohne erhebliche Ursach versäumen, sondern die Predigten Son und Donnerstag, und anderen einfallenden Fest-Tägen, wie auch die Abends gewöhnliche wie auch die Nachmittags Beetstunden fleißig und andächtig besuchen.³⁽⁶¹⁾

6.

233 Weil der Gottes Dienst verrichtet wird, sollen sie alle ganz still sein, Züchtig vnd andächtig mit betten

vnd mit singen unter wehrender Music aus denen bei handen habenden Gebett büchlein eines vnd daz andere auff d(a)z Fest vnd Zeit sich schikkende Gebett lesen vnnnd betten: die kleinen aber so noch nicht lesen können, sollen in aller Reverenz Zuhören; vnd wan die Epistel oder das Evangelium (*az 1.^v vége*) verlesen oder bey den H(eiligen) Alter vorsungen wird, sämptlich aufstehen und mit aller Fleiß darauff mercken.

7.

Unter der Predigt sollen sie in geringsten nicht schwätzen noch einigen anderen Muth willen treiben, vnd andere Leute in ihrer Andacht vnd Aufmerksamkeit hindern sondern der Predigt fleißig Zuhören, etwas daraus faßen, vnd des andern Tages einen Spruch in der Schulle aufsagen.

8.

Die *jenigen, so im studieren schon etwas weiter kommen*, altiores profectus haben, sollen die Predigten vnd in denselben daz artificium dispositionis fleißig nachschreiben *davon dem Praeceptoru guten Bescheid geben, und darnach lernen ihr Leben anzustellen, tvnd zu emendieren.*⁴⁽⁶²⁾

9.

Nach geendter Predigt, sollen sie nicht stracks mit gedränge aus dem Betthaus lauffen, sondern nach dem vollbrachten Gesang still vnd Züchtig von dannen nach hause gehen.

10.

Welche Zimbeliche Jahr auff sich haben, vnd vor tüchtig erfunden wurden, sollen den Tisch des Herrn neben ihren Herren Praeceptoren, Zu gewissen Zeiten in wahrer Buß, und aller Reverentz besuchen.

11.

Wan ein Leich conduct, sollen sie züchtig und ordentlich Zwey und Zwey miteinander gehen vnd, sich keiner mit irgends einen Stocken, Corbätsch, oder andere dergleichen vnd Zimblichen Instrumentis blicken lassen (*a 2.^r vége*).⁵⁽⁶³⁾

²³⁴Zum Andern
Von Gueten Sitten
der Schüller

1.

Guter Sitten sollen sich Christlicher Schüller nicht weniger dan freyer Künsten beflleißigen.

2.

Darumb des Morgens gekämpelt vnd gewaschen wie auch mit saubern vnd geputzten Kleidern in die Schull kommen, vnd ein ieder an sein stell sich insgesammbt verfügen.

3.

Von Herrn hiesiger Statt, oder sonst ein anderer Vornehmer Mann in die Schull Zu besuchen hierin kombt,

sollen alle gebührend aufstehen, und sich ganz Ehr erbietig erzeigen.

4.

Die Bücher, Federn, Dinten, Papier soll ein ieder Vor sich mit bringen, vnd darauff fleißig Achtung geben, keinen andern nichts nehmen; sondern er was finden möchte, dem so es gehöret, ohne einiges gezänk oder Widerrede zu stellen.[6\(64\)](#)

5.

Wan sie in die Schull kommen, sollen sie sich alles Tumultes, Geschreies, Rauffens, hin vnd wider lauffens gänzlich erhalten *sich ein jedweder an sein Ort vnd Stelle verfügen, und in züchtiger Stelle sich auff seine Lection gefasst machen. Solt demnach ein Christlich tugendliebender Discipul befließigen mit seinen Nebenschülern, oder Condiscipulis so umzugehen daß er mit allen friedlich und schiedlich lebe, vnd zu keinem Haß, oder Zank Ursach gebe. Die fleißigen aber, vnd gelehrtesten unter denselben soll er am meisten lieben, mit ihnen gerne umgehen, vnd was er löblich an ihnen siehet, ihnen ablernen (2.^v lap vége).*

2356. Í. N. Í.

Sopronyi keresztény Oskolák
nak jeles és ditséretes törvényi, avagy
rendtartási

Három okok vadnak, mellyekre nézve az Jámbor és Istenfélő Magistrátustul rendöltetnek és tartatnak az Keresztényi Oskolák, tudnyi illik, hogy az Ifjuság azokban, *Elsőben* igaz Isteni félelemben, *Másodszor* jó erköltsőkben és jószágos tselekedetekben, *Harmadszor* az Nemes és Szabad Deáki tudományokban és nyelvekben föll neveltessék. Mellyre nézve mi-is Oskoláinknak törvényeit három részre oszt(t)tyuk, és az *Elsődikben* szollnyi fogunk az Isteni félelemről, az *Másodikban* az Jó erköltsékről és jószágos tselekedetéről, az *Harmadikban* végezetre Tanítványinknak tanulások felől.[1\(65\)](#)

Előszőr

Tanítványinknak Isteni félelméről.

I.

Mivel minden emberek a végre teremtettek az Ur Istentől, hogy mind Teremtőjöknek, s- mind pedig Felebarátjoknak szolgállyanak, azért hasomloképpen minden keresztény Istenfélő Tanítványok azon igyekezzenek kiváltképpen, hogy hivatallyokat és Tanulásokat Istennek neve dicsőségére, az Ke- *(az 1. lap vége)* resztény Anyasz: (ent) Egyháznak és az közönséges Jonak hasznára és előmen(e)tére[2\(66\)](#) fordítsák és igazgassák.

II.

Hogy pedig ezen scopusokhoz szerentséssen és hasznossan juthassanak, kiki az ő szerelmes és mindenható Istenét, kitől minden böltsesség származik, szeme előtt forgassa, minden napokat, így szintin tanulását-is buzgo és áhitatos imádsággal kezdje-el, és így elis végezze. Ez pedig könnyen meg lehet, hogy ha az szorgalmatos és Istenfélő Tanítvány azontul, mihelyt ágyában föl ébred, önnön magát az Istennek ajánlya, annak Nevében föl is kelend: hogy ha Istennek Neve ditsőségére, azomban míg föl öltözik, egy buzgo,

hála-ado Regveli Eneket mondand: hogy ha minekutánna meg mosdott, haját meg fűsülte, és föl öltözött, le ülend, vagy inkább térdre esvén az közönseges Regveli imádságot el-mondandgya, avagy pedig más áhíthatos imádságot küldend az ő Mennyei Teremtőjéhez, hogy dolgaiban és Tanulásában szerentsés előmenetelt méltoztassék adnyi nékie. Továbbá hogy ha egy részt a Catechismusbol repetáland, és magában meg hánnya (*a 2. lap vége*) véti, (!) az az jól meg vizsgállya, hogy ha úgy élté ekkoráig, vagy sém, mint az Catechismusnak Tudománya hozza magával: Végezetre hogy ha leg aláb tsak egy Caputot olvasand-is buzgoságossan az Bibliábul. Es így szükség hogy az Keresztény és Istenfélő Tanítvány illy formán tölcső és végezze él mind az napot, s-mind pedig tanulását.

236III.

Az Ur Istennek nevét esküvéssel, átkozódással, se másféle hejában valo szokkal senki³⁽⁶⁷⁾ ne végye, se pedig másnak illye'tin gonosz és Istentelen dolgokra okot avagy alkalmatosságot ne adgyon.

IV.

Az tanulo Iffjak az Oskolában érkezvén, szükség, hogy imádságokat és énekléseket áhíthatossan elvégezzék, és Főlséges Isteneket az ő Sz: Lőlkéért buzgoságossan segítségül hiják. Ezen imádságok és éneklések alatt jó külső magok viselésérül el ne feleitkezzenek, fejeket avagy kezeket ne az föld, hanem az Eg felé föll emellyék, és rövidedin szolván orczulattyokat és külső magok viselését úgy alkalmazzassák, hogy abbul szívőknek áhíthatossága ki tessék.

V.

Az Templomat senki bizonyos okok nélkül el-ne mulassa, hane'm Vasárnapi, Csőtörtöki (*a 3. lap vége*) és másféle Innep napokon lévő Praedikációkban, így szintin az Mindennapi Estvéli könyörgéseken szorgalmatossan és buzgoságossan jelen légyen.

VI.

Elvégeztettvén az Isteni szolgálat, kiki halgatásban légyen, áhíthatossan az Praedikátorral, avagy ha a Németh szot nem érti maga imádságos könyvébül imádkozzék, kiváltképpen az Musika alatt kezeknél lévő könyvekbül ollyatin Imádságokat olvassanak, mellyek vagy azon innepre tartozandok, vagy az időre alkalmazzathatnak. Az kitsények pedig kik még olvasnyi nem tudnak, minden bősüettel figye'lmezzenek, és hogy ha az Epistola avagy az Evangéliom az Oltár előtt énekelve elmondatik, avagy el-olvasatik, kiki ullyő (*más tollal: ülő*) helyébül föl kellyen, és szorgalmatossan reá figyelmezzen.

VII.

Az Praediktatio alatt senki ne tsácsogjon, vagy valami latorságot el ne kövessen, vagy másokat áhíthatosságokban, és Istennek igéjére szorgalmatossan valo figyelmezésekben ne impediállyon (:meg ne akadálasztasson:) hanem az Praedikatoria halgasson, valamit meg tartson, és abbul az következő napon az Oskolában egy dictomot elő hozzon.

VIII.

A kiknek már tanulásokban nagyobb fun- (*a 4. lap vége*) damentumjok vagyon, azok az Praedikátót és annak mesterséges dispositióját szorgalmatossan irgyák, affelől 237Praeceptorjoknak okossan meg felellyenek, és az szerint élete'ket rendőlnyi és meg jobbittanyi tanulják.

IX.

Vége lévén az Praedikationak azontul todulva az Templombul ki ne fussanak, hanem egészen el-végezvéen az éneklést, szép lassan és bötsületessen haza mennyenek.

X.

A kik már idejekre nézve az Gyonásra alkalmatosoknak láttatnak lennyi, azok az többi Praeceptor Uraimékkal edgyút bizonyos üdökbe'n buzgo áhítatossággal, böcsületessen, igaz poenitentia tartással, és az Ur Istenhez igazán való me'g térések által, az Urnak asztalához járullyanak.

Másodszo

Az Tanitványoknak jo 'erköltseikrül.

I.

Az tanulo Iffjak nem kevesebnyére gyakorollyák magokat az jo erköltsökben, valamint az Nemes Deáki tudományokban.

II.

Azért regve'l meg füsülvén hajokat, és meg mosdván, tiszta ruhájokban, és öltözetekben az Oskolában jöjenek, és kiki minden késés (:késelem:) nélkül he'lyére⁴⁽⁶⁸⁾ mennyen.

III.

Hogy ha Városunknak Urai közül valaki (*az 5. lap vége*) vagy vagy más Ur Oskoláinak látogatására föl jövend, tehát kiki föl kellyen, és magát bötsületessen visellye.

IV.

Kiki maga könyveit, tollait, tentáját és papirossát magával el hozza, és azokra szorgalmatosan vigyázzon, a mi másé azt el-ne vegye, hanem hogy ha valamit találand, annak, a kié, minden morgás és vészekedés⁵⁽⁶⁹⁾ nélkül vissza adgya.

238V.

Szükség annakokáért, hogy az Tanitvány a melly a joságos tselekedeteket kedve'lli,⁶⁽⁷⁰⁾ avagy azoknak szeretőjő, az ő Tanulotársaival ugy társolkodgyék, hogy mindenekben⁷⁽⁷¹⁾ békességben éllyen, és semmi gyűlölségre, pörlekedésre és veszekedésre okot ne adgyon. Az szorgalmatosakat pedig, és nálánál tudossabbakat az ő Tanulotársai közül leg inkább szeresse, azokkal társolkodgyék, és a mi illendő és ditséretre méltó ő benne, azt túlők meg tanullya.

(Folytatjuk)

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / † Merényi Oszkár–Varga Tibor:
Újabb adalékok Berzsényi Dániel iskoláztatásához

† Merényi Oszkár–Varga Tibor: Újabb adalékok Berzsényi Dániel iskoláztatásához

1. Merényi Oszkár második monográfiájában (Berzsényi Dániel. Bp., 1966, 16.) megindokolja, miért adta Berzsényi Lajos fiát, Dánielt oly későn iskolába. Egyik okát első leánygyermekének korai halálában látja, ami miatt nagyon félthette egyetlen fiát, a másikat pedig a fiú kezdeti gyenge testalkatában jelölte meg. Az előbbi adat a költő nővérének létezésére eddig csak feltételezés volt, szóbeli családi hagyományon alapult. A Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában a nemesdömölki (ma: Celldömölk) evangélikus gyülekezet anyakönyveinek filmtekercsében azonban megtaláltuk ennek bizonyítékát:

467 Idő 1773	Újjá Született	Szülék	Bizonyságok
...	Hetyéről	Teként. Musai Vittnyedi János Ur
Die 24 Sept	Rozalia	Nzetes Bersenyi Lajos Ur Nzetes Tulmon Rosalia aszsz.	Teként. Enesei Roszina Néhai Káldi János Ur özvegye Én Perlaki Gábor és az én Társom Áts Kató

Berzsényi Rozália tehát 1773. szeptember 24-én született. A hagyomány szerint még Dániel születése előtt meghalt. Az 1781. évi, II. József által kiadott Türelmi Rendelet előtt az evangélikus anyagyülekezetek lelkészei nem mehettek ki a filiákba sem esketni, sem temetni, következésképpen Perlaky Gábor sem temethette el keresztlányát, ennél fogva nem jegyezhetette őt be a nemesdömölki halálozási anyakönyvbe.¹⁽⁷²⁾ Berzsényi Rozália elhalálozásának adatait ezért az egyházashetyei római katolikus anyakönyvben (Országos Levéltár másik filmtekercsén) találtuk meg:

Anno Dni 1775 Januarij

17

Septembris

Die 2da Rosalia Filia D(omini) perill(ustrissimi)

Ludovici Bersenyi luth. Annor(um) 2 obiit in Hetye.

²³⁹Tehát 1775 szeptember másodika a Berzsényi-házaspár leánya halálának dátuma. A hagyományok szerint különben sem teljesen egészséges anyát súlyosan megrázkódtatta ez a csapás. És itt függ össze a

késői soproni beiratkozással a leánytestvér halála. Dániel születése ugyanis (1776. május 7-én) egyrészt vigasztalásként hathatott az alig kétesztendő leány elvesztése feletti bánatra, másrészt indokolja majd mind az anya, mind az apa részéről a családi hagyomány szerint amúgy is gyenge testalkatú fiúgyermek életének féltését.

2. Mindez újabb kérdést vet fel a költő elemi iskoláztatását illetően. Erre nézve ma is csupán egyetlen hiteles dokumentum áll rendelkezésre: a Polgár István által 1788. október 13-án kiállított bizonyítvány (közli Németh Sámuel: *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1936, 137–139.). Az a tény azonban, hogy Polgár István a kissomlyói evangélikus hitvallásúak iskolájának igazgatója volt, nem bizonyítja kellő módon, hogy a költő ezt az iskolát rendszeresen látogatta volna.²⁽⁷³⁾

A gyermek Berzsényi Dániel Kissomlyóra való iskolába járásának sok körülmény (terepviszonyok, távolság, korai iskolai kezdés, stb.) ellentmond. A tíz-tizenkét éves fiú ezt nehezen tehette volna meg, annál könnyebben azonban Polgár István, aki mint a költő házitanítója, hetenként egy vagy két alkalommal elment hozzájuk, hogy megfelelően ellenőrizhesse a kis Dániel tanulmányi előmenetelét. Erre szolgál némi információval az ismert hiteles bizonyítvány szövege is. Így írja Polgár István: „...miután vezetésem alatt az évi tanfolyamot elvégezte.” S nem a vezetésem alatt lévő iskolában.

Berzsényi Dániel normalis (elemi) iskolai tankönyveit Merényi Oszkár már többhelyütt megnevezte (i.m. 20.). Bár egyértelműen bizonyítottan ezek közül csak a Losontzi-féle könyv volt ekkor Berzsényi birtokában, Polgár István házitanítói működése nem képzelhető el a többi nélkül, amelyekből hivatalos kissomlyói növendékeit is oktatta. Merényi hívta fel a figyelmet arra is, hogy a Berzsényi írásaiból kicsendülő jellegzetes rendi történetszemlélet alapjait éppen a Losontzi-féle „Hármas Kis Tükör”-ből sajátíthatta el, s ebben a tekintetben nem kis része van a szintén nemesi származású Polgár Istvánnak, amellet a hatás mellett, amely a költőt a hites ügyvéd-apa részéről érhetette.

3. Miután egyrészt hivatalosan Polgár István volt az első, aki a gyermek Berzsényi Dániel „lelkének nem megvetendő tehetségeit tapasztalta”,³⁽⁷⁴⁾ másrészt a legalább egy esztendei tanító-tanítvány viszony kettejük között nem múlhatott el nyom nélkül a felnőtt, érett Berzsényi lelkében sem: megérdemli, hogy első tanítójának élesebb fényvel megvilágított arcot adjunk. Néhány életrajzi adatát közölte Súlyom Jenő „A Soproni Magyar Társaság Könyvtára és Berzsényi Dániel” című írásának lábjegyzetében (Itk. 1962, 493–500).

Az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött Lelkészavatási Protocollum I. kötetében 56. sorszám alatt találjuk Polgár István önéletrajzát. A latin nyelvű írást Vető Béla⁴⁽⁷⁵⁾ fordításában közöljük, a kezdeti harmadik személy nem téveszthet meg bennünket a szavak eredetét illetően:

„Polgár István, aki jelenleg a Zala megyei Galsa Evang. Egyházának prédikátor iskolamester, mostantól fogva tisztelendőnek is neveztetik. Ez született ugyanabban a helységben 1766. jan. 23-án nemes szülőktől. Nevelkedett Kiskamond, Kerta és Tét ²⁴⁰iskoláiban. Végül 1799-ben Sopronba vitték, ahol igen híres férfiaknak nevelése és kezének irányítása alatt, Nagy György rector, Vietoris Jonathan conrector alatt, az igen híres Farkas Ádám főrectornak külön magánóráival a legnagyobb és legjobb tudományokban kiképeztetett; a kissomlyói egyházba 1784-ben az iskolamesteri állás betöltésére elhivatott és levetett, ugyanott tisztelendő principális uraknál, ti. Kiss Zsigmondnál két és fél éven át, Németh Pálnál pedig három éven át hivatalt töltött be. Innen pedig 1790-ben a Krisztusban már megboldogult főtisztelendő és igen híres férfiú, Hrabovszky Sámuel superintendens rendelése által a fent említett galsai egyház filiájába a prédikátor-iskolamesteri állás ellátása végett áthelyeztetett, egészen a mai napig ebben a hivatalban

szolgált. – Életem ezen isteni előrelátásból elrendelt éveieért, és ezekben az időkben bőkezű jótéményeiért: valamint az előrelátó legszentebb isteni akaratért dicsérni meg nem szűnöm, ily állapotban könyörgök és esedezem, hogy bárhol engem az ő egyházában a tanításra vagy szolgálatra elrendelni méltatna, arra nekem erőt és hűséget, az igaz és szent vallásban állhatatosságot ajándékozzon; amíg ez az élet befejeződik, vezessen engem az ő dicsőséges egyházába, hogy oda befogadtassam. Irtam Galsán 1804. július 30.”

Újabb, eddig még nem közölt adatot őriz a kertai evangélikus gyülekezet irattára. Itt található László János volt kiskamondi iskolamester kézírata („Történelmi Kalászkok”). Ebben a szerző másolatban közli annak az okiratnak a szövegét, amelyben Polgár Istvánt 1790. július 2-án „examinálja Hrabovszky Sámuel superintendens avégett, hogy prédikáló-tanító lehessen.” Az okirat dátuma immár egyértelművé teszi, hogy Polgár 1790. január 30-a táján került vissza szülőfalujába.

Polgár István megfelelő teológiai, történelmi és irodalmi műveltséggel rendelkezett. Erre bizonyíték nyomtatásban fennmaradt munkája, amelyre Sólyom Jenő irányította a figyelmet (i.m.): „Az igazaknak rész szerint hasznos rész szerint káros halálok: melyről nemes és nemzeti Pillich Ferencz urnak Sümegen a’ maga házában 1805. Sz. András havának 8-dik napján lett tsendes ki-mulása utánn az írtt hónap 10-dikén u. m. Sz. Háromság után XXII vasárnap a galsai temetőben lett el-takarítatásának alkalmatosságával Esaiás LIII. V. 1. 2. szerint ugyan a’ galsai templomban elmélkedett. Veszprém, 1805.”

E műveltség alapjait minden kétséget kizáróan ő is Sopronban szerezte meg, hol az általa is megnevezett „igen híres férfiaknak” keze alatt öt évig tanult. Tehetség és szorgalom tekintetében már ott is az elsők között volt, ezt bizonyítja, hogy mindössze 18 esztendő „ifjú legényként”, Vitoris ajánlására került Kissomlyóra; alighogy elvégezte gimnáziumi tanulmányait, azonnal felelős hivatal ellátását bízták rá.

Saját szülőfaluja frissen önállósodott gyülekezetének lett a lelkésze, majd hat év után Kertára került, s ott működött haláláig, 1837. szeptember 8-ig.⁵⁽⁷⁶⁾

4. Berzsenyi Rozália születésének és halálának ténye és Dániel féltése megdönti azt a feltevést, mintha „a beteges anya terhének könnyítése céljából egy jószívű rokon vette volna magához a gyermek Berzsenyit.”⁶⁽⁷⁷⁾ Így a Bükre való költözés és a költőnek ottani esetleges iskoláztatása mint elmélet tarthatatlanná vált.

De valójában mikor kezdődhetett az otthoni és a soproni iskoláztatás? Már említettük, hogy volt a költőnek niklai könyvtárában egy iskolakönyv „Danielis Bersenii 1786” beírással, és pedig Losontzi István Hármaskörének. 1771-i kiadása. Ehhez újabb adat is járul 1815-ből. Ekkor írja Berzsenyi Kazinczynak: „Én ha rest nem volnék két esztendő alatt mind arra megtaníthatnám a fiamat, a’mit magam tízig tanultam” (Kazinczy Levelei XII. köt. 425).

²⁴¹E vallomás tíz évet említ, mint a költő tanulási idejét. S ha elfogadjuk ezt az utalást, ez is amellet szól, hogy már 1786 körül kezdődhetett a tanulás, mégha az apa „segédlete” mellett is. Valószínűvé tettük, hogy ez a tanulás elsősorban Polgár István „házitanítószkodásának” jegyében zajlott le. Nem lehetett ez szoros fogott foglalkoztatás. De nem képzelhető el, hogy a gondos apa – ismert lelkiismeretességével elentétben – csak úgy, minden komolyabb előkészület nélkül bocsátotta volna szárnyra fiát Sopronba.

Fogas kérdés azonban, a soproni iskolakezdés problémája. Az 1788. év mellett a következő érvek szólnak:

Polgár István bizonyítványa, amely 1788. október 13-án kelt. Miért kellett volna e bizonyítvány már 1788-ban, ha az apa csak 1789-ben óhajtotta volna fiát elküldeni Sopronba?

A Polgár-féle bizonyítvány nem az 1789-i soproni iskolai iratok közé került, hanem az iskola irattára – mint ezt Súlyom Jenő közli⁷⁽⁷⁸⁾ – az 1788-i bizonyítványok között őrizte.

A névsor („Catalogus Discipulorum Classis infirmae Latinae”), amelyben Berzsényi Dániel neve is előfordul, ugyan egy 1789-ről keltezett iratcsomóban helyezkedik el, de maga a névsor nincs évszámozva. Ha pedig 1789-ben keletkezett, nem biztos, hogy az 1789-ben beiratkozottakra, hanem az 1788/1789. évben a „Cl. III-ae minoris”-t végzett tanulóakra vonatkozik: mert ugyancsak Súlyom Jenő feltételezése szerint ily névsorokkal szokták meginvitálni az évvégi vizsgákra a főhatóságot, mintegy „unszolva és csalogatásul”, hátha a névsor maga (feudális világról lévén szó) is indokolja a főhatóság jelenlétét.

A „Classis minor” megjelölés is arra mutat, hogy még nem fejeződött be az „alsó latin osztály” bevégezése a III. osztállyal, még a negyedik osztály hátra van: a grammatikai osztályba való felvétel előkészítése 1789-ben fejeződött be.

A „minor” osztály tanulóinak névsorában⁸⁽⁷⁹⁾ szerepel a 16. helyen (a névsor nem ABC-sorrendben készült) Spah Carolus e Com. Sopron Ruszt. Berzsényi első ismert levelében, amelyet Sopronban 1795 júliusában írt, szerepel ennek a tanulóknak a neve:

„P. S. A Spának is meg ígérte kedves Atyám Uram fentlétekor hogy vacatiokra haza fogja vinni, már mást le nem rázhatom a nyakamról, ezért tehát alázatosan kérem kedves Atyám Uramat, terhére ne legyen.” (Levelezése 14.)

Ez is bizonyítja, hogy többé-kevésbé „szabályszerű” volt Berzsényi iskolai „menetele”, tehát nem valami szokatlan módra utal. Kivéve Vietoris protekcióját 1794-ben, tekintettel Berzsényi Lajos egyházi tisztségére (kissomlyói ev. gyülekezeti előljáró volt). Nem valószínű, hogy a „classis minor”-ból egyszerre a grammatikai osztályba került, még a „classis maior”-t is végig kellett járnia. Az más kérdés, hogy – Döbrentei tanúsága szerint – „az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte” (Kiad. Előbeszéd XVII.), s így 1794-ben már – saját felelősségére – Vietoris kivételt tehetett vele. Ez a kivitelezés a kezdeti korszakra – az ismert körülmények folytán – nem vonatkozhatott. Viszont Spah Károssal, akivel 1788–1789-ben a classis minorban együtt volt, ismét találkozott (a szintaxista második év elmulasztása ellenére) Vietoris első „ékekészítési osztályában” (Döbrentei i.k. XVI.).

2425. Mit tanult a költő a soproni „alsó latin” osztályban? A kissomlyói „rétegre” épülhetett rá az első soproni művelődési anyag. Nem lehet érdektelen ennek rövid áttekintése, pl. Varga János tanító 1789–1790. évi összeállítása alapján.

Vallásos oktatás, nevelés: Dietrichiusnak Cathecismus Lipsiae c. munkája alapján szeptembertől az év végéig kezdettől a 205. tételig jutottak. A bibliai történetet a világ teremtésétől kezdték s az Ószövetség anyagát februárban fejezték be: az Újszövetséggel az év végéig foglalkoztak.

Történelem: Ebben az évben az uralkodók felsorolása alapján az első három hónapban II. Mátyástól Mária Teréziáig, azután decembertől kezdve visszatértek Albert és I. Ulászló uralkodására, s onnan kezdve jutottak el ismét a Habsburg uralkodókig.

Latin nyelv: „Der kleine Latiner” a vezérfonal, amelynek hat fejezetét fordítják le minden hónapban „az anyanyelvekre”; tehát nyilván mindegyik fejezethez kapcsolódik a megfelelő nyelvtani anyag is. Ezért a tananyag nem sorolja fel külön a nyelvtani részeket úgy, mint a német nyelvben vagy a számtanban.

Német nyelv: tankönyv említése nélkül is megállapítható a folyamatosság a nyelvtani ismeretek

elsajátításában, a betűk ismeretétől kezdve a nyelvtan legfőbb tudnivalóig.

Földrajz: először áttekintették az országrészeket, azután egyenként foglalkoztak külön a Dunántúllal, a Dunáninnennel, a Tiszántúllal és a Tiszáninnennel, vármegyénként. (Tankönyv említés csupán a hittan, a latin nyelv és az aritmetika tanításánál szerepel.).

Aritmetika: a Tabula Cebetis alapján fokozatosan ismerkednek az egyszerű és összetett alapműveletekkel.

Szépírás: minden hónapban fel van tüntetve a tanmenetekben. Az előírt formulák szerint történt a tanítás. Ugyanitt van szó a fogalmazványok és tisztázatok javításáról és ellenőrzéséről is, közelebbi megjelölés nélkül.

Mindennek az a jelentősége, hogy bizonyítja: valóban „alsó latin osztály”-ról van szó, tehát ilyen ismeretek elsajátítása után lehetett csak liceumi tanulmányokat megkezdeni. Berzsenyinek is el kellett tehát végeznie ezt az előkészítő tanfolyamot, illetve ezeket az osztályokat.

A soproni evangélikus gyülekezet levéltárának e becses 261. csomójegyzéke a grammatista, szintaxista és retorikai osztályok tanmeneteivel mindenütt magasabb és folyamatosan feltüntetett tanítási és elsajátítási igényről, követelményről tanúskodik.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Marác László Károly: Egykorú holland tudósítás az 1681. évi soproni országgyűlésről

243 Marác László Károly: Egykorú holland tudósítás az 1681. évi soproni országgyűlésről

A „Hollandse Mercurius” című, ismert XVII. századi holland politikai és hadi folyóirat 32., 1682. évi kötetében akadtam a következő címre: „*Landdagh tot Edenburg, in Ongarijen.*” A folyóirat beszámolt az 1681-ben tartott soproni országgyűlésről (a folyóirat Haarlemben jelent meg Abraham Casteleyn nyomdájában): Május 22-én I. Lipót császár fényes udvartartással, hadsereggel vonult fel Sopronban: többek között *Den Grave Feranz Esterhazi Compagnie* (Esterházy Ferenc gróf századával) és *Heer Grave Paul Esterhasi 4 Compagnien* (Esterházy Pál gróf 4 századdal) is jelen volt. A magyar főurak szintén részt vettek a felvonuláson. A Hollandse Mercuriusban róluk ezt olvassuk: „*De Ongarische Magnaten (of Grooten) verscheenen op desen Land-dagh met zeer groote pracht, also sommige met een Suite van 5 a 600 Persoonen.*” (A magyar mágnások (vagy főurak) ezen az országgyűlésen igen nagy pompával, egyesek 500–600 személyből álló kísérettel jelentek meg.)

A rendek új nádort választottak, mégpedig a Habsburg-hű Esterházy Pál grófot (akit néhány év múlva hercegi rangra emelt a király). Esterházy nádor azt üzent Thököly grófnak, hogy küldjön követet az országgyűlésre. A kuruc fejedelem azonban visszautasította az üzenetet és abban reménykedett, hogy a rendek támogatják a felkelőket. A kurucok vezére kijelentette, hogy csak akkor lesz hajlandó békekötésre, ha a Habsburg-udvar ezeket a követeléseket elfogadja: 1. *Dat de Ongersse Vrijheyt, volgens het Diploma Regium, dat is de Rijcks Capitulatie, op nieuw wastgestelt soude werden* (állítsa helyre a rendi alkotmányt); 2. *Dat dienvolgende de Vrijheyt van de Euangelisse Religie in alle syn deelen soo die voor desen was geweest, met het gene daer aen dependeert; soude werden herstelt en verseeckert* (biztosítsa, a protestánsok szabad vallásgyakorlatát); 3. *Dat den Tribut, die sy aen de Turcken hadden beloofd, van*

wegen het Rijck soude werden betaelt (fizesse meg a magyar állam azt az adót, amelyet a kurucok ígértek a töröknek). A király nem fogadta el Thököly követeléseit, és azt javasolta a rendeknek, hogy szorítsák vissza a felkelőket. Miközben a viták folytak az országgyűlésen, Thököly kb. 50 000 főnyi hadsereggel néhány kelet-magyarországi falut elfoglalt. A török császár, aki támogatta Thökölyt, így nyilatkozott: „A magyar népet a német iga alól ki kell szabadítania.”

November 24-én zárult le az országgyűlés. Egyik oka a holland szerző szerint pénzhiány lehetett. A király megerősítette a nemesi privilégiumokat, és megyéenként néhány helységben biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát (Sopron vármegyében Vadosfalván és Nemeskéren). Az udvar kényszerkompromisszuma a rendek és a megyék többségét kielégítette ugyan, de Thököly és kurucjai sem az eredményekben, sem a bécsi udvar szándékaiban nem bíztak, emiatt rövid fegyverszünet után folytatták harcukat.

Sopronban azon az éven még egy nevezetes esemény történt, amelyről szintén tudósít a *Hollandse Mercurius*: „*Krooning van de Keyserinne*.” December 9-én a Habsburg császárnőt magyar királynévá koronázták. Hogyan látták az akkori hollandok a Thököly-felkelést és a soproni országgyűlést? Hasonlóan a Thököly-felkeléshez a protestáns észak-németalföldiek Orániai Vilmos vezetésével fellázdak a katolikus spanyol király, II. Fülöp önkényuralma ellen. 1648-ban 80 éves háború után Spanyolország elismerte Észak-Németalföldet mint önálló államot, amelyből a mai Hollandia (*Nederland*) fejlődött. 1681-ben Magyarország ugyancsak szenvedett az önkényuralom súlya alatt, amely nem tisztelte a reformáció elveit. Így érthető, hogy a hollandok felfigyeltek a magyarországi eseményekre, sőt lelkesedtek a felkelés sikereiért.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Bárth János: A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben

244 Bárth János: A győri püspöki javadalom átadása 1914-ben

1. Az egyháztörténet megállapítása szerint a XX. század elejéig tizenkétszer fordult elő, hogy győri püspök emelkedett a kalocsai érseki székre, illetve viselte a kalocsai érseki címet.¹⁽⁸⁰⁾ E püspökök sorát Dr. Várady Lipót Árpád zárta, aki három évi győri főpásztorkodás után, 1914-ben lett kalocsai érsek. A Győrből távozó egyházfő több nyugat-magyarországi vonatkozású iratot vitt magával, elsősorban azoknak a leltáraknak, kimutatásoknak és hivatalos irományoknak egy példányát, amelyek a győri püspöki birtokok átadásakor keletkeztek. Ma ezek az iratok a Kalocsai Érseki Levéltárban találhatók.²⁽⁸¹⁾ Tanulmányozásuk során megismerhetjük az egyházi birtokok átadásának folyamatát, képet alkothatunk a győri püspökség birtokainak 1914 körüli viszonyairól.

Széküresedés esetén Magyarországon a főpapi javadalom ideiglenesen a Magyar Katolikus Vallásalap kezelésébe került. A javadalom átadása, a püspöki személyi vagyon és az egyházmegyei vagyon elhatárolása, a távozó püspök anyagi járandóságának és tartozásának megállapítása, a közös év jövedelmeinek arányos felosztása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott.³⁽⁸²⁾ A távozó püspök köteles volt számot adni a rábízott javadalom anyagi állapotának változásairól. Egyes tételeket, mint pl. az épületrongálódást, a törzsvagyon hiányosságait stb. a kilépő terhére, másokat mint pl. az új építkezések költségeit, az új püspök által megváltandó állatállományt és felszerelési tárgyakat, a folyó

gazdasági évben végzett mezőgazdasági munkák értékét stb. a kilépő javadalmas javára írták.

A győri püspöki javadalom átvételével a Vallás- és Közoktatástügyi Minisztérium 1914. jún. 27-én Goszthony Aladár miniszteri osztálytanácsost bízta meg. Mellé a számviteli teendők ellátására Darázs Sándor számtisztet küldték ki, akinek helyére később Dénes Károly számtanácsos lépett. Az átvevő bizottság munkájában Váradi Lipót Árpád érsek megbízásából Ács Béla kalocsai érseki jószágkormányzó vett részt, aki hasonló győri állásából az érsekkel ment Kalocsára. A győri székeskáptalant Dr. Szentiványi János kanonok, káptalani gondnok képviselte.

A szakértőkkel kiegészített bizottság először a székeskáptalan őrizete alatt álló javadalmi törzstökét vette számba. Ezt követte az uradalmi főpénztár megrovancsolása és a házi kezelés alatt álló gazdaságok bejárása.

Az átvételi eljárás második szakaszában történt az épületek rongálódásának felmérése, a kilépett javadalmas által emelt épületek átvétele, az uradalmi erdők állapotának megvizsgálása, az ún. kisebb, ingyenes felszerelési alaphoz tartozó bútoroknak és házi eszközöknek, valamint az egyházi célokat szolgáló felszerelési tárgyakkal, nemkülönben a gazdasági felszereléseknek és készleteknek megállapítása és leltározása.

A vizsgálatok során 17 különféle részletes kimutatás és leltár készült. A szakértői munkálatokat a bizottság egyenként megtárgyalta. Végezetül az eltávozott püspök járandóságait és tartozásait illetően az alábbi megállapodások jöttek létre:

	Váradi L. Árpád érsek			
	javára		terhére	
	K.	f.	K.	f.
1. A püspöki törzstökék közt kiderített hiány címén			81 547	54
2. A nemesebb ingyenes felszerelési alaphoz tartozó kiderült hiány címén			3 662	–
3. Épületi rongálmányok helyreállítási költsége címén			309 397	74
2454. Új épületekért	40 000	–		
5. Megváltandó lábasjószágért	337 475	–		
6. Megváltandó gépekért	52 015	–		
7. Az 1913. év őszi végzett szántási-vetési munkálatok 45 861 K. 25 f. értékéből az időarányuknak megfelelően	23 949	77		
8. Az 1914. év őszi végzett előkészítő munkálatok 22 970 K. 18 f. értékéből az időarányuknak megfelelően	10 974	64		
9. a) Erdei irtásokból befolyt fa-vételárak címén			53 764	47
b) Elmulasztott erdőszékek pótlására szükséges költségek címén			1 458	71
Erdei csemetékért	426	–		
10. A püspökségi javadalom 1911. évi átadása alkalmával elhatározott, de meg nem valósított határbiztosítási munkákra felvett összeg			8 000	–
Összesen	464 840	41	457 830	46

Az érsek terhére és javára eső összeg különbözete 7009 korona 95 fillér volt, amely összeget az eltávozott egyházfő javára írták. Megjegyezték azonban, hogy az az összeg a közös 1914. év jövedelmeinek felosztásakor még némileg változik.

2. A győri püspöki birtokok többsége Sopron vármegyében feküdt, kisebb részük pedig Győr, Veszprém és Vas megye területére esett. Az 1914. évi birtokátadáskor nem készítettek új földbirtokkimutatást, mivel az előző években, leszámítva a kb. 80 holdas csökkenést, alig történt érdemleges változás. Az átadási iratokhoz az 1911. évi birtokkimutatást csatolták, amelyet Gr. Széchenyi Miklós püspök hivatalba lépése alkalmából készítettek. Néhány mondatban jelezték a három esztendő változásait, pl. azt, hogy időközben eladták a közel 67 holdas szentmiklósfai birtokot. Mellékelten közöljük az 1911. évi kimutatást, amelyből képet alkothatunk a győri püspökség földjének nagyságáról és művelési ágak szerinti megoszlásáról.

Nagyságával messze kimagaslott a többi közül a fertőrákosi gazdaság területe. A 4846 holdból azonban csak 223 holdon folytattak szántóföldi művelést. A kevés kertet és szőlőt leszámítva, a fennmaradó terület rét, legelő, erdő, nádas és földadó alá nem eső mocsár volt.

A püspökség 17 107 holdnyi birtokából összesen 5820 holdat hasznosítottak szántóföldi műveléssel, 66 holdon pedig kerti növényeket termesztettek. A püspökség legjelentősebb szántóterületei Pér, Börcs, Himod és Szany határában feküdtek. A püspökség szőlőterülete viszonylag jelentéktelen volt. Nyúlfalu, Börcs, Vaszar és Fertőrákos határában bírt az egyház kisebb szőlőket, összesen 23 holdat. A rétgazdaság különösen a fertőrákosi, egyházaskeszői, himodi, börcsi és a győrszigeti birtokon volt jelentős. Összesen 2405 holdon végeztek szénatermelést. A 4391 holdnyi püspöki erdőbirtok nagyrészt Himod, Túskevár, Egyházaskesző, Fertőrákos, Vaszar és Szany határában feküdt. Legelőként hasznosított püspöki föld különösen Vaszar, Fertőrákos és Szany határában akadt nagyobb mennyiségű. Összesen mintegy 1133 holdat tett ki a püspökség legelőterülete.

A püspöki földek többségét bérlők használták. Úgy látszik, nem volt minden esetben kellő mértékben gazdaságos a házi kezelés. 1914-ben csak a szanyi, rábaszováti, felsőrákosi és a somosi birtok volt házi kezelésben. A Pinnyéd határában lévő somosi gazdaságot 1911-ben még bér gazdaságként emlegették. Várady Lipót Árpád püspöksége idején kerülhetett házi kezelésbe.

3. A győri püspökség bérbeadott javadalmainak évi bérösszege 1914-ben 178 804 korona volt. E jelentős összeg tetemesebb részét az egész gazdaságokat bérbe vevő nagybérlők fizették. A földön kívül a püspökség több helyen bérbeadta a vadászat és a halászat jogát, valamint a kocsmákat, vendégfogadókat és malmokat is.

246 folyó- szám	Község	Gazdaság	Művelési ágak 247 (1 kat. hold = 1)									
			Szántóföld		Kert		Rét		Szőlő		Legelő	
	hold		öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	
1.	Győr		73	253	4	1457	171	1258			2	10
2.	Pinnyéd		182	73		156	60	260			17	2
3.	Nyúlfalu	Győrszigeti			1	690			4	931		

246 folyó- szám	Község	Gazdaság	Mívelési ágak 247(1 kat. hold = 1									
			Szántó föld		Kert		Rét		Szőlő		Legelő	
	neve	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	
4.	Börcs	Börcsi	721	222	5	631	181	1337	7	1288	82	4
5.	Peér	Peéri	959	931	1	208	10	210			57	8
6.	Vaszar	Vaszari	813	1190	4	507	8	400	6		240	7
7.	Tüskevár	Tüskevári	249	18	1	508	13	1529			23	5
8.	Szany		577	1434	10	38	31	622			119	4
9.	Rábacsanak		253	1288							10	
10.	Egyházaskesző		149	778			587	361			78	5
11.	Várkesző		358	1350	3	1393	15	337			51	
12.	Szentmiklósfa	Szanyi	64	1055								12
13.	Szováth		263	92	1	68					66	4
14.	Bágyog		140	219			140	782			84	13
15.	Rsztmiklós	Szováthi	154	908			40	661			28	3
16.	Himód	Himódi	621	1349	24	1247	277	628			49	13
17.	Fertőrákos		223	661	8	180	864	228	5	551	221	12
18.	Sopron	Fertőrákosi	14	17			2	1117				
			5820	638	66	683	2405	130	23	1170	1133	12

248Az átadáskor készült leltárakból képet alkothatunk a püspöki gazdaságok technikai felszereltségéről, termelésük műszaki feltételeiről. A szántást és a helyi szállítási munkákat ökor-, bivaly- és lovasfogatokkal végezték. 1914-ben 207 jármos ökor, 78 bivaly, 29 könnyű igásló és 29 nehéz igásló volt a püspökség birtokában.

A saját kezelésű birtokon 132 különböző szántó ekét, 13 kapáló és töltögető ekét, 134 jármot, 61 lószerszámot, 26 igáskocsit, és 76 vastengelyű ökrös szekeret használhattak a béresek. Előfordult még fatengelyes szekér is, mivel a 42 koronánál alacsonyabb értékű felszerelési tárgyak leltárában említenek 3 „fakó” szekeret és 20 „fakó” szekérekereket.

Az 1913. évi őszi munkák kimutatása szerint a gabonát valamennyi területen géppel vetették. A munka elvégzéséhez 16 különböző vetőgép állt a gazdaságok rendelkezésére. Ez a szám is mutatja, mennyire élen járt Győr és Sopron vármegye a gabonavetés gépesítésében.⁴⁽⁸³⁾ A vetőgépek az akkori viszonyoknak megfelelő lehető legkorszerűbbek voltak. A 16 vetőgépből 5 db 13 soros, 3 db 17 soros és 2 db 19 soros Kühne-gyártmányú, 2 db 18 soros, műtrágyaszóróval felszerelt MÁV-gyártmányú, 3 db 20, illetve 22 soros pedig Melichar-gyártmányú volt.

A cséplés gyors elvégzését 4 lokomobil, illetve 4 cséplőszekrény segítette. A cséplőszekrények közül kettőt réginek jeleztek, kettőt pedig 1911-ben vásároltak. A lokomobilok közül a két régebbi 1889. évi beszerzésű volt. A gépek leltárában szerepel 9 db járgány is. Ezeket azonban ekkor már valószínűleg nem cséplésre

használták, hanem szecskát vágta vagy daráltak velük.⁵⁽⁸⁴⁾

Az említett vető- és cséplőgépeken kívül más fontos mezőgazdasági eszközökkel és gépekkel is rendelkeztek a győri püspökség gazdaságai. Így pl. a leltárban előfordul: 1 db Kühne-altalajtömörítő, 2 db Kühne-Duplex borona, 1 db Kühne-Rapid daráló, 1 db cseh füllesztő, 1 db Kühne-Oborne fűkaszálló, 1 db Croskill-henger, 7 db fogas henger, 1 db Hoffner-féle léherfejtő gép, 1 db marhanyíró gép, 2 db morzsoló, 5 db répavágó, 6 db rosta, 4 db szalma elevátor, 1 db „Blayton féle szalmakötél gép”, 5 db szénagyűjtő, 1 db szénaprés, 8 db szecskavágó stb. E mezőgazdasági eszközök típusukról, gyártmány jelzésükről ítélve a maguk korában általában a lehető legkorszerűbbek voltak.”⁶⁽⁸⁵⁾

A nagyobb, illetve jelentősebb gazdasági eszközökön kívül számos kisebb és kevésbé értékes felszerelési tárgy is leltárba vettek a püspöki birtokok átadóí. A 42 koronánál kisebb értékű eszközök leltárába feljegyeztek pl. nagy számú ásót, billegző vasat, csengőt, dézsát, kapát, kaszát, lókefét, kötelet, ökörláncot, lapátot, favillát, vasvillát, tézslát, favályút, kosarat, zsákot, etető saráglyát (saroglyát), gereblyét, kötőféket, abrakos ládát, lámpát, létrát, ösztökét, söprűt, szánkót, szénavágót, talicskát stb. E tárgyak minőségüket tekintve hasonlítottak a parasztgazdaságokban használtakhoz, csak mennyiségük volt többszöröse a parasztgazdaságok hasonló jellegű eszközkészletének.

A püspöki gazdaságok majorjaiban a legkülönbébb korú, állapotú és műszaki adottságú épületek álltak. Téglafalú, cseréptetős, emeletes magtár éppúgy található a részletes épületleltárban, mint keményfa lábakon nyugvó, náddal fedett, mennyezet nélküli, mozgó jászlakkal felszerelt nyári ökörállás. Meglepően sok volt a téгла- és terméskő-falú épület. E szilárd építőanyagokat alkalmazták magtár, pajta, cselédház, sőt ököristálló, birkaakol és sertésfiaztató építésénél is. Több helyen előfordult, hogy a szilárd építőanyagból készült falra nád- vagy zsúpfedél került. Az épületleírások ²⁴⁹szerint a téglafalon kívül „fecskerakásos” falú épületei is voltak a püspökségnek, különösen Rábaszentmiklóson. Ilyen falat említenek cselédlak, istálló és pajta leírásánál egyaránt. A majorsági épületek fedőanyagául fazsindelyt, cserepet, nádat és zsúpot használtak. Cselédházat is fedtek zsúppal, de birkaaklot is fedtek cseréppel, tehát az egyes tetőfedő anyagok itt nem köthetők bizonyos épületfajtákhoz.

A házi kezelésű püspöki birtokok állatállományáról az alábbi szám adatok adnak tájékoztatást:

Szarvasmarha:

Jármos ökör:

Fehér:	126
Tarka:	81
Összesen:	207

Fejőstehén:

Győrvidéki vegyes	11
Sopronvidéki	11
Simentáli saját tehén	40
Riska	1
Összesen:	63

Tinó:	
Fehér	148
Tarka	150
Összesen:	298

Jármosökör, fejőstehén és tinó összesen:	568
Tenyészbika	7
Üsző (tarka)	24
Borjú	46
Bivaly	85
Hízó marha	35
Szarvasmarha összesen:	765 db

Ló:[7\(86\)](#)

Urasági és tisztí	13
Könnyű ígás	29
Nehéz ígás	29
Tenyészmén	2
Csikó	20
Ló összesen:	93 db

250Juh:

Kos	34
Anyabirka	1170
Mustra, meddő, ürü	126
Juh összesen:	1330 db

Sertés	332 db
Szamár	1 db
Állatállomány összesen:	2521 db

A győri püspökség házikezelésű gazdaságaiban a számosállat-állomány fajtáinak belső aránya a következőképpen alakult 1914-ben:

Juh	52,8%
Sertés	13,2%
Szarvasmarha	30,3%

Ló

3,7%

Igen feltűnő a juhállomány magas arányszáma, valamint a lovak és szarvasmarhák alacsony arányszáma.⁸⁽⁸⁷⁾ Úgy látszik, az állattenyésztési struktúra századforduló körüli átalakulása a győri püspökség házi kezelésű birtokain lassabban haladt, mint az ország más tájain.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Dávid Ferenc: Egy emléktábláról

Dávid Ferenc: Egy emléktábláról

1981-ben a Magyar Statisztikai Társaság megünnepelte alapítója, Thirring Gusztáv akadémikus születésének 150. évfordulóját. A Soproni Városszépítő Egyesület a Társasággal együtt emléktáblát állított az évfordulón Thirring szülőházán.

Thirring Gusztávot nemcsak születése és neveltetése kötötte Sopronhoz, hanem kutatási területe, munkája is. Sokszínű, a statisztikai tudományok számára oly fontos mintatanulmányai sorában a legjelentősebbek szülővárosa adatait dolgozzák fel. Nagyszerű összefoglaló gazdaság- és statisztikatörténeti műve a „Sopron a 18. században”: a várostörténet, helytörténet időtálló műve, a helyi társadalom leírásának és értelmezésének máig utól nem ért mintaképe. Thirring Gusztáv műveit, s ezek jelentőségét nem feladatunk e helyütt taglalni. Hadd emlékeztessünk mégis élete sokszínűségére, hivatal- és tudományszervező munkájára, vagy épp arra, hogy mellesleg a hazai turisztika egyik megalapítója is volt, akinek útikönyvei (így a Soproni és Kőszegi hegységről) ma már forrásértékűek, s híven tükrözik szerzőjük természetet és kultúrát egyként becsülő harmonikus egyéniségét.

²⁵¹Thirring Gusztáv emléktábláját nagyszerű szobrász készítette: Vígh Tamás (sz. 1926. Békásmegyér), a csodálatos érzékenyséű Ferenczy Béni tanítványa. Az ő művét indult folytatni ifjúkori műveiben. Ekkoriban készített portréi, kislasztikái, érmei nagyszerű mintázó készségről, a formák szerkezete iránti érzékéről, tartalmi tágasságról, a kultúra hagyományaihoz való okos kötődéséről tanúskodnak. Amikor a hatvanas években a magyar művészet újra konfrontálódott a XX. század antinaturalista, avantgard mondanivalójával, Vígh Tamás is új eszközökhöz nyúlt, megőrizte azonban a szobrászat emberközéppontúságának ősi hagyományát. A hatvanas–hetvenes években készített munkái a monumentalitás új lehetőségeit tárják fel. Majd egy évtizeden keresztül vágott-domborított rézlemezről készítette műveit, s a lemezek logikájának fegyelmező, nagyvonalú formáival viaskodott. Célja az volt – mint azt ma már leolvashatjuk megvalósult nagy alkotásairól (például a karancsberényi partizán emlékműről), hogy a plasztikai alapformák valódi természetét találja meg újra. A tanulságok nyomán

szükszavú, erőteljes alakok kerültek ki kezéből, a térben szilárdan állók és nagyvonalúak.

Vígh egyik legmegragadóbb vonása szellemi tágassága és szimbólumteremtő ereje. E sorok történész-írójának különösen kedves, hogy sok műve fogalmazza meg újra a múltját kutató, felmérő embert. Emlékműveivel, kisplasztikáival együtt sohasem szűnt meg érmészként is dolgozni Vígh Tamás, s ebben a műfajban újra meg újra portrékat alkotott. Arcmásain, különösen az utóbbi években mintegy sűrűsödve kamatozik az a plasztikai fegyelem, amely munkásságát jellemzi. Ezek sorába illeszkedik Thirring Gusztávot megjelenítő soproni emléktáblája is.

Thirring Gusztáv a Színház u. 17. sz. házban született és nevelkedett, egy kétemeletes épületben, amely a múlt század ötvenes éveiben épült a belváros feltöltött várarkába. A romantikus homlokzat fegyelmezett, jól szervezett, ablakai-ajtajai között a pillérek feszesek, nem kívánnak kitöltést, díszítést. Az építészeti motívumok: az ablakkeretek, könyöklők és párkányok a korszak lineáris fegyelmében fogantak, plasztikájuk kicsi, s nagyon logikusan elrendezett. Az architektúra így nehéz próbára teszi a díszítésre törekvőt: a beilleszkedő mű felületében és vastagságában is igen kicsiny lehet csupán. Vígh Tamás domborműve a környezetet ellenpontozva igazodik ahhoz: a faltól elváló, hajlított bronzlapot formáz, mely könnyed, akár egy papírlap. A könnyű feltámaszkodás, a hajlékonyság új elem, másfajta, mint a nagyon lapos, hangsúlyosan két dimenziós, rajzos természetű romantikus architektúra. A domborműlap méretei az ablakszemeket követik, vastagsága az architektúrából választott, azzal összecsengő, annak játékosan felelgető. A sima, fényes alapból kiemelkedő plasztika Thirring Gusztáv teljes alakját formázza. A bronzlap öblében, a lap síkjával szinte folytatva áll az egyszerűen formált alak. Dísztelen, feszes ferencjóska kabátja egyetlen, térbe álló háromszög, felette szelíd ellentmondással felvetett s eképp magányos-önálló az enyhén ovális, szabályos arc. Nem a kései fényképekről ismert kövérkés, joviális Thirring Gusztáv ez, hanem jóval fiatalabb tudós. Thirring, mint ezt fényképeiről is tudjuk, nagyon alacsony ember volt, s Vígh Tamásnak összehasonlító háttér nélkül is sikerült ezt a hatást felkelteni, rögzítenie. A kicsit előredőlő tartás, a kackiás kedvességgel csúcsosodó öltözet, a felvetett, kicsit oldalra billentett arc, a dísztelen szöghaj, az alig-szigorú, elgondolkodó tekintet egy kicsiny és kedves, s nagyon önálló férfi mása. Vígh eszközei elegánsan tartózkodók, s mégis sokfélék; egyszerre alkalmaz szinte kivágott, mintázatlan szögleteket és csaknem rajzolt lapos, finom mintázást a reneszánsz domborművek kései folytatásaként. A tábla, a hajlított lap könnyedségét, egyszerűségét, az ábrázolás barátságosságát folytatja a felirat, amelyet 253szép kézírással készített a szobrász, megőrizve munkája közvetlenségét, a hivataloskodásnak, az emléktábla-műfajban oly szokásos muszáj-komolyságnak ellentmondó karakterét. Korszakunkban ritka az alkalomra-helyre készült és sikerült műalkotás. Az alkotóktól oly hangsúlyozottan elvárt önállóság, műfajt, anyagot, formát „a semmiből” felfedezni köteles művész-vátesz képe alig egyeztethető a szűkebb közösség által megrendelt, kötött tartalommal, az adott környezet által való meghatározottsággal.

252

Vígh Tamás e műve a ritka kivételek egyike, azoké, ahol a műterem önállóságában megharcolt szobrászi mondanivaló büszke függetlenségű, s mégis szolgálni képes. E kicsi domborművel Thirring Gusztáv ismét megjelent szülővárosa utcáin, beszélgetni készen az odafigyelővel az egyszer-született ember törekénységéről, s a nagyokra vállalkozó komolyságáról.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Askercz Éva: A III. Országos Érembiennále (1981. aug. 20–okt. 25)

Askercz Éva: A III. Országos Érembiennále

(1981. aug. 20–okt. 25)

Augusztus 20-án nyílt meg a Lábasházban a III. Országos Érembiennále. A kiállítás feltételei az előzőekhez képest alig változtak, csupán a közelebbi Bartók centenáriumra hívta fel a rendezőbizottság az érmeszek figyelmét, és ezzel együtt a maga díját „Homage á Bartók” címmel adta ki. A kiállítás kiírási feltételei között a korábbiakhoz képest új volt, hogy mobilokat a rendezőbizottság nem fogad el.

A kiállításon 49 művész 208 műve szerepelt. Ezzel egyidőben a kisteremben Vigh Tamás szobrászművész a II. Biennále „Ferenczy Béni” díjasa mutatott be nagyobb válogatást műveiből.

A díjakat a következők kapták: Lugossy Mária Győr-Sopron megye Tanácsának „Ferenczy Béni” díját; Duray Tibor Sopron város Tanácsának „Civitas fidelissima” díját; Ligeti Erika a Biennále soproni rendezőbizottságának „Homage á Bartók” díját; Csíky Tibor a Szakszervezetek Országos Tanácsának díját; Ispánky József a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának díját; Tornay Endre András a Kommunista Ifjúsági Szövetség díját; Csontos László a Képcsarnok Vállalat díját; Palotás József az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodájának díját.

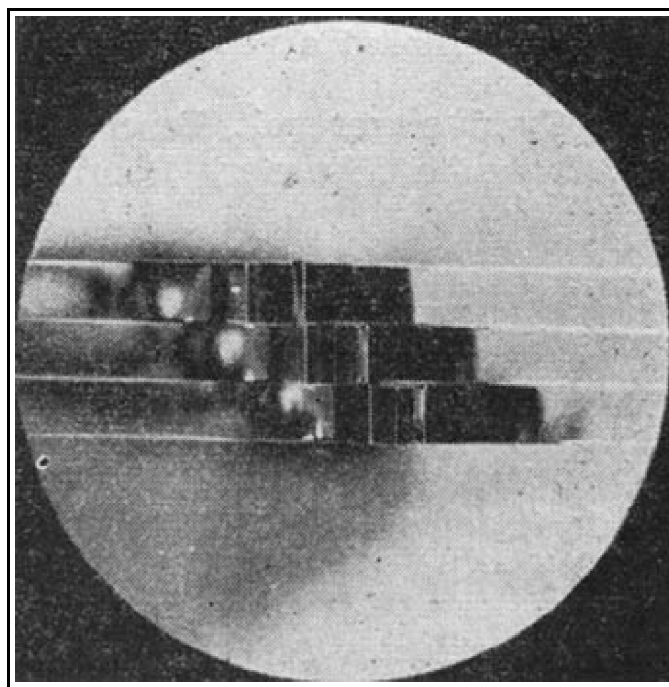
A kiállítást Baranyi Judit művészettörténész rendezte a tőle megszokott jó színvonalon.

Az elmúlt három Biennále jó kínálkozó alkalom arra, hogy bizonyos általános megfigyeléseket tegyünk, legalább is abban az értelemben, milyennek látszik érmészetünk e kiállítások tükrében. E kínálkozó alkalmat nem szalaszthatjuk el mi sem. A továbbiakban megkíséreljük megrajzolni azokat az általunk felfedezett törekvéseket, amelyek a mai érmészet legáltalánosabb stilisztikai és tartalmi vonatkozásait jelzik.

A három kiállítás egybehangzóan azt mutatja, hogy e műfaj megőrző tendenciái a mai napig is nagyon erősek, hiszen az érme többsége ma is hagyományos; azaz olyan kétoldalas, többnyire emlékérem, amelynek előlapján valamilyen nevezetes ember arcképe, hátoldalán pedig e személy cselekedeteire, tiszteletére vonatkozó szöveg, vagy egyéb ábrázolás van. Az effajta érme készítésének nagy hagyománya van Európában és itthon. Lényegében a pénzérme arcmásaitól elindulva a legszebb történeti [254](#)érme ebben a formában készültek. Ennek a formának szép hagyományai vannak a magyar éremművészetben is, gondoljunk csak Beck Ö. Fülöp, Ferenczy Béni ilyen típusú érmeire, de sorolhatnánk neveket a mai napig is: Borsos Miklós, Vigh Tamás, Asszonyi Tamás, Csíkszentmihályi Róbert, Czinder Antal stb., jóformán névsorolvasást tarthatnánk szobrászaink, érmészeink körében.

1. Vigh Tamás: Giorgio Quazza (9,5 cm)

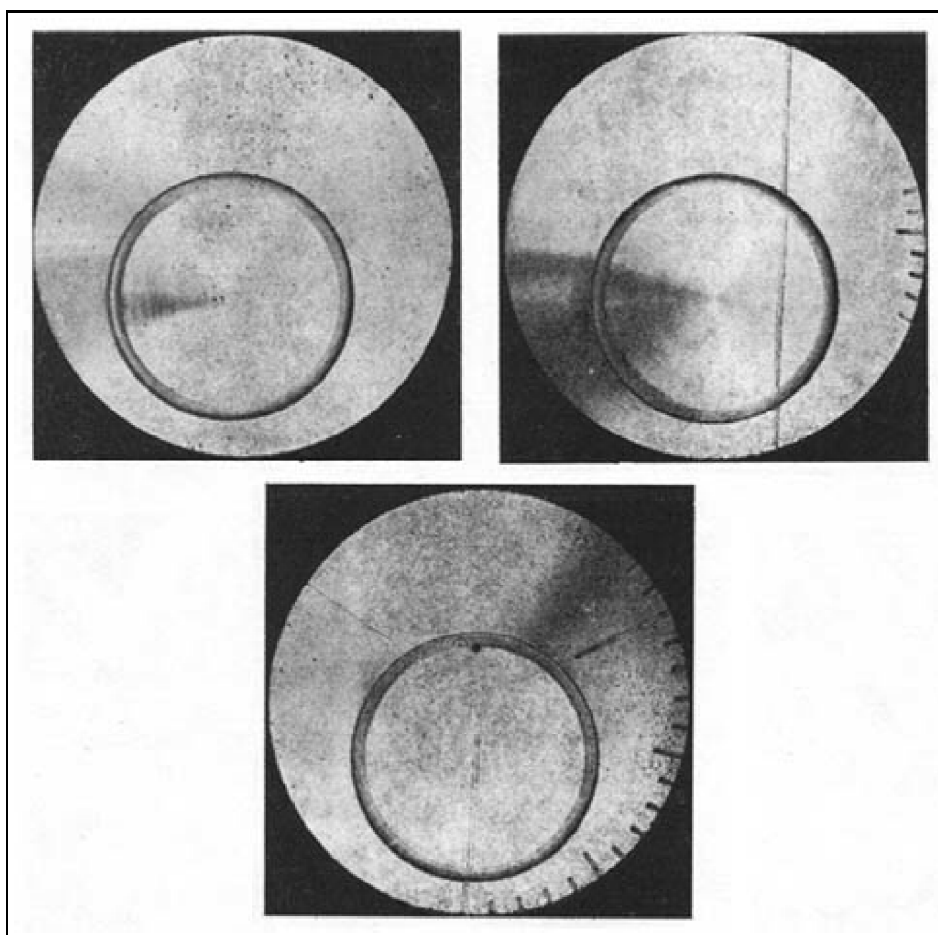

2. Lugossy Mária: Az Országos Szilikátipari Biennále díja 1979 (11 cm)

Az ábrázoltakat tekintve bizonyára összeállíthatnánk egy szép magyar Pantheont, esetleg Európa hírességeinek galériáját. Úgy látszik az érmék e csoportja mind formalakításban, mind társadalmi helyét tekintve a legegységelműbb mindmáig is. Változatosságát az emberi arc kiapadhatatlan gazdagsága

biztosítja, életrehívását pedig a társadalom önbecsülése és hagyománytisztelete. Minden csak azon múlik, milyen gonddal vagy tehetséggel formálja meg azt alkotója. A fényképhűséggel való elégedettség e művek unalmának legbiztosabb jele, a művészi lustaság fokmérője.

Hagyományosan is szabadabb az ilyen típusú érmek hátoldalának megformálása. Megenged jóformán mindent, az írásos, jelzéses hátoldaltól az illusztratív, reprodukív [255](#)hátoldalon át, a legszabadabban megválasztott olyan tematikáig, amely az ábrázolt személy szellemét idézi. Nem új az sem, hogy a „hátoldal” önálló életet él, az „előlap” esetleg el sem készül, csak a vele kapcsolatos ábrázolás, kép, vagy szoborrészlet, egy táj, vagy valamilyen jellegzetes, az alkotóra nézve fontos tárgy. Úgy tűnik, hogy ezek az önállósult hátlapok éppen kötetlenségükkel, témáik végtelen lehetőségével váltak kedvelté az érmészek között. De igaz lehet az is, hogy a kiállíthatóság miatt lett egyre több az efféle „kettészelt” érme. E finom reliefek alkalmat adnak alkotóiknak arra, hogy az emberi és a tárgyi világot egyaránt bevonják az éremművészet témavilágába.

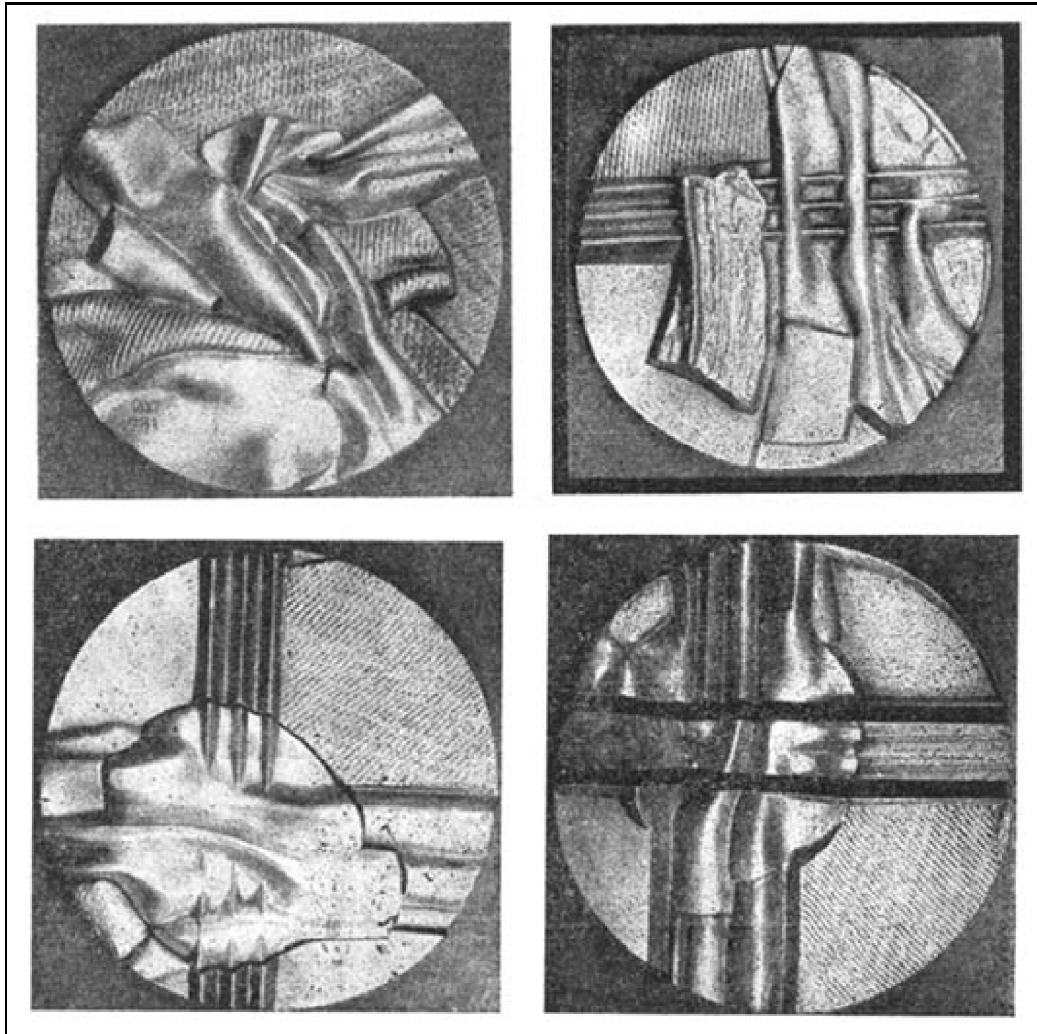
3–5. Csíky Tibor: Idő I–III. (11,4 cm)

Ugyanakkor lehetőségük nyílik arra is, hogy finom relief-technika minden csínját-bínját felvonultassák a maguk és a nézők örömeire. Az így alakított érmek általában lapos, vékony, kerek lapok, amelyek elveszítik megszokott testességüket, de maga az ábrázolás is olyan, hogy dominánsabb lesz a képszerűsége, mint a

plasztika. Az ilyen típusú érmeket is fenyegetik a kommersz megoldások, egy-egy ilyen éremkép olykor nem több a világ kisméretű lefényképezésénél, némelyik tájkép például olyan, mintha a távcső kicsinyített képét néznénk. A kiállítások, így a biennálék nagy átlagát épp a hasonló érmek teszik ki, azért is érdemes gyengéseikkel foglalkozni. Ritkán [256](#)találni feszesen komponált és valóban finoman és gazdagon modellált érmekeket e témában.

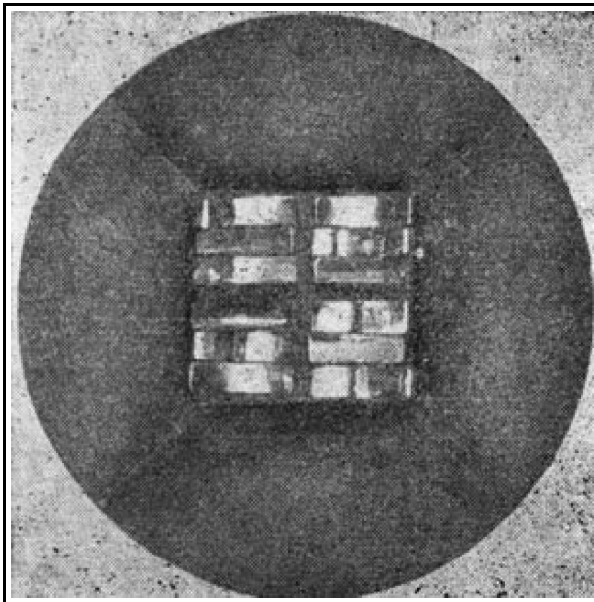
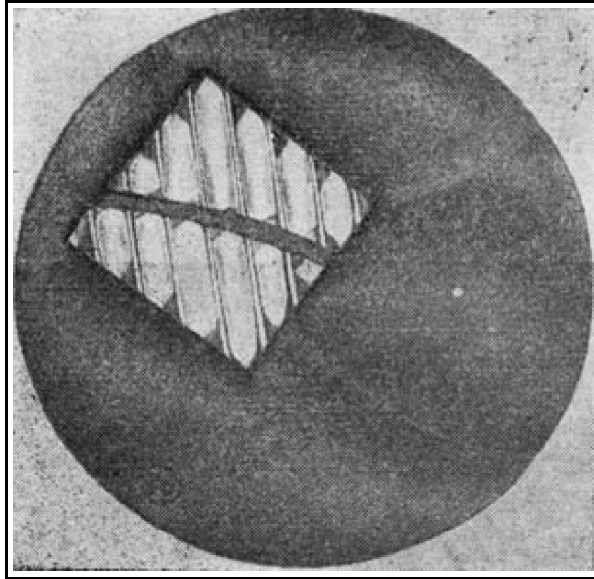
Talán épp ezek ellenére, de mindenképpen ezekkel ellenkező felfogásban készültek másfajta, erősen plasztikus érmek is. Olyanok, amelyek semmiképp nem mondanak le az érem térbeliségéről, sőt magukkal a marokkóhoz hasonló éremtömegekkel, és az ábrázolás térbeli modellálásával fokozzák az érem plasztikusságát, súlyát. Megfigyelhető, hogy az ilyen típusú érmek között elég sok olyat alkottak, amely lemond a konkrét ábrázolásokról, inkább az anyag térbeli mozgásaira, gyűrődéseire és kisimulásaira figyel, e felületek egymáshoz való viszonyait teszi az ábrázolás tárgyává.

Hosszú sorát ismertethetnénk az ilyen érméknek, de ehelyett csupán emlékeztessünk néhány szobrász nevével a nem kevés ilyenféle éremre: Kiss Nagy András, Vígh Tamás, Szőlőssy Enikő és mások műveire kell gondolnunk. Az ilyen érmek testessége, valamint monumentális igényű kompozíciói a jó alkotó kezén segítenek a kerek, lapos érméknek szoborrá lenni.

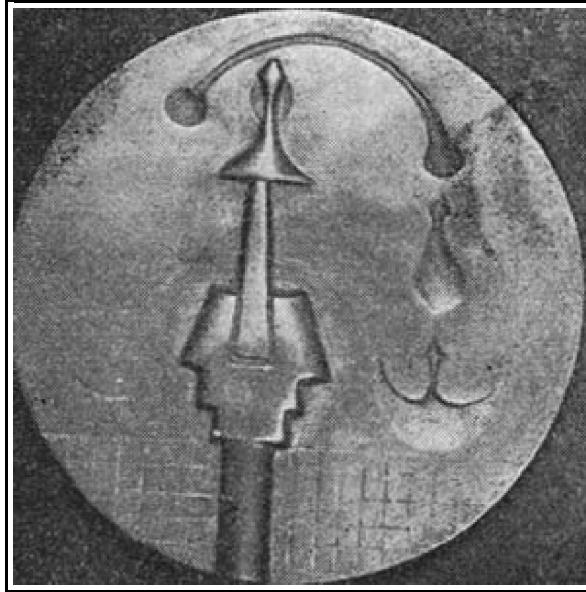

6–9. Asszonyi Tamás: Négy Bartók-parafrazis (9 cm)

Azt is tapasztalhatjuk, hogy ezen az úton lopakodott be a legtöbb új, a hagyományokat oly igen tiszteletben tartó műformába. Nemcsak arról van szó csupán, hogy általuk polgárjogot nyerhet a nonfiguratív plasztika az éremben is, hanem ezzel [258](#)együtt megjelennek olyan az éremtől hagyományosan idegen, a képzőművészetek más ágaiban megszokott megoldások, mint a sorozatok, kompozíciós variációk.

257 10–11. Palotás József: Psalmus Hungaricus I–II. (9,5, 9,2 cm)

12. Tornyay Endre András: Gondolatok Bartókról I. (10 cm)

13. Csontos László: Bőség (9,5 cm)

Ezzel az érem úgy közelített a monumentális műfajokhoz, hogy egyben le is mondott az érem alkalmiságáról és kiállítási tárggyá változtatta.

A hatvanas években Vígh Tamás, Kiss Nagy, valamint az akkori fiatalok (Asszonyi, Szőlőssy, Csíkszentmihályi, Czinder) fogékonyak voltak erre az újra. Rövid idő alatt olyan sok jó érem készült ezen a módon, hogy már-már azt lehetett hinni, hogy azonos súlyú az érem a nagy művészetekkel, a szabadon álló szobrokkal. Ma azonban, amikor az egyensúly valahogyan visszaállt, láthatjuk, hogy az érem kicsit tágított

ugyan műfaji határain, de lényegét tekintve megmaradt a szobrászat legkisebb műfajának.

Érdekes eredménye ennek a fellendülésnek nemcsak az, hogy a biennálék legjobb érmei ezen a módon készültek, ezt a szobrászi megközelítést vallják magukénak, hanem tapasztalhatjuk azt is, hogy sikerült meggyőzniök a megrendelőiket is. Ennek köszönhető, hogy teszem azt egy „Pro Urbe” éremnek ma nem kell feltétlenül az illető várost ábrázolnia, a megrendelők meggyőzettek, és ez igazi stílus-áttörés.

Külön csoportot jelentettek a biennálékon azok az alkotások, amelyek talán a leginkább eltérnek a hagyományosan megszokott érmektől nemcsak megformálásukban, de olykor még anyagválasztásban is. E krómacélból, plexiből, vagy bronzból készített nonfiguratív érmeknél a látvány szempontjából legszembetűnőbb az, hogy lemondanak a reliefről, mint szobrászati nyelvről és a legtöbbször sík, vagy domború, homorú lapokkal körülírt tereket, sík- és térviszonyokat ábrázolnak. E lapokon megvalósuló tiszta arányrendszer a világosan végigvezetett szobrászi gondolat, a megmunkálás ehhez méretezett tiszta szépsége és harmonikussága épp oly gazdag mondanivalót közvetít, mint a legjobb ábrázolóművészetek. Lugossy Mária, Bohus Zoltán, Csíky Tibor, Laczák Géza, Szőlőssy Enikő és mások megteremteni igyekeznek a nonfiguratív szobrászat érmészetét. Műveiken a geometrikus rend a megmunkálás precíz pontosságával társul és bennünk az igazi művéség érzését kelti.

Lugossy Mária szép érmeinek némelyike még selyemdobozban, díjként is szerepel a hagyományosokkal, noha azonosulni nem kíván. Szerepet vállal.

A biennálékon szereplő „modern” érmek meggyőzőek és szépek, mint ilyenek kiterjesztik, korszerűsítik magát az éremművészetet is. Úgy látszik az érem sok mindent kibír, nagyon jól bírja a friss felfogást, az új lehetőségeket.

Ezért nem találok indokoltnak azt az ellenérzést, amit Harasztynak a II. Érembiennálén kiállított mobiljai keltettek. A kísérletek kizárását nem nevezhetem másnak, mint felesleges aggodalmaskodásnak és önkorlátozó konzervatívizmusnak.

A kiállítás, vagy ha úgy tetszik seregszemle meg épp azért van, hogy nyilvánosságot biztosítson minden születendő újnak, hogy megméréssék, további új gondolatokat szülhessen.

A műfajt egy robbanásszerű változástól nem féltetem. A kiállítások minden alkotása természetesen nem fér el az általam felvázolt tendenciákban, ezek olyan alapvonulatok, amelyek az érmek nagy tömegét fogják össze. A tendenciák felismerése, vagy ismertetése semmiképp sem jelent értékítéletet. Egymásmellettiségük a műfaj lehetőségeinek sokrétűségéről, éremművészetünk „sokarcúságáról” beszél.

Az érem éppen méretei és alkalmisága révén más-más szerepet tölt be az egyes művészi pályákon belül is. Változó számmal és szándékkal nyúl hozzá mindenki. Alkalmas nemcsak komoly szobrászi gondolatok kifejezésére, kisméretű monumentumok állítására, hanem méretéből és természetéből fakadóan játékosagra, sziporkákra is. Milyen furcsa, hogy ezek a játékos ötletek hiányoznak a biennálékról, noha tudjuk, hogy a műtermekben megtalálhatók. Talán a kiállítások seregszemle jellege tenné, vagy valamilyen rosszul értelmezett komolyság – nem tudom. Jó lenne, ha nem tekintenék szégyellni valóknak az érmészek sem azt, ha jó a kedvük, és ha szellemesek.

259A III. Biennále „Ferenczy Béni”-díját Lugossy Mária nyerte el. Krómacélból és plexiből készített plakettjei különös harmonikusságukkal tűnnek ki a Biennále érmei közül. E plakettek egy-egy téri variációt, egy plasztikai gondolatsort állítanak elénk. Ez alkalommal Diagonális mozgássort láthatunk, valamint egy

Konvergencia c. művet és két díjérmét.

14. Ispánki József: Martinovics Ignác (8 cm)

15. Duray Tibor: Pihenő (13 cm)

Ezek közül a Konvergenciát emelem ki, mint olyat, amelyen e térgeometriai jelenség olyan harmonikusan jelenik meg, hogy szépsége a kristályok szabályos és tiszta szépségét juttatja eszünkbe.

Csíky Tibor bronz- és acélkompozíciói a csapágyak „szépségét” szóltatják meg. E korongok gépszerű precizitással készülnek, ehhez a művész idei darabjaihoz filozófikus súlyosságú címeket is mellékel.

Lugossy, Csíky és Palotás műveit nézve elgondolkodhatunk azon is, miért van az, hogy éppen ők azok, akik oly precizitással, a megmunkálás minőségére oly tiszteletreméltóan kényesen alkotják műveiket.

Duray Tibor érmeiről ismerősen mozdulnak felénk a telivér nőalakok. Dús idomaikat domborodó plasztikával hangsúlyozza. Csontos László ezzel szemben olyan [260](#)aprólékosan modellálja figuráit, mint hajdan a viaszpecsétek formálói. Ispánki József kétoldalas érmei, a leghagyományosabb nyelven beszélnek, kicsit történeti ízüek.

Ligeti Erika most kiállított érmein vállalni látszik e kisműfaj egyik speciális szerepét, az illusztrációét. Két versillusztráció-sorozata megmutatja a legjobb illusztráló magatartást, nem tesz mást, mint átéli a versek hangulatát és megfogalmaz egy mosolyt, egy mozdulatot, összerosolyogtat Burns-szel, miközben ránc kacsint. Mindehhez elnagyolt, sajátos alakokat és formákat használ. Olykor az az érzése van az embernek, hogy szellemességét, ötleteit jobban lehet élvezni, mint plasztikai stílusát.

Tornay Endre András évek óta azon fáradozik, hogy egyéni jeleit kimunkálja. E jelek ez alkalommal nagyon adekvátak a témához: kicsit Miró Eszternek a kiállításon is szereplő motívumaihoz hasonlóak, kicsit népies jelekből rakodó formák, amelyek Bartók magyar és európai szellemét felidézhetik.

Már említettük korábban, hogy a Biennálékon egyre több sorozat-művet állítanak ki. E valódi sorozatok egyike Asszonyi Tamás szép Bartók-parafrázisa, amely a sima, gyúrt és érdes formák variációja. Emellett találunk olyan álsorozatokot is, mint Marosán „Mikrokozmosz”-a, amely a csöppek sűrűsége-ritkasága és nagysága szerint kellene, hogy összeálljon, csak épp a variációk egyedi értéke és mélyebb összefüggései nem világosak számunkra. Ugyanígy félreértésnek vélem Nagy Ferenc „Elvonul a vihar” című sorozatát is. A végigpásztázó szem nem állhat meg az egyes daraboknál, vagy ha megteszi, akkor rosszul jár, mert az egyes darabok önállóan aligha értelmesek és a végén az üres lap sem lesz más, mint üresség.

Úgy látszik, a Biennálék enfant terrible-je – különösen Haraszty távollétében – Várnagy Ildikó marad. Ő az, aki „Bartókra gondolva” címmel sokakat felháborító antiszép, szándékosan hétköznapi vaslapokat csavarozott össze. Sajnos nem eléggé meggyőzőek ezek az érdes jelek. Egy bizonyos emberi magatartást sokkal világosabban közvetítenek, mint művészi mondanivalót. Valahogy hiányzik belőlük az az átütő erő, amelynek nevében elfogadhatnánk e vaslapok, csavarok „nyelv”-t.

E Biennálén, úgy vélem, a legunalmasabb, ám legnépesebb csoportot azok az érmeek alkották, amelyeken valamilyen tájat, vagy városrészletet ábráztak. Ezek általában alig többek lekicsinyített látképeknél, jól vagy kevésbé jól megmunkált felületeknél.

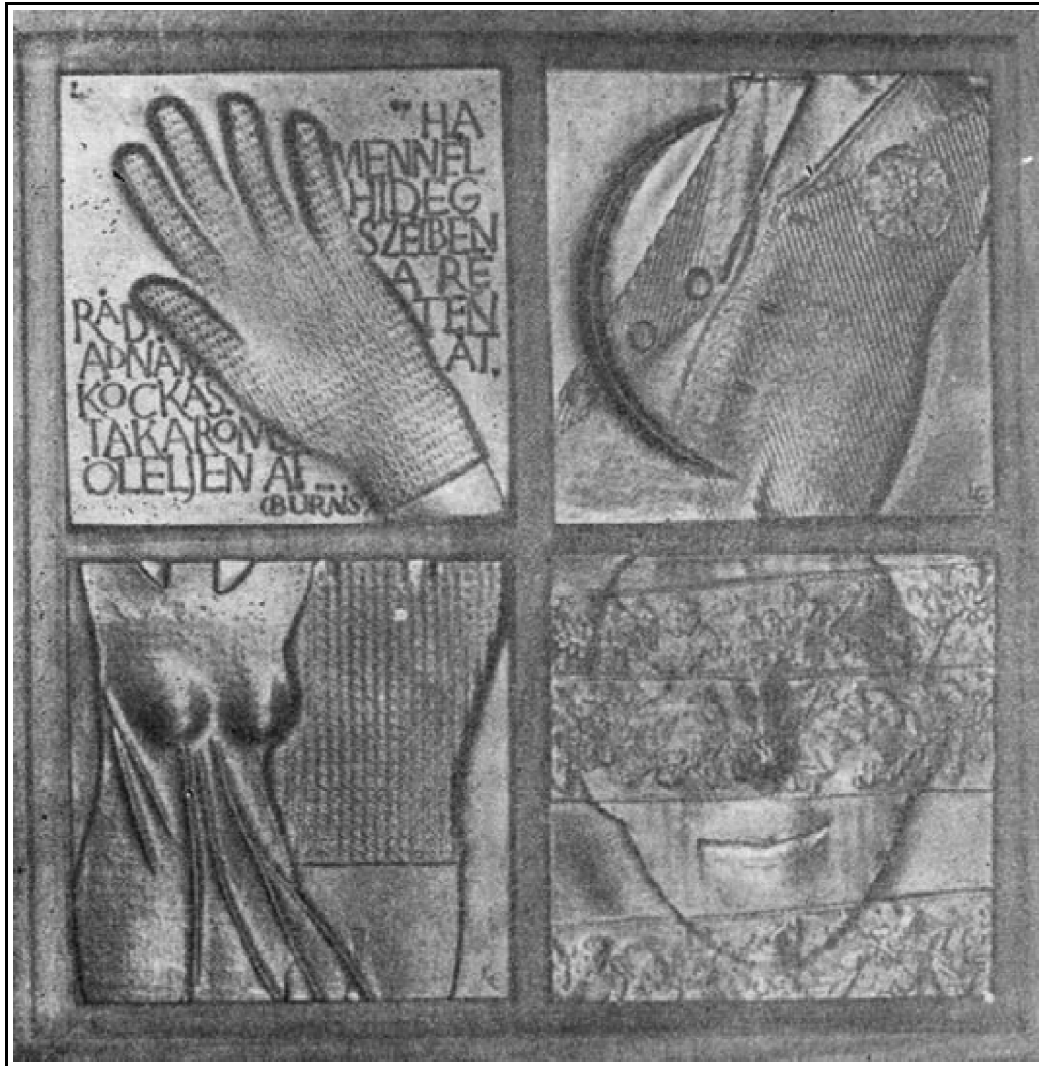
Szólni kell még a Bartók-érmeiről is, hiszen ezek készítését nemcsak az évforduló, de a rendezők is szorgalmazták. Szerencsére nem következett be az, amitől titokban félni lehetett, hogy túl sok Bartók-arcmás néz majd felénk a vitrinekből. Ez nem történt meg, de e kevés nem lett több ezúttal.

Vígh Tamás és Ligeti Erika portréi a legsikerültebbek, de ezek sem adják vissza e csodálatos fejnek az ismert fotókon érezhető szépségét és feszültségeit. A negatív csúcst e témában Metky Ödön műve a „Bartók Béla a kis Bélával” című kompozíció érte el.

Bizonyára Bartók is átélte az apai örömeit, de mintha nem ezért tisztelné a világ.

Végezetül szólnunk kell Vígh Tamás érmeiről. Külön kiállításának érmeit nézve megállapíthatjuk, hogy a magyar érmészet legjobb hagyományainak szellemében alkot érmekeket. E válogatás jól tükrözi azt is, milyen alkotó módon lehet bánni ezekkel a hagyományokkal. Láthatjuk, hogy a korai klasszikus érmeek finom reliefjeitől hogyan jut el Rozgonyi Iván verssoraira készített érmeekben először megjelenő és megformált monumentális kifejezésekig. E kiállítás „Fejek” sorozatában ez a formaalkotás teljesebben ki. Az érem kezében kisméretű térplasztikává válik, melyet az alaplapokból kiemelkedő, erősen plasztikus fejeken túl, olykor az alaplapok hajtogatásával is tovább teresít.

De érmeinek monumentalitását nemcsak az erősen kiemelkedő félprofilok, a megmozdult alaplapok sugallják, hanem a felületek modellálása is. A megformálás olyan [261](#)plasztikai feszültségeket közvetít, amely az érmeek és a reliefek körében szokatlan. A feszült görbületek, az érmeek tömege, kézbe fogás nélkül is érzékelhető, rögszerű súlyossága teszi monumentálissá mostani érmeit. És ezek között az érmeek között hasonló súllyal jelenik meg a „Giorgio Quazza (1924–1978)” érmen minden, ami hagyományos, klasszikus. A fej elhelyezése, visszafogott, szép modellálása a legszebb reneszánsz érmeek szépségét, a legjobb Ferenczy Béni érmeek finomságait és gazdagságát juttatják eszünkbe. No és persze azt is, hogy a művészi minőség hitelesít bármilyen formanyelvet, és hogy az érem egy művésznek egyidőben is milyen különböző gondolatok kifejezésére ad lehetőséget.

16. Ligeti Erika: „Ha mennél hideg szélben a réten át Rád adnám kockás takaróm, öleljen át!” (Burns) I–IV. (30x30 cm)

A Kazinczy-féle nagy titkot: „jót, s jól”, úgy látszik, mindig újra felismerhetjük.

A soproni Városi Tanács Baranyi Judit szerkesztésében 47 lapnyi, szép katalógust jelentetett meg a kiállítók életrajzi adataival, kiállított műveinek felsorolásával (anyag, átmérő), egy-egy mű fényképével. Gábor Eszter Vígh Tamás külön kiállítása okán ír az érmész Vígh Tamásról.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

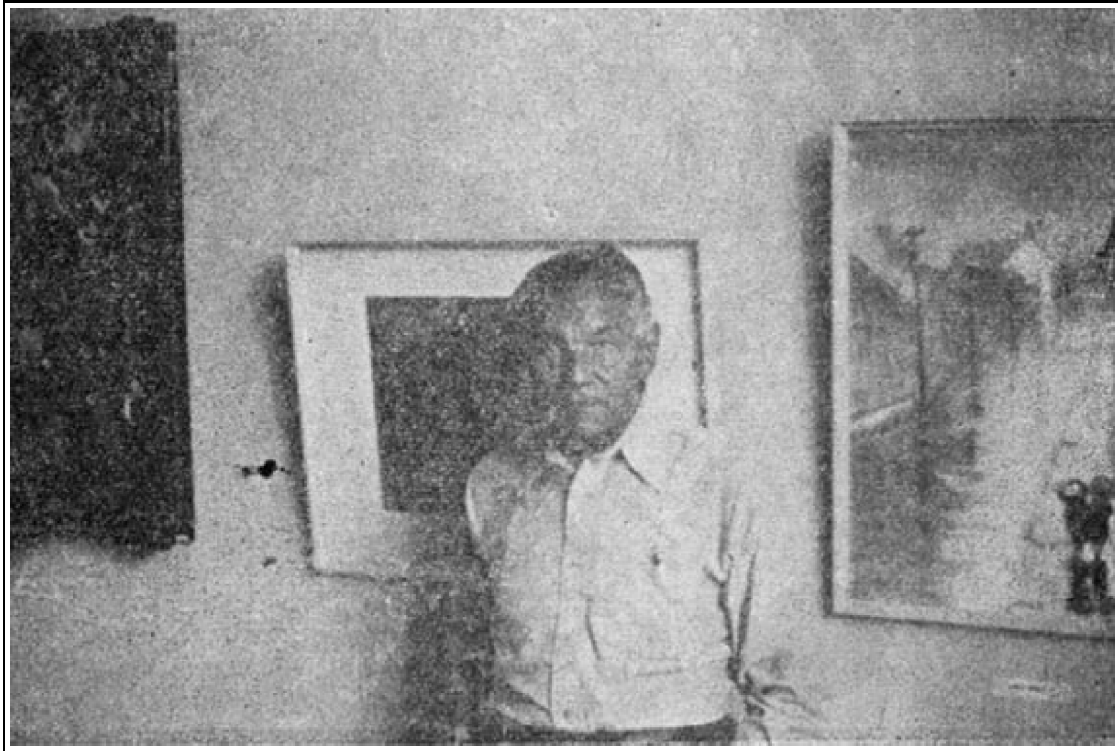
1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Mühl Aladár emlékezetére (1902–1981)

**Szabó Jenő: Mühl Aladár emlékezetére
(1902–1981)**

1981. augusztus tizenhetedikének délutánján Mühl Aladár festőállványa előtt állt. Vele szemben tágas mező, amelyet dombok félkaréja fogott közre. A dombok felett az eget felhők borították, de egy-egy nyíláson keresztül fátyolos fehérén átszűrődött a Nap fénye.

A mezőt virág borította. Semmi más, mint a természet minden színében pompázó virág, amelynek színeit mintha nem is a Nap fehérre szűrt fénye csillantotta volna fel, hanem valami belső, magukból a virágokból jövő ragyogás.

Mühl Aladár festett. Tempósan, megállás nélkül dolgozott, az akvarell nem tűr meditálást, bizonytalankodást. Ecsetét öt évtized gyakorlottsága vezette és bár régi beidegzettsége volt, nem csipentette össze félszemét, amikor a távol perspektívájának arányát mérte fel a rajzlapra, mert már csak félszemmel látott.

A kép gyönyörű lett, valósággal apoteózis a tájnak, szépségét így csak az a festő láthatta és érezhette meg, akinek meg kell válnia tőle, mert néma búcsú ez a festmény a hűséges baráttól, az örök modelltől a sajátmaga számára soha tökéletesen meg nem oldott témától, az egyre nyugtalanító és ezért folytonosan sarkantyúzó feladattól: a természettől.

Ez az 1981. augusztus tizenhetedikén festett kép Múhl Aladár utolsó képe.

263A virágdíszben ragyogó mező képének különössége, hogy Múhl Aladár nem a szokványos rálátással festette meg, hanem mintha a kép előterében felmagasló virágok *alatt* állana...

Marc Chagall mondja: „A festés nem más, mint a szeretet egy bizonyos megnyilvánulása”. Ez a megállapítás talán senkire sem illik olyan találóan, mint éppen Múhl Aladár. Fél évszázados festői munkássága, fényképező lencséjének simogató lágyságú képei, a poncichteréletből évtizedeken át ellesett és gondosan feljegyzett dalgyűjteménye mind a soproni táj és ember mélységes szeretetét tanúsítják.

Életének majd teljes egészét a Bécsi utcában élte le. Lakása ablakából a város széles panorámája tárult elébe, a soproni dombok közül innen a legszebb a városkép, az ember úgy érzi, hogy a házak, tornyok, kémények valósággal kézzel érinthető közelségben vannak. Múhl Aladár élete majd minden órájában együtt élt ezzel a városképpel, amely percenként változik, amint napfény, felhő árnyéka vagy alkonyi homály, eső, hó vagy harmat hull reá.

Számtalanszor panaszkolt, nincs műterme. Azt a házat, amelynek árát éveken át összekuporgatott részletekben fizette le, hogy majd ha egészen az övé lesz, műtermet építtet hozzá, a részletek elfogytával – államosították. Házbérfizető lakója lett saját házának és persze a hozzáépítésből nem lett semmi. Mégsem

maradt műterem híján. Lakása ablakába állítva staffliját, maga a város lett műterme. Képek sora készült a lakás ablakából, csendéletek is, amelyek háttérben majdnem mindig felsejlik a város egy-egy részlete, többnyire nedvesen, ködösen, havasan, mert az ablaktémákat akkor vette elő, ha nem festhetett a szabadban.

A városkép folytonos változása az oka annak is, hogy egy-egy témáját többször megfestette. Ő maga mondja erről (1976. februárjában írt levelében): „...minden nap újra kezdek s minden, amit látok is új. A tegnapi élmény elmosódott, az új ember új impressziókat él át. Utam minden nap az Ikva felé visz: megállok és nap mint nap újra és újra belesodálkozom a szép látványba.” Ez a „belesodálkozás” végigkísérte egész életén, ötven évvel korábban már így ír Velencéből bátyjának, Mende Gusztávnak: „Szép, szép Velence, de a mi patakunk [Ikva] szebb, festőibb. A mi patakunk hangulata más...” Aki pedig egymás mellett látja a velencei lagunákról és az Ikva partjáról festett képeit, az el is hiszi neki. Ecsete valósággal áradzik, amikor az Ikvapart ódon házait festi, de velencei akvarellje szürke, egyhangú. Rajongása nem csitul még akkor sem, amikor az Ikvapart kevésbé romantikus részleteit, például a hideg kékeszürkében tartott „patkányos ház”-at, (az Ikvahíd feletti ház) festi.

Mühl Aladár szorosan kötődik Sopronhoz, a soproni tájhoz. Életét elképzelni sem tudja máshol. László Gyula írja róla (az 1977. évi győri tárlatának katalógusában), hogy a „nehéz idők”-ben (1946-ban) vallotta neki Mühl Aladár, ha száműznék (ő annak érezte a Sopronban akkor folyó kitelepítést), bizonyosan megszakadna a szíve, amikor a vonat ablakából az utolsó soproni ház képe is eltűnik. Talán patetikusan hangzik, de mélyen igaz abban az értelemben, hogy a szülőváros Mühl Aladár számára nem csupán házak, utcák, terek összessége, nem is elvont fogalom, hanem olyan valóság, amely nélkül tartalmatlan az élete.

Mélységes szülőföld-szeretetét érezhették meg azok, akik 1977-ben kiállításra hívták Rothenburg ob der Tauber-be, ahol nagyobb számban élnek Sopronból kitelepítettek. „Mit diesen Bildern... lebt die alte Heimat, die Stadt Ödenburg mit der schönen Umgebung hier weiter”, mondja a kiállítás ismertetője. Mühl Aladár képeinél szebb, méltóbb üzenetet az elhagyott szülőváros nem is küldhetett volna.

Amikor hetvenötödik születésnapjára köszöntőt készültem írni (SSz. 1977, 351–355), hosszabb beszélgetést folytattam vele és ennek mintegy summázataként mondta: „Én 264saját életemet úgy éltem le, ahogyan nekem tetszett, de talán nem teljesítettem ki azt, amire hivatva voltam.” Szavait én akkor dacnak véltem és elhittem neki, hogy életét saját akarata szerint élte. Pedig nem így volt, akkor még nem vettem észre a bizonytalanságot, amely festői munkásságában minduntalan felbukkant és amelyet éppen a daccal próbált elkendőzni.

Bizonytalanság-érzetét két gyökér is táplálta. Az egyik: elégedetlenkedett rajztudásával, amiben persze nem volt igaza. Ez az elégedetlensége még a fiatalkorába nyúlik vissza. „Gyermekkoromban egy puha ceruzáért a pokolba is elküldhettek volna” – mondta visszaemlékezésében. Annak, hogy ő a született akvarellista tehetség ceruza helyett nem festék és ecset után áhítozott, a gyermekkor szülői házában van a magyarázata, ahol nagy becsülete volt a „szabadkézi rajz”-nak. Ebben legjobban az elsőszülött bátyja, Nándor tűnt ki. Gusztáv bátyja vallott arról naplójában, mennyire irigyelte Nándor bátyja rajztudását és hogyan próbálta szívós akarattal, megfeszített munkával utólni. Persze a „családi rajzversenyben” a fiatalabb Aladár sem akart elmaradni bátyjai mögött. Rajzolni tanulni a század húszas-harmincas éveiben a Soproni Képzőművészeti Kör által rendezett alakrajztanfolyamokon lehetett. Mühl Aladár művészi alkatával azonban szögesen ellenkezett az ott dívó pepecselő, részletekbe belevesző, tónusokat mérlegelő rajzmodor. Robbanó egyénisége éppen ellenkezője volt mindannak, ami ott történt.

Nem beszélt róla, mennyit próbálkozott, tévelygett. De végül is rátalált a kivezető útra, a kézenfekvő régi igazságra: ami festésben a szín, az rajzban a fény. Talán helyesebb így: Mühl Aladár ismét visszatalált a fényhez, amely ott ragyogott már korai képein, az első „ablak-témán”, az „Eső után” című akvarelljének nedvesen csillogó járdáján.

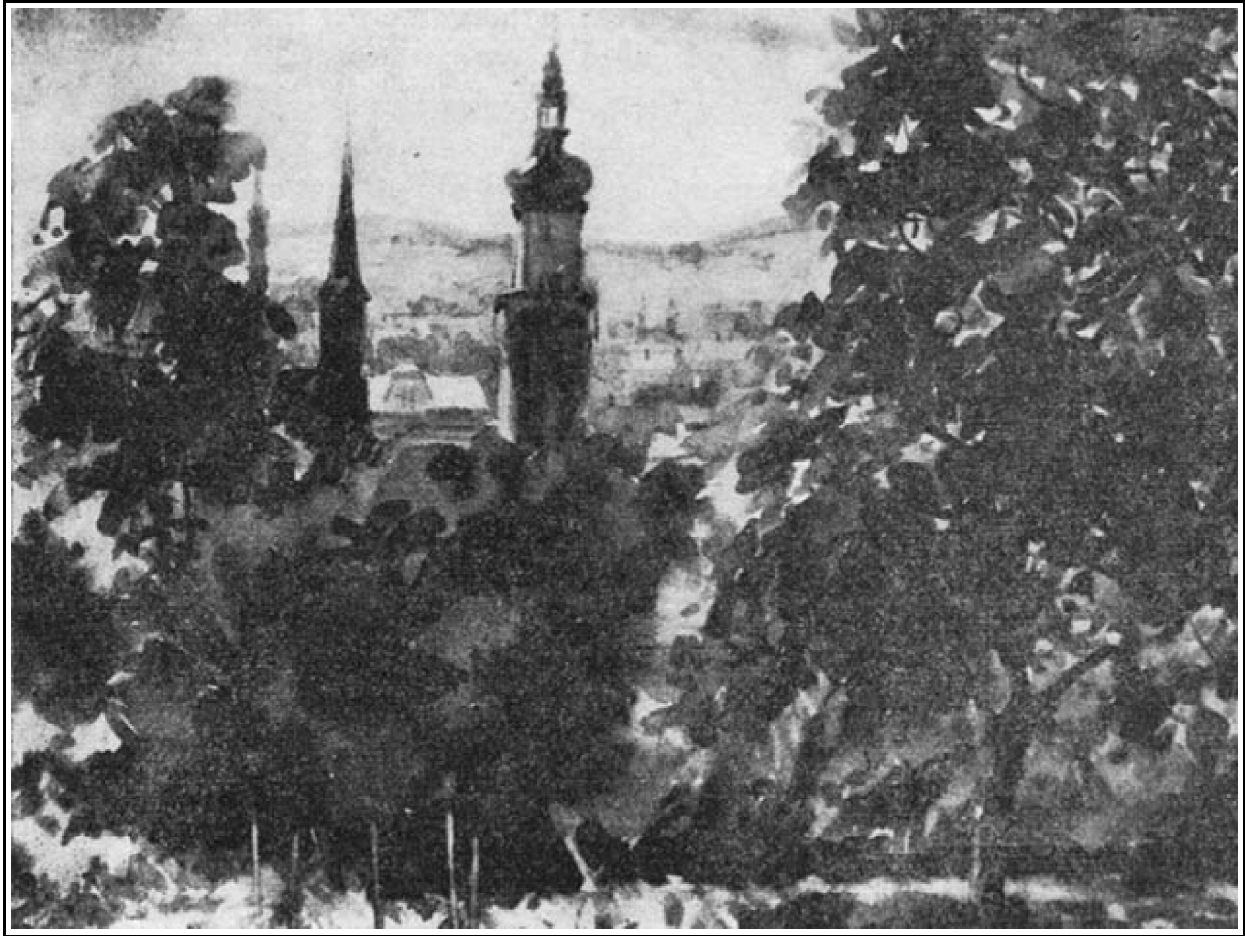
Az újból megtalált fény azonban erőteljesebben ragyog, mert nem a színek valójából, hanem a fekete kontrasztjából tűnik elő. Megtanulta, hogy a linoleum metszőkése éppen úgy pepecsel fontolgtató vonalakkal, hanem a fény foltjaival rajzol, amiként az ecset a színekével. A neki való stílus? Mintha felfedezésének ünnepi örömeiben tenné, első linoleummetszetén az öreg Tűztornyot olyan sugárözönbe borítja, amit az talán sohasem látott. Megtalálta önmagát a rajzban.

De lappang benne egy másik bizonytalanság is: az, hogy nem akadémiai festő. Nem a cím után vágyik, hanem a képzés öt évének biztos alapja után. László Gyula már a fiatal Mühl Aladáron észrevette: „Félénk, mert nem végezte el a Képzőművészeti Főiskolát” –, írja róla visszaemlékező sorokban az 1977. évi tárlat katalógusában.

Amikor 1929-ben Glatz Oszkár meglátogatta a soproni művésztelepet, Mühl Aladár megmutatta neki képeit azzal a feltett szándékkal, ha a mester csak egyetlen szóval is biztatja, feladja állását és elmegy a főiskolára tanulni. Glatz Oszkár biztatta, dicsérte képeit, de nem tanácsolta neki a főiskolai tanulmányokat. Mühl Aladár negyvenhét évvel később is úgy érezte, Glatz tanácsának megfogadásával olyan hibát követett el, amely egész festőpályájára kihatott, mert oka volt nemcsak sok-sok próbálgatásának és vívódásának, az önmagával való állandó elégedetlenségnek, hanem annak a kisebbségi érzésnek is, amelytől soha sem tudott teljesen megszabadulni, hiszen még 1977. évi győri tárlatának katalógusában is „autodidakta festőnek” nevezi magát, tüntetően hangsúlyozva azt, amit valójában elfelejteni szeretne.

Festőbarátai szerint éppen az volt a szerencséje, hogy megfogadta Glatz Oszkár tanácsát, mert ez kényszerítette rá, ne csupán öt évig, hanem egész életén át képezze magát. Így vélekedik Gusztáv bátyja is, aki 1946-ban ezt írja naplójában: „Rendszeres képzésben nem részesült, erre nem is lett volna alkalmas”. Meg is okolja, miért: „Már az akvarelltechnika megválasztásával a természetének legjobban megfelelő festésmóddhoz nyúlt. Ehhez gyors felfogás, gyors elhatározás és lendületes munkakészség kell. Színérzéke nagyon jó. Az egy-két óra alatt befejezhető munkákat, illetőleg témákat szereti. Ebben páratlan. A gyorsan változó természeti tünemények: napsütés, mozgalmas csoportok, köd, olvadozó hó a legsikerültebb témái. Szinte neki találták fel az úgynevezett 'véletlenek előidézése' és képszerű felhasználására' szolgáló festői módot. A felület a pillanatnyi hatás, a karikatúrához közelítő jellegzetes visszaadás művészete. Képei frappánsak, noha nem mélyrehatóak, de igen értékesek, az országban kevés hasonló egyéniség van” (a napló a GySmL. 2. sz.-ban).

Bátyjának értékelését Mühl Aladár harminc év múlva is helyesnek fogadta el, pedig akkor már régen túl volt a „véletlenek előidézése” irányuló festői módszeren, s nem az intuitív véletlensége, hanem a tudás biztonsága vezette ecsetjét. Ám hiába dicsérték a kritikák vitathatatlan tehetségét, merész lendületét, képeiről sugárzó művészi ihletettségét, – ő maga elégedetlen volt.

Bizonyos, hogy ennek a folytonos elégedetlenségnek, vívódva tanulásnak eredménye ért be, amikor képeim váratlanul felizottak a színek és fény ragyogott minden színfolton. Gyönyörűek ezek a fényben-színben fürdő képek, s köztük is talán a legszebb, amely után nem következett több: a virágos mező képe.

A kétkedő, vívódó Mühl Aladár rátalált arra, amit keresett? Remélve remélem, hogy megérhette a „csillagok óráját”, amely után többé soha nem múlik el a búcsúzó képeim felvillantott színek és fények szívet melegítő szépsége.

1981. október tizenkilencedikén az evangélikus temetőben a festőbarát, Szarka Árpád búcsúztatta, zenészbarátai szeretett zenéjét, Schubertet és Haydnt játszották, özvegye kedves virágát, néhány napraforgót tett a sírjára.

Ha évek múlva a gyász virágának magjaiból új napraforgó nyílik, az ő virága lesz s a virág meleg sárgája, a „napfény gyönyörű ujjanyoma”, az a sárga – Ő lesz.

Mi mássá is lehetne az, aki annyira szerette a színeket?

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Szabó Jenő: A költő, drámaíró és

266 Szabó Jenő: A költő, drámaíró és műfordító Kerpely Jenő

A sors véletlenje, hogy századunk első felében egyszerre három soproni születésű író foglalkozott műfordítással. De amíg Becht Rezsőről és Boháti Róbertről majd minden irodalom iránt érdeklődő soproni tud, mert gyakran szerepeltek nemcsak a Frankenburg Irodalmi Kör pódiumán, hanem a helyi lapok hasábjain is (vö. SSz. 1974, 1976), a harmadik, dr. Kerpely Jenő szinte teljesen ismeretlen szülővárosában. Hallgatnak róla az Irodalmi Kör műsorai, de az 1922. és 1967. évek közötti soproni sajtóban sem jelent meg együttvéve olyan terjedelmű írás róla, mint a Neue Zürcher Zeitung 1967. évi augusztus 19-i számában, amely Kerpely Jenőnek Claude d'Acy írói néven kiadott „Strahl im Sturm”¹⁽⁸⁸⁾ című kötetét ismerteti. Kerpely Jenő ebben a kötetben négy évszázad klasszikus magyar költészetének válogatott darabjait fordította le és adta közre.

Mindhárom író számára a soproni születés nemcsak határmentiséget jelent, hanem két kultúra hatását, két irányú érdeklődést és fogékonyságot. Annak ellenére, hogy mindhárman sokat publikáltak német nyelven, nem tekinthetők nemzetiségi íróknak, mert egyikük sem egy idegen kultúra ápolását tekintette főfeladatának, hanem a magyar költészet és irodalom külfölddel való megismertetését.

Kerpely Jenő ezt a munkát nem csupán végtelen gonddal – kilenc éven át érlelte, csiszolta a „Strahl im Sturm”-ban összegyűjtött fordításait – de igen eredményesen, majdnem az egész német nyelvterületen és az „eredetiekkel mindenképpen egyenlő fokon” végezte, négy évszázad kilenc kimagasló klasszikus költőjét „hozzáértéssel, eleganciával és hűséggel átemelve minden nyelvi gáton”.²⁽⁸⁹⁾

Ha Kerpely Jenő csupán ezt az egy kötetet adja ki, akkor is megérdemelné, hogy a magyar irodalomtörténet feljegyezze nevét. Kerpely Jenő azonban ennél jóval többet tett.

Ki volt ez a soproniak előtt ismeretlen soproni? Szülővárosában töltött gyermekkoráról öccséhez írt költőien szép levélben emlékezik meg: „Szüleinket szinte mitikus lényekként tiszteltük. Apánk zongorakísérem mellett Mozart „Isis és Osiris”-ét, Schubert „Vándor”-át és Schumann „Két gránátos”-át énekelte, Schiller költeményét, a „Hektor búcsúját”-t szavalta. Levelei a kalligráfia mintapéldányai. Amikor 1910 körül megszerezte a deákteri villát (ma Május 1. tér 22.), az átépítésre egy bécsi építész hozatott, de az csak a technikai kivitelezést végezhette, maga apánk tervezte meg a színes ornamentikát, a lépcsőház falába tört nagy, színesüvegű ablakot, az oszlopokon nyugvó verandát és a ház kerti szárnyát a pergolával, ahonnan nyugati irányban az osztrák Alpokra és a Schneebergre nyílt kilátás, keleten pedig a harkai (ma magyarfalvi) Koglira és mögötte a magyar Kisalföldre. Apánk a kertben luxemburgi tearózsát nevelt. A tizenegyes huszárok ezredesével, Herbenstein gróffal felnémet dialektusban, a fertőmenti paraszttal saját nyelvjárásukban, a líceum professzoraival pedig kifogástalan magyar nyelven beszélt. Élete fő céljának gyermekei nevelését tekintette. Tízéves koromban a Genfi tó környékéről származó Monsieur Cuany lett a francia nyelvtanárom, zongorázni egy soproni patricius-leány, Lenk Mária tanított, tizenhárom éves koromtól kezdve Miss Murray oktatott angolra és ^{268a} köztisztviselőként álló Altdörfer Viktor professzor Beethoven szonátáira. Amikor a középiskola ötödik osztályába kerültem és dönteni kellett a görög nyelv és a rajz tanulása között, apánk a rajzot választotta. Ekkor a kaszinóban megszólította Bothár Dániel professzor: „Igazán nagy kár lenne, ha egy ilyen tehetséges fiatalember előtt ismeretlen maradna a görög nyelv”. Apánk azonnal igazat adott neki. Ennek a párbeszédnek köszönheti „Pentathlon” című kötetem első

darabját, Aiszkülosz „Perzsák” című drámájának egy lefordított részletét.

THOMAS MANN
KILÜKTETÉS AZ ÉRTESÍTÉSEK 24. Mai 1955
ALTA LÉTSZÁMOLÁS 22

An das Zentralkomitee der Partei
der Ungarischen Werktätigen
Abteilung für Wissenschaft und Kultur
BUDAPEST

Sehr geehrte Herren,

Anlässlich meines nahenden achtzigsten Geburtstags
mehren sich die Zeichen dafür, mit wieviel Sympathie das geistige
Ungarn meines Lebenswerkes gedenkt. Im Vorwort für die dreibändige
ungarische Ausgabe meiner Erzählungen verwies ich darauf, wie mich
diese nunmehr ein halbes Jahrhundert währende Verbundenheit ehrt
und beglückt, und wie sehr ich geneigt bin, sie als ein Symbol
für ein besseres Verständnis zwischen den Völkern zu empfinden.

Gestatten Sie mir in dieser festlichen Stimmung ein persön-
liches Ersuchen. Mein vieljähriger Rechtsvertreter Dr. Eugen Kerpely,
der im Juni ins sechsigste Lebensjahr tritt, unverheiratet, familien-
los und hergleidend, wünscht, sich in Wien niederzulassen, um mit
seinem verheirateten Bruder, einem Arzt, die restlichen Jahre im ge-
meinsamen Haushalt zu verbringen. Wie ich höre, wurden ähnliche
Gesuche, besonders während der jüngsten Monate, grosszügig bewilligt.
Herr Dr. Kerpely hat das selbige zuerst am 6. Mai 1953 unter
Nr. 28352/1953, sodann am 6. Mai 1954 eingereicht; die Entscheidung
des letzteren blieb pendent. Mein Ersuchen betrifft die Erledigung
dieser Eingabe.

Da meine Beurteilung einer in Prinzip rechtlich
positiv entschiedenen und menschlich überaus achtenswerten Sache
hoffen möchte, darf ich wohl ein gründliches Erwegen, ja die Erfül-
lung dieser Bitte erhoffen.

In vorzüglicher Hochachtung
Thomas Mann

2671. Thomas Mann levele az MDP Központi Bizottságához Kerpely Jenő érdekében (1955. máj. 24.)

Anyánk csendes szent volt, mindig kész másért tenni és segíteni. Bölcs jóság áradt belőle, amely végigkísért életemen.

1914. június 29-ének hajnalán, amikor az Erzsébetkert Kioszkjában tartott érettségi banketről hazatérőben voltam, harsányan kiáltozó rikkancs jött velem szemben: »Ferenc Ferdinánd trónörökösét meggyilkolták!« A Föld megrendült, a gyermekkor szép idillje összeomlott.”

1914 őszén Kerpely Jenő beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára, a következő tavasszal sor alá került, 1915 májusában bevonult a Sopronban állomásozó harmincas tábori tüzérezredhez, itt töltötte le

önkéntesi évét, azután pedig, szemhibája miatt csapatszolgálatra alkalmatlan lévén, irodai szolgálatra osztották be a bécsi hadügyminisztériumba. Itt 1918-ig teljesített szolgálatot, de közben állandóan tanult. 1919-ben jogi, 1920-ban államtudományi doktorátust szerzett. 1920-ban egész életére kiható elhatározásra jutott. Tizenegy éves kora óta vezetett naplót, ebben az évben úgy döntött, hogy ezentúl feljegyzéseit nem magyarul, hanem németül írja. Önéletrajza szerint a Magyarországot elárasztó embertelen fehér terror indította erre az elhatározásra.

Az 1920-as év másik fontos eseménye: első verseit írja – németül. Ezek majd „Der entfesselte Gott” című kötetében jelennek meg. Noha 1921-ben átköltözött Budapestre, az év decemberében Sopronban van. Nemcsak szavazatával, hanem az ingadozók meggyőzésével, a német propaganda elleni agitációval segítette, hogy a szülőváros, az alma mater, a líceum magyar maradjon – alig egy évvel azután, hogy írói nyelvűül a németet választotta.

1921-ben jelenik meg a „mágikus előjáték”-nak nevezett „Das jüngste Gericht” című egyfelvonásosa, erősen önéletrajzi vonatkozásokkal. A következő években egymás után adta ki az „Apokalypse”, a „Macchiavelli” és a „Caesare” című műveit.

Amellett, hogy az ügyvédi vizsgára készül, dolgozik a Pester Lloydnak is, amely már az 1921. évtől kezdve közli az expresszionista költészetet taglaló cikkeit. 1927-ben kapta meg az ügyvédi diplomáját és ugyanebben az évben jelenik meg a „Stimme der Gefährten” című kötete, amelyben a kortárs költők: Ady, Babits, Kosztolányi, Füst Milán és Kassák Lajos verseinek műfordításait gyűjtötte össze.

A század húszas és harmincas éveiről írja „De restitutione hominis” című önéletrajzi visszaemlékezésében (a továbbiakban csak: „Önéletrajz”), hogy állandóan olyan érzése volt, mintha egyenesen a számára befűtött vonat várná a pályaudvaron s neki csak fel kellene szállnia rá, mégis nagyon ritkán utazhatott. 1928-ban jutott el első ízben Amerikába, ahol megismerkedik Theodor Dreiserrel és Nicholas Murray Butlerrel.

1929-ben szorosabban kapcsolódott a Pester Lloydhoz: a külpolitikai szerkesztőség tagja lesz és első, bemutatkozó vezércikkét „Fair play” címmel a Mac Donald kormány hivatalbalépéséről írja. A németnyelvű félhivatalos kormánylapban ezután sorozatosan jelentek meg irodalmi vonatkozású cikkei, elbeszélései és főképpen: műfordításai. Levezett korának szellemi elitjével: Owen D. Younggal, Elmer Thomas szenátorral, Nicholas Roosevelttel, Aristide Briand-nal, André Tardieu-vel, Weygand tábornokkal, Siegmund Freud professzorral és Jakob Wassermannal.

2692. Kerpely Jenő arcképe és művei egy bécsi könyvkereskedő kirakatában

1930-ban fejezte be a „Platon genfi lakomája” című, haladó gondolatokkal átszőtt satirikus egyfelvonásosát, amelyről Thomas Mann írt szép méltatást. Ezt a művét 1933-ban átdolgozta a „Műhely” nevű avantgard munkaközösség elő is akarta adni, de betiltották, ami nagy felháborodást keltett. A betiltás hatására írta „Sophokliden” című egyfelvonásos jelenetét, amely hasonlóképpen előző műve sorsára jutott: nem engedélyezték bemutatását, zárt ajtók mögött ennek ellenére előadásra került. Letiltotta a cenzura Tu Fu haladó szellemű kínai költő „Menet” című versének előadását is, de zártkörű estélyen azt is bemutatják, nagy hatással.

Az állomáson befűtöten reá váró gyorsvonat, az álmok és vágyak szimbóluma végre mégis a hátára veszi és túlrepíti a jelképes nyugat-európai határokon. Utazását a „Nyugati kvint akkord” címmel költői útleírásban rajzolja meg, ennek utolsó fejezetében szinte profétai jövőbelátással, megindítóan szép képpel búcsúzik a békés Európától. Búcsúzik, mert 1938-ban, amikor harmadszor indul útnak, Ausztria már az „embertelenség béklyóiban sinylődik” és Kerpely Jenőnek a Föld eme meggyalázásáról nincs más szava, „csak átok, gyász és hallgatás”.

1942–43-ban írta „Himmel und Hölle um Shelley” című drámáját; 1943–44-ben „Goyas letzte Nacht” címmel egy monodrámát fejezett be. 1945-ben, a felszabadulás után egy kötet verse jelenik meg „Sieben Gedichte vom Empörer und vom Tode” címmel, amelyben az 1923 és 1945 között írt és kiadatlan

költeményeit gyűjtötte össze, 1946-ban fejezte be „De restitutione hominis” című önéletrajzi visszaemlékezéseit.

Kerpely Jenő tizenegy éves kora óta vezetett naplót. A német megszálláskor a naplókat Budapesten, egy Dorottya utcai ház pincéjében rejtette el, ahol azok a házzal együtt elpusztultak. Nemcsak Kerpely Jenő, hanem az irodalomtörténet számára is fontos anyag semmisült meg ezeknek az 1907 és 1935 évek közötti feljegyzéseknek megsemmisülésével. A feljegyzések azért is voltak irodalomtörténeti fontosságúak, mert Kerpely Jenő a Londonban élő Tábori Pállal együtt megszervezte a Mideuropean Literary Service-t, amely a harmincas évektől kezdődően közvetítője lett a hazai és külföldi írók alkotásainak. Az irodalmi művek cseréjének e kitűnően működő szervezetén ment keresztül a belföldön megjelent külföldi és a külföldön kiadott hazai alkotások közül szinte minden, aminek irodalmi értéke volt. Kerpely Jenő e munkája során sok íróval került kapcsolatba, nem eggyel barátságba is.

A porrá lett naplók nagyon sok soproni vonatkozású adat pusztulását is jelentették.

Sopron, a szülőváros igen keveset tudott róla. A soproni sajtó 1920 és 1939 között három ízben adott hírt róla. 1924. december 21-én „A termelői jog” címmel jelent meg cikke a Sopronvármegyében, aztán egy hír 1926. március 16-án arról, hogy dr. Kerpely Jenő „Az európai ifjúság útja” címmel előadást tartott a Cobden Szövetségben, Budapesten, majd – tizenegy évvel később – híradás arról, hogy Kerpely Jenő „soproni költő” átültetésében a bécsi rádió bemutatta egy XVI. századi ismeretlen magyar zsoldáríró fohászát, amelyet a magyar rádió is műsorára tűzött.

Pedig a várossal nem szakadt meg Kerpely Jenő kapcsolata, hiszen itt élnek szülei. Önéletrajzából tudjuk, hogy 1939. január 13-án atyja betegsége miatt, 1940. június 15-én pedig atyja halottas ágyához és temetésére érkezett Sopronba. Egy évvel később bejárta soproni diákéveinek színhelyeit. „A sípálya, a Páholy, egykori zenetanárom, Altdörfer Viktor azóta létesített emlékművével, alatta a Kogli. Nyugati irányban a Daloshegy, Károlymagaslat. Odafentről az egész környéket belelegzem. [271](#)A táj még most is olyan tágas, mint egykoron. Ezek az erdők ellenállnak az ember belső fejlődésének. Lefelé barnáskék fenyő-szürkülletben megyek”. Aztán egy felkiáltás, amely elárulja a nyomasztó idők aggodásait: „Adjatok itt menedéket, itt akarom túlélni a Gonosz korszakát!” 1942. augusztusában az Erzsébet keltben írta Shelley-drámájának utolsó előtti felvonását, egy évvel később a Hatvan Turistaházban (ma a helyén: Lövér szálló) javította a dráma korrekturáit.

A felszabadulás előtti utolsó bejegyzés: „1944. március 19. Magyarországot megszállják Hitler csapatai, az SS és a Gestapo. Elhatározásom, hogy dacolok a gyilkosok minden rendelkezésével. 1944. március és december közötti tíz hónap számomra »mon temps mort«”. Halott idő, a félelem hónapjai. Illegálisba ment, barátja, Borbély László szerkesztő rejtegette. A „halott idők” Kerpely Jenő számára 1944. december 29-én értek véget, e napon írja naplójába első bejegyzéséért: „Ma költeményt írtam 'Óda a szabadsághoz' címmel.”

A főváros felszabadulásával ismét megindul az élet – azok számára, akik túléltek a borzalmakat. Kerpely Jenő megrendítően sokat vesztett: anyját, két nővérét és azok gyermekeit. Auschwitzban pusztultak el.

A munkába veti magát, megkísérli régi kapcsolatait felújítani, előadásokat tart, könyvek kiadását készíti elő, köztük saját műveit is. 1946 áprilisában jelent meg az „Összegyűjtött művek” első három, lírai kötete. Ő szorgalmazta és bábáskodott Thomas Mann „Felix Krull”-jának és a „József” triológia Athenaeumnál készülő kiadásánál. Thomas Mann 1917. dec. 18-án levélben köszöni meg munkáját.[3\(90\)](#)

Irodalmi és irodalomszervező munkája sokirányú. Előadásokat tart (az Akadémián is a kultúrdiplomáciáról), ő búcsúztatja az elhunyt Franz Werfelt, a Bibliotheca Officina termében egy sor műfordítását mutatja be a „Huszadik század magyar lírája” címen. Részt vesz a Vajda János Társaság munkájában (alapító tagja, ügyésze és patrónusa a társaságnak, a tagok más helyiség híján az ő lakásán gyűlnek össze), ugyanúgy mint a Pen Clubé, amelynek szintén ügyésze és tevékeny közreműködője. Irodalmi délutánokat rendez, ahol költők, írók mutatják be alkotásaikat.

A személyi kultusz évei azonban reá is nyomasztóan hatnak. Ő, aki mindig úgy érezte, hogy álmai gyorsvonata befűtöten várja az állomáson, most még szülővárosába is csak igazolvánnyal és megfelelő okkal látogathat el. Az igazolványt még csak meg tudná szerezni, de megfelelő oka – nincs. Anyját, rokonait elhurcolták, a Deák téri családi házban idegenek laknak. Nincs már kapcsolata Sopronnal.

Nehézkessé váltak, nem egy esetben meg is szakadtak a nyugati írókkal kiépített személyes kapcsolatai. A Mideuropean Literary Service-ben a munkája szinte lehetetlenné vált és ez megélhetésének lételapját veszélyeztette.

Thomas Mann, aki magas kora ellenére éles szemmel figyelte az európai életet, felvetette neki a gondolatot, hogy költözzék Bécsbe. Amikor Kerpely Jenő válaszul feltárta előtte, hogy a politikai helyzet lehetetlenné teszi számára a legális kivándorlást, Thomas Mann levelet írt a Magyar Dolgozók Pártjának (1. kép).⁴⁹¹

A nagy író közbelépése sikerrel járt, Kerpely Jenő 1955 végén áttelepülhetett Bécsbe. De csupán állampolgárságát változtatta meg! Ezt meggyőzően bizonyítja az, hogy éppen akkor tett legtöbbet magyar hazájáért, amikor nem volt magyar állampolgár. Hazájához való makulátlan viszonyára mindig igen kényes volt.

²⁷²Cselekvő hazaszeretetének talán legjobb bizonyítéka két könyve, a „Strahl im Sturm” és a „Pentathlon”. Már külföldön, Bécsben keletkeztek és láttak nyomdafestéket. A kötetek létrejöttének történetét ő maga írta meg.

Még 1947-ben Zürichben járt a Nemzetközi Pen Club háború utáni első kongresszusán és ez alkalommal felkereste Martin Bodmer világirodalmi könyvtárát. A gyűjtemény állományának határait Bodmer így vonta meg: „Világirodalom az, ami a népek irodalmában nemzetek és korok felett érvényes. A ma hetvenötezer kötetes gyűjtemény mindig csak töredék lesz, bár témája szerint kötetek millióiból is állhatna. De a cél nem a teljesség, hanem a választék.”

Magyarországot Kerpely Jenő hiába kereste a „választék”-ban. A katalógusban is csak két magyar nevet találta: Petőfiét és Jókaiét. Műveiket a pincében tárolták ...

Feltámadt benne az elhatározás, hogy ezt a méltatlan mellőzést kiküszöbölje, de nem tiltakozás, hanem meggyőzés útján. A világgönyvtár létrehozójának a magyar klasszikusokat valódi fényükben kell megismernie, nem száraz értekezésekből, hanem az eredetiekkel egyenértékű fordításokból. Úgy döntött, hogy a „meggyőzés”-t Berzsenyivel kezdi, talán azért is, mert „száztizenhat évvel a költő után maga is átlépte a soproni líceum küszöbét.”

1948-ra elkészült kilenc Berzsenyi-óda németre való átültetésével, elküldi Bodmernek, aki megköszöni és ígéri, hogy a magyar költészetet méltóan fogja könyvtárába beilleszteni. Noha a sikerrel voltaképpen megelégedhetne, valami belső hang arra indítja, hogy az egész magyar klasszikus költészetből készítsen válogatást. „Egymásután jelennek meg Németországban kitűnő antológiák a világirodalomból, de bennük a

magyar lírát csupán egy-két elporosodott Petőfi fordítás képviseli” – írja, majd így folytatja: „Ezért annak, aki kora gyermekségétől fogva kétnyelvűként indult és nyelvi alkotókészséget is kapott, kötelessége, sőt küldetése e feladat elvégzése” (2. kép).

Munkához látott és 1958-ban már készen is lenne, de még vár, csiszol, javít átdolgozza a fordításokat, a „Strahl im Sturm” csak 1962-ben, a „Pentathlon” pedig az azt követő évben jelenik meg. A kötetek kiállítása gyönyörű. „Nagy ünnep lesz, amikor a magyar klasszikusok először lépnek a Nyugat elé. Ez olyan könyv lapjain történjék, amelyet még külföldön is elismeréssel vesznek kézbe!” – írja.

Négy ország kritikájának egyöntetű megállapítása szerint a magyar klasszikus költészet e kötetekben először jelent meg németül az eredeti szellemével, nyelvezetével és formájával egyenrangúan. „Csak most tudtuk meg, hogy egy kis kelet-európai népnek ilyen szellemóriásai vannak” – írja a Neue Zürcher Zeitung, a The Hungarian P. E. N. Review pedig: „Claude d’Acy a német vers minden titkának tudója, munkája Hölderlin és Rilke művészetéhez méltó. A remekművek költői hitelessége tökéletes”. Baránszky Jób László: „Claude d’Acy mély intuíciója és konzsenialitása nélkül ilyen, az eredetivel egyenrangú fordítás sohasem jöhetett volna létre.”

Mindez azonban nem meríti ki hazája érdekében végzett munkáját. Bár a magyar klasszikusokból készült műfordításai sorra jelennek meg napilapokban, almanachokban, folyóiratokban, mint a bécsi Neue Freie Presse, a berni Bund és a nagy Zsolnay-antológia, könyveit megküldte a svájci és német rádióállomásoknak is, amelyek az ő fordításai alapján sugároztak műsorokat a magyar líráról. Tiszteletdíjáról lemondva, a német nyelvterület minden kiadójának megengedte, hogy műfordításait átvegye.

Bécsi évei alatt is sokat dolgozott. Felélesztette ausztriai, svájci és németországi kapcsolatait. Többször szerepel az osztrák rádióban is, 1957. február 3-án „A magyar 273költészet öt évszázada” címmel rendezett matinén sorra szólalnak meg németül a magyar klasszikus költők az ő tolmácsolásában. 1958. április 14-én sugározta az osztrák rádió „Goyas letzte Nacht” című monodrámáját, amit 1960-ban (március 24-én) megismételt. 1959. április 15-én „Fanal aus Tomi” címmel Kerpely Jenő költői munkásságából adott válogatást, 1971. október 6-án „Kassiopeia” címmel újabb költői estjét tűzte műsorára.

Bécsi évei alatt keletkezett a „Marsyas schindet Apoll” című színpadi műve, amely a francia szabadsághős, André Chénier tragikumát próbálja drámába sűríteni. Ugyancsak a szabadságért vívott harc a témája „Don Carlos und die Gewalten” című tragédiájának. A rádióban is bemutatott „Kassiopeia” című kötete hosszú időszak termését foglalja magában és fiatalkori metafizikus versei mellett már a Földre támadt önkény elleni tiltakozás is felhangzik az újabb költeményeiben. „Tristan da Cunha” című verse prófétai látomás az emberről, aki meggyújtotta az önmagát is szétromboló bamba kanócat. Joggal írta róla Franz Theodor Csokor, a neves osztrák író és kritikus: „Claude d’Acy a planétánkért érzett aggodalmunkat klasszikusan költői formában szólaltatta meg.”

Nagy műgonddal alkotott. „Munkám egyetlen folyamatos harc a tökéletességért” – írja. A már megjelent művein is számtalanszor változtatott, kétszer is kiadta „Összegyűjtött műveit”. Jellemző önkritikájának szigorúságára: a második „Összegyűjtött művek”-ből az első kiadásnak nemcsak egyes versei, de egész kötetei maradtak ki.

Ugyanolyan gonddal, ahogyan alkotott és fordított, válogatta ki a lefordítandó verseket. A „Strahl im Sturm”-ba Berzsenyi Mailáth Jánoshoz írt ódájának csupán három versszakát vette fel. „Az óda első három versszaka” – írta Áprily Lajosnak 1959. április 19-én – „a magyar klasszikus líra talán legszebb darabja, ebben egyetértek Szerb Antallal. Abban is, hogy a többi tizenegy strófa során a költő ihlete megtorpant. A

Tisztelet és Kegyelet édes nemtők, de az Igazság – istennő. Aki a magyar klasszikusokat Európa elé akarja tárni, csak az istennőre hallgathat.” Gyönyörűen okolta meg azt is, amiért Petőfinek csak három versét vette fel a válogatásba. „A nyugat számára még ma is ő [Petőfi] a magyar költészet 1900-ig, senki más. Ezt a tévhitet előadásaimban azzal a megállapítással oszlatom el, hogy az első, európai viszonylatban is jelentős költő, Balassi Bálint pontosan tíz évvel Shakespeare előtt született, kilenc nyelven beszélt és elesett a török fronton, hogy a Boboli kertek virágozhassanak ...”

Kerpely Jenő sohasem törekedett olcsó sikerekre, nem tolakodott a nyilvánosság elé, talán ez is oka annak, hogy szülővárosa oly kevésbé vett tudomást róla. Számára maga az alkotás a teljesülés, szinte vallásos ihletődöttséggel fogott az íráshoz és nem egy költeményében metafizikai mélységeket is érintett. Meggyőződése volt, hogy írói munkásságával – mint műfordításaival is, – mindig magasabb eszményeket kell szolgálnia.

Ez az írás tudatosan helyezte a hangsúlyt Kerpely Jenő műfordítói tevékenységének kiemelésére, ez azonban nem jelenti költői vagy drámaírói munkásságának lebecsülését. Az utóbbiak vannak annyira jelentősek, hogy külön tanulmány foglalkozzék velük. Műfordítói működése azért kapott erőteljesebb hangsúlyt, mert Kerpely Jenő ideális megtestesülése annak a költő-műfordító egyéniségnek, akit Radó György „homo interpres”-nek nevez⁵⁽⁹²⁾ s akinek évszázadok óta a történelemben sokkal fontosabb a szerepe, mint ahogy eddig sejtettük.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

274 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Mit Ergänzungen zur Auflage von 1906 in vereinfachter Mundartwiedergabe Graz, Leykam Verlag, 1981, XXXII + 439 Seiten

Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart. Mit Ergänzungen zur Auflage von 1906 in vereinfachter Mundartwiedergabe Graz, Leykam Verlag, 1981, XXXII + 439 Seiten

Bünker János Rajnárd (1863–1914) soproni ev. tanító, akiről egykori tanítványa, Tompos Ernő ezen a helyen (SSz. 1979, 357–361) szép megemlékezést írt, 1906-ban tette közzé 113 népi eredetű tréfás történetből, mondából és meséből álló gyűjteményes kötetét, amelynek anyagát soproni német nyelvjárásban egy analfabéta soproni mesefa, Kern Tóbiás (1831–1916) utcaseprő szolgáltatta. Tíz további vaskos tartalmú (Bünker szerint: erotikus) történetet Bünker a Lipcsében kiadott „Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral” című folyóiratban (II, 173–194) tett közzé. Haiding most mind a 123 szöveget egyszerűsített fonétikus átírásban adta ki és előszavában Bünker vállalkozását mérföldkönek mondja a népi

elbeszélések kutatásának történetében. Valóban a gyűjteményes kötet az 1893 óta pedagógiai, néprajzi és művészettörténeti cikkeket publikáló soproni tanító nevét a néprajzi irodalomban a mai napig ismertté tette (vö. Magyar Néprajzi Lexikon. Bp., 1977; Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Berlin–New-York, 1979). Egy kitűnő analfabéta mesemondó és egy módszeresen képzett, merészen újító nyelvész és néprajzos szerencsés találkozása volt ez Sopronban. Kern Tóbiás, ill. Bünker történetei nemcsak tartalmuknál, típusuknál, hanem az akkoriban még szokatlan finom fonétikai feljegyzésüknel fogva is méltán keltettek feltűnést. Holding kiadásának egyik göttingai munkatársa (Elfriede Moser–Rath) kimutatta, hogy a 123 történetből 87-nek a típusa, 15-nek egyes motívumai ismertek a nemzetközi népi elbeszélésekből (vö. Aarne, A.–Thompson, S.: The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Helsinki, 1961²; Thompson, S.: Motif-Index of Folk-Literature 1–6. Copenhagen, 1955–1958): viszont 21 nem rokonítható sem típusában, sem motívumaiban. Kettő kivételével ezek közé tartozik az említett tíz történet is. Ezek feltehetően helyi keletkezésűek. Ismert típust képvisel a 111. sz. történet, amely arról szól, hogy egy Móric nevű zsellérfiúból hogyan lett a magyar huszároknál generális, mégis helyi vonatkozása, hogy Kern Tóbiás szerint egy *Schiller* nevű harkai (1947 óta: Magyarfalva) parasztfiúból lett generálissal kapcsolatos.

Bünker Kern Tóbiás történeteit 1895–1905 között jegyezte le, így ezek a szövegek a soproni német nyelvjárásnak közel 100 éves emlékei. Értéküket növeli, hogy a nyelvjárás első tudományos leírása, Bedi Rezső doktori értekezése (A soproni hienc nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912) hat évvel e szövegek megjelenése után látott napvilágot. Így abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a századforduló tájáról a tudományos leíráshoz bőséges és főleg megbízható nyelvjárás szövegünk is van. Minthogy Kern Tóbiás paraszti nyelvjárásába is beszüremkedtek a városi köznyelv, sőt az „irodalmi” nyelv egyes elemei is (pl. tall ꝥ ~ töll ꝥ ~ tell ꝥ ’Teller; tányér’ stb.), Bünker szövegei az azóta feljegyzett nyelvjárás szövegekkel együtt ma nyelvészeti vizsgálatokra is alkalmasak, ami a helyi társadalomtörténeti tanulságokon túl általános nyelvészeti tanulságokkal is jár. Hutterer Miklós budapesti, jelenleg gráci [275](#) egyetemi tanár bevezető tanulmányában (IX–XXV) a soproni nyelvjárás és Kern Tóbiás nyelvhasználatának jellemzése során ilyen nyelvészeti jelenségekre és lehetőségekre hívja fel a figyelmet. A tanulmány eleje rövid történeti áttekintést nyújt. Itt azonban egy részlet kiigazításra szorul. II. Géza király ugyanis 1156-ban nem Sopron város területét (*Stadtgebiet*) ajándékozta két német lovagnak, hanem a Soprontól légvonalban 25 km-re fekvő Répcesarud (ma: Frankenau) soproni várföldet (*terram ville Soproniensis ibi grope positam iuxta Rabazan sursum que Sarud vocatur*), a soproni németiség bevándorlása tehát ezzel az ajándékozással nem hozható összefüggésbe.

A kötet nemcsak Bünkernek állít szép emléket, hanem annak a vidéki – sajnos tűnőben lévő – pedagógustípusnak is, amely oktatási feladatain túl szakját tudományosan is művelte, műveli.

Mollay Károly

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Településtudományi Közlemények 28. szám. Budapest, 1979, 146 lap; 29. szám. Budapest, 1980, 111 lap

Településtudományi Közlemények 28. szám. Budapest, 1979, 146 lap; 29. szám. Budapest, 1980, 111 lap

Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveivel (1981–1995) kapcsolatban, amelyeket legutóbb Hencz

József tett közzé (SSz. 1981, 218–236), nem lesz érdektelen, ha visszatérünk a Magyar Urbanisztikai Társaság, a budapesti Műszaki Egyetem Városépítészeti Tanszéke és a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet szerkesztésében és kiadásában megjelent fenti kiadvány két tanulmányára, nevezetesen Faragó Kálmán és Major Jenő (folyóiratunk régi munkatársa) „A magyar középvárosok kialakulása és fejlődése az első világháborúig” (5–40. lapok) és Szántó Zsuzsa „Funkcionálisan együttélő településcsoportok” (41–60. lapok) című cikkeire.

Az első tanulmány egy 1973-ban megkezdett, nagyobb lélegzetű kutatómunka egy részét foglalja össze. Célja: „A hasonló célkitűzésű kutatásoktól megkülönbözteti kiindulása és szemlélete, valamint ebből származóan következtetéseinek jellege. Ez a kiindulási sajátosság abban áll, hogy a kutatás minél egzaktabb és összehasonlítható ismeretek összegyűjtésére törekszik a városok jelenlegi helyzetéről, amelyre előbb szisztematikus történeti visszatekintés és elemzés segítségével igyekszik magyarázatot találni, majd pedig – városaink pillanatnyi állapota és az ezt létrehozó előzmények között felfedezett összefüggésekre alapozva – megpróbál a jövőbeli fejlődés várható alakulására következtetni”. Ezen a ponton érintkezik a tanulmány Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveivel.

A középvárosok kiválasztása a lakosság száma alapján történt: a felső határt az öt nagyváros (Budapest, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) után következő Kecskemét 78 000, az alsó határt Zalaegerszeg és Nagykanizsa (40 000) jelentette. Az így megállapított 14 középváros között Sopron a 11. helyet foglalja el. Ehhez még hozzávetettek a szerzők három megyeszékhelyt (Salgótarján, Veszprém, Szekszárd), amelyek az ország települési rangsorában érthetően jelentős szerepet játszanak. E 17 város az 1970-ben létezett 73 város 23%-át tette ki és egyenletesen oszlott el az országban.

E 17 középváros múltja alapján négy csoportba osztható: nagyobb tradicionális városok a városiasság korai ismérveivel (Székesfehérvár, Szombathely, Kaposvár, Eger, *Sopron*, Nagykanizsa): kisebb tradicionális városok a városiasság korai megkezdésével [276](#)Zalaegerszeg, Veszprém, Szekszárd): hajdani alföldi mezővárosok (Kecskemét, Nyíregyháza, Szolnok, Békéscsaba, Hódmezővásárhely) és városi múlt nélküli települések (Tatabánya, Dunaújváros, Salgótarján).

A bevezetésben említett egzakt és összehasonlítható, számszerű adatokhoz a kiindulási alapot az 1970. évi népszámlálás szolgáltatta, amelyet az azóta eltelt idő, ill. az 1910. évi népszámlálás adataival egészítettek ki. Ez annyiban szerencsés, mivel a szerzők szerint városaink fejlődési folyamatában a századforduló táján van fordulóponthoz. Sopron esetében – azt hiszem – ezt 1896-ra, a millénium évére tehetjük. (Ennek szinte jelképe lehet, hogy a régi városházát, amely mint a város legrégebb háza Scarbantia forumán épült fel, ekkor bontják le, hogy „modern” városházát építsenek a helyén).

A török hódoltság kezdetéig az első csoport városai nagyjából hasonlóan fejlődtek. A török háborúk idején Szombathely és Sopron védeltsége és kereskedelmi fejlődése révén előnyhöz jutott. Feltűnő azonban, hogy a XVIII. században éppen e két város fejlődése megtorpant, viszont a törökdúlta Eger és Székesfehérvár az 1780-as évekre élre tört. Sopron fejlődésének megtorpanását a szerzők azzal magyarázzák, hogy nyolc jobbágyközségének 6554 jobbágya teljességgel biztosította a 12 639 lakosú város munkaerő-ellátását. Helytörténetírásunknak persze közelebbről kell megvizsgálnia a kérdést, hiszen a munkaerő-ellátottság csak egyik tényezője lehet a megtorpanásnak. Viszont kétségtelen, hogy a jobbágykérdés XIX. századi megoldása – amint erre a szerzők is rámutatnak – a többi városéhoz képest Sopron mezőgazdaságát érzékenyebben érintette. Kevésbé a céhrendszer felbomlása, majd megszűnése, mivel a városban elég korán megkezdődött a manufaktúrális termelés is. E tekintetben Sopron esetében még az 1848. évi összeírás adatai is rendelkezésre állnak, amelyeket a szerzők nem használhattak fel, hiszen ilyen összeírást annak

idején csak a szabad királyi városok számára rendelt el az új magyar alkotmányos kormány (vö. Thirring Gusztáv: Adatok a száz év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről. Sopron, 1957).

Az 1847-től az 1867. évi kiegyezésig tartó 20 év új városfejlesztési tényezőjeként a szerzők a vasútépítést jelölik meg, amely Sopront is érintette. Sopron esetében azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Bach-korszakban a dunántúli kerület központja, nemcsak hivatalnoksereggel, hanem tekintélyes helyőrséggel, ennek gazdasági és művelődési folyományaival. A középvárosok között ekkor Székesfehérvár, Sopron és Eger jár az élen. Eger a kiegyezés után visszaesett, Sopron viszont infrastrukturális fejlődésében megugrott. Az 1910. évi helyzetet a szerzők részletesen elemzik és megállapítják, hogy „Sopron e város csoportban iparilag a legerősebb, bortermelése által még mezőgazdaságilag is jelentős, infrastrukturális fejlettsége évtizedekkel megelőzi a többi várost, és így a korszak átlagszínvonalát lényegesen felülmúlva képes kielégíteni lakóinak igényeit...” Feltűnő gyáriparának viszonylagos jelentősége, továbbá a nem termelő keresők, tehát a városi szerepek betöltésében foglalkoztatottak kiemelkedően magas aránya.

Az első világháború ezt a fejlődést országos viszonylatban is megakasztja. A szerzők a középvárosok többi csoportját is vizsgálják és megállapítják végül is, hogy középvárosaink a későbbi külső beavatkozások révén csak napjainkban váltak hasonlókká. E beavatkozásokkal azonban egy további tanulmányban kívánnak foglalkozni. Sopron szempontjából az összehasonlító városfejlődés egyik tanulsága a várostörténet korszakolásában, a másik a városfejlődés tényezőinek a jövő számára kialakítandó alkalmazásában van.

A másik tanulmány az 1972–1977 közötti, „A termelőerők adott koncentrációja alapján kialakult településcsoportok” című kutatási téma alapján készült. „Funkcionálisan együttélő településcsoportoknak tekintjük – a tanulmány szempontjából – azoknak a településeknek együttesét, amelyekben a nem mezőgazdasági termelőerők területi sűrűsödése, differenciálódása és fejlődési dinamikája következtében fokozódik a települések funkcionális egymásrautaltsága, és folyamatosan kialakulhat e települések területi összefonódása is” A vizsgálat során 45 területi tényező alapján az ország 3210 településéből 1205, lényegében homogén települést emeltek ki, ezeket újabb 42 urbanizációs tényező vizsgálatával hat kategóriába sorolták: Sopron a 2., Csorna és Kapuvár ennek alapján a 4. kategóriába került. „Az eddigi vizsgálatok alapján három olyan térség található az országban, ahol a vizsgált szempontok figyelembevételével településcsoport képződésének halvány jelei tapasztalhatók, de a települések ma még nem alkotnak településcsoportot (ilyenek: Győr, Csorna–Kapuvár–Sopron vonala, a Duna déli szakasza, Komló–Bonyhád–Szekszárd vonala).”

A 29. számban csak Faragó Kálmán írta az első tanulmány folytatását (31–54). Szerinte a két világháború közötti időszak a középvárosok fejlődésében alig hozott haladást, ezért a tanulmány lényegében csak a felszabadulás utáni helyzettel foglalkozik. Megemlíti ugyan, hogy az első világháborút követő határmódosulások (pl. Sopron esetében is!), a nagyobb tradicionális középvárosok legtöbbször a magyar államterület peremére szorították, ezáltal közlekedési jelentőségük csökkent, az 1929-től dúló gazdasági válság fejlődésükben megakasztotta őket, mégis a második világháború küszöbéig „végig előnyösebb helyzetben van a korábban is legvárosiasabb Sopron, amely kezdeti stagnálása után minden tekintetben visszanyeri jelentőségét”. Kár, hogy a tanulmány a nagyobb középvárosok helyzetét ebben az időszakban részletesebben nem elemzi, hiszen pl. Sopronban Thurner Mihály polgármester koncepciózus vezetése alatt az iparfejlesztés, az idegenforgalom jelentőségének felismerése (Heimler Károly) révén sok minden történt, ami a felszabadulás utáni fellendülést bizonyos mértékben előkészítette. Igaz, helytörténetírásunk még adós

a két világháború közti időszak fejlődésének feltárásával.

A tanulmány lényegében az 1945–1970 közötti időkkel foglalkozik. Végső megállapítása szerint ekkor fokozatosan megszűnnek a különbségek a középvárosok között: 1960-ig mennyiségi, 1970-ig minőségi felzárkózás következik be. 1950-ben a megyék, a közigazgatás átszervezésével kapcsolatban 7 középváros (köztük Sopron is!) elveszti megyeszékhelyi rangját (Győr viszont a nagyvárosok közé kerül), de csak Sopron nem esik vissza a kisvárosok közé. Ismét kár, hogy a tanulmány – indokolással ugyan – a továbbiakban egy kalap alá veszi a középvárosokat és így szembesíti őket Budapest, a nagyvárosok, ill. a kisvárosok helyzetével. Ezen enyhít a tanulmány második része, amely a középvárosok egységes város csoporttá válásával foglalkozik.

A szerző szerint a második világháborúban három középváros (Székesfehérvár, Szolnok, Sopron) épületállományában következett be a legtöbb, még pedig „tetemes” rombolás (Sopronnak 3476 épülete sérült meg, ennek 12,65%-a vált romossá!). Ezért némi kétkedéssel fogadható a szerzőnek az az adata, hogy 1949-re pl. Sopronban csak 128 sérült lakást *nem* állítottak helyre (a legtöbbet Egerben: 235). A lakosság számában 1949-re a legnagyobb csökkenés (7090 fő) Sopronban állott be (kitelepítés). A középvárosok egységes város csoporttá való válása a szerző szerint elsősorban új közigazgatási szerepük folyamán (az igazgatási terület változása, közelítés a lakosság lélekszámában). 1949 és 1970 között Sopron lélekszáma a többi középvároséhoz képest a legkisebb mértékben (26,2%) emelkedett, de emelkedett alsófokú körzetének lélekszáma is. Ennek megfelelően az ingázók száma (1970: 6445 fő, ebből ipari: 3697; Kaposvár: 9784 fő!). Az ingázás előidézője elsősorban az ipar gyors felfutása volt: az ipari keresőknek az összes keresőkhöz viszonyított aránya öt középvárosban, Sopronban is, meghaladta az 50%-ot. A tanulmány végső tanulságaiból a következőt emelem ki: „Az alapvető kritériumokon túli eltérések figyelmeztetnek arra, hogy a középvárosok csoportjának összetétele csak egy adott időpontra határozható meg”. A mindenkor viszonyítás helytörténetírásunk számára is tanulságos lehet.

Mollay Károly

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 368 lap

278 Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 368 lap

A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében évtizedeken át nem volt tárgya hazai kutatásunknak, sőt a magyar történetírás nem kísérte figyelemmel a kitelepített németek által alapított napilapokban erről folyó vitát sem. Ezért érte őket váratlanul és jórészt felkészületlenül az 1960. évi stockholmi nemzetközi kongresszuson egy erről szóló előadás. A téma mélyreható vizsgálatára – néhány korábbi előtanulmánya után – Tilkovszky Lóránt vállalkozott.

A Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv által alapított népművelői egyesület, majd az 1936-ban ebből kiváló szervezett történetét csak röviden érinti, figyelmét elsősorban az 1938. november 26-án megalakult Volksbund tevékenységének bemutatására fordítja. Hátborzongató, amint nyomon kíséri a magyar uralkodó osztály vezetőinek tehetetlenségét, néha szinte gyerekes taktikázását, hogy a mindjobban elhatalmasodó, az ország belső egységét veszélyeztető, sőt területi épségét és önállóságát megkérdőjelező Volksbund növekvő

követeléseit ideig-óráig lefékezze, elodázza. Világosan érezhető, hogy az egymást váltó kormányok nem voltak képesek kivédeni az egyre fokozódó német nyomást, hisz területi követeléseik (Felvidék, Délvidék, Erdély) kielégítését csakis a hitleri birodalomtól várhatták. Mindvégig ez határozta meg a Volksbundhoz való viszonyukat.

A legfelsőbb magyar vezetés, bár azt állította, hogy az egyes szerződések megkötésekor nem tért le a hagyományos nemzetiségpolitika alapjáról, nagyon is tudatában volt annak, hogy a szerződések aláírásával megkülönböztetett kiváltságokat biztosít a német kisebbségnek és az addig belügyként kezelt kérdést lényegében a külpolitikai (területszerzési) megállapodásoknak rendelte alá. Ezzel egyúttal megengedte, hogy a magyarországi német népcsoport bizonyos mértékig állam legyen az államban. A magyarországi németek létszáma 1,3 millió volt, közülük 1942 őszén 300 000 volt Volksbund-tag. Ez volt a tetőzés időszaka. Hitler áttelepítési terveit meghallva, méginkább a Szovjetunió sorozatos győzelmeinek hatására azonban tömeges kilépés tapasztalható, sőt a magyar érzelmű németek 1942 legvégén Bonyhádon megalakították a Hűségmozgalom szervezetét. Ez ugyan gyenge és erőtlén volt, tagjai mindössze 2 százalékát tették ki a németiségnek, de a bomlás biztos jeleként fogható fel és egyértelműen tükrözi, hogy nem minden német akart a fasizmus szolgálatába szegődni. A valóságban legalább egyharmada távol tartotta magát mindkét szervezettől és ezeket bizvást a csendes ellenállók közé sorolhatjuk.

Mindez azért érdeklényességbevonóan és teljesen közléről megyénk legújabbkori történetét, mert egyes események Sopronhoz és környékéhez kötődnek. Még a Volksbund megalakulása előtt sikerült Baschnak megszereznie a már 65 éves múltú visszatekintő községi német nyelvű hetilapot, a Günser Zeitungot, s az 1938. június 12-én már mint a Volksdeutsche Kameradschaft lapja jelent meg Georg Goldschmidt felelős szerkesztésében. A német „népi program” terjesztése szempontjából ez igen fontos fejlemény volt, hiszen az 1935 novembere óta kiadott Deutscher Volksbote, lapengedély híján a sajtótörvény értelmében csak időszakos kiadványként, öthetenként, azaz évente tízszer jelenhetett meg.

279Ausztria bekebelezése után létrehoztak egy olyan szervezetet (1939. február 3.), amely a határon túlról nyújtotta át csápjait a nyugat-magyarországi területek felé azzal a céllal, hogy azt alkalomadtán egyszerűen bekebelezhessék. Az ügy fontosságát mutatja, hogy a „Gau Niederdonau”-t létrehívó rendeletet maga Hess írta alá, aki Hitler helyettese volt. A szervezet élére került, korábban a berlini Külügyi Hivatalban dolgozó Helmuth Triska működésének termékei közé két elaborátum tartozik: az egyik Sopronnak és környékének a német Birodalomhoz csatolásáról, a másik az egész németlakta Nyugat-Magyarország bekebelezéséről. A náci geopolitikus Karl Haushofer irathagyatékában is található egy ekkortájt keletkezett feljegyzés a „korrekcióra szoruló” német–magyar határról. (Az utóbbit a koblenzi Bundesarchiv őrzi). A fedőnéven működő Sopron megyei besúgók nyilván nem válnak becsületére hazai németiségünknek, de büszkék lehetünk azokra a soproni diákokra, akiknek volt merszük a Jugoszlávia megtámadására készülő német haderő átvonulásakor nyíltan hangoztatni: „Hazaáruló, aki a német katonáknak integet!” – „Meg kellett volna tiltani ezeknek a bűdös németeknek az átvonulást!”

Budapest körülzárása előtt a népcsoport vezetőségének sikerült Sopronba menekülnie, ahol a Volksbund nyugati területvezetőségének (Gebietsführung West) épületében tevékenykedett. Innen 1945. március 22–29-e között mentek ausztriai területre és szétszóródtak. Mindaz, ami eddig a dátumig a Volksbunddal kapcsolatos az valamiképpen érinti Sopron környékének történetét is. Érdemes lenne egy-egy gondos mérlegeléssel kiválasztott faluban, a levéltári forrásokig lemenő, történeti és szociológiai mélyfúrást végezni, mert csak így válhatnak láthatóvá az általános érvényű erővonalak. A munka sürgősen elvégzendő. Ez számunkra Tilkovszky Lóránt könyvének legnagyobb tanulsága.

Megerősíti ezt a véleményünket Németh Alajos memoárja, melyet első ízben a Soproni Szemle közölt, majd a terjedelmes kézirat különnyomatként is megjelent. Ez többeket (Pröhle Jenő, Kubinszky Mihály, Fodor Mihály, Eugen Schusterisch, Hajnal Lajos) arra készítetett, hogy saját emlékeikkel egészítsék ki az 1941–1945-ös évek eseménytörténetét. Szita Szabolcs pedig jelentőségének megfelelően foglalkozott a memoárral, több helyen kiegészítette és helyesbítette az eseményeket, illetve azok időrendjét és egyúttal módszertanilag is megszívlelendő megjegyzéseket fűzött hozzá. Hitler István rövid válasza arról győzi meg az olvasót, hogy bőven van még feltárnivaló Sopron legújabbkori történetében.

Kőhegyi Mihály

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Aujeszki László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő táj lakossága. Budapest, 1976, 265 lap. (A Fertő táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 5. kötet.)

280 Aujeszki László–Schilling Ferenc–Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő táj lakossága. Budapest, 1976, 265 lap. (A Fertő táj Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény. 5. kötet.)

A kötet az alábbi fejezeteket tartalmazza: Közegészségügy (Bakács Tibor); Ósközségek. Az állandó lakosság életkörülményei (Pichler János); Szociográfia (Tamás József); Néprajz (Domonkos Ottó); Folklor (Lackovits Emőke); Halászat (Bárdosi János); Összefoglaló értékelés (Páter János).

A közegészségügyet a szerző öt oldalon ismerteti. A tanulmányhoz táblázat is tartozik. Bizonyos mértékig folytatása az 1969-ben már megírt anyagnak. A Fertő tájjal kapcsolatos közegészségügyi adatgyűjtemény az OKI fontosabb adatainak figyelembe vételével készült. A Fertő fürdőzés, de egyéb vízisportok szempontjából is egyedülállóan kedvező adottságú Közép-Európában. A szabad víztükör zömmel már az osztrák oldalon található, így ha egységes üdülőövezet kialakítására kerülne sor, csak az osztrák tervekkel összhangban valósítható meg.

Klimatikusan a tó három éghajlat övezettelátközi pontjában van. Délről a Földközi tenger éghajlata hat rá, nyugatról az óceáni, keletről pedig a kontinentális zóna éghajlati behatása érvényesül.

Az OKI vízügyi osztálya 1954 óta 30 alkalommal vizsgálta meg kémiai és bakteriológiai szempontból a beküldött vízmintákat. Megállapítást nyert, hogy a tó vize sok szerves anyagot tartalmaz és sókban is gazdag. A Fertő oxigénfogyasztása, a víz nagy szervesanyag tartalma miatt magas. A Balaton vizének három-négyszeresét teszi ki. Hasonlóan nagy az oldott szilárd alkatrész tartalom is. A Fertő táj legjelentősebb gyógyfürdője Balf, amely évszázados múltra tekint vissza. Vize főleg a mozgásszervi betegségek gyógyítására alkalmas. Jelentősek a balfi savanyúvíz források is. Ezek alkálihidrogénkarbonátos savanyúvizek, amelyeknek szabad szénsavtartalma igen magas, meghaladja az 1300 mg/litert. A Fertő táj községeivel és a lakosság életkörülményeivel foglalkozó tanulmány terjedelme 17 oldal, amelyhez három térképmelléklet és 23 táblázat tartozik. A Fertő tájhoz a következő tíz község tartozik: Balf, Fertőboz, Fertőd, Fertőhomok, Fertőrákos, Fertőszéplak, Hegykő, Hidegség, Nagycenk, Sarród. A felsorolt községek 25 692 hektár területen fekszenek. Az 1970. évi népszámlálás szerint az állandó lakosok száma 13 786. Az átlagos népsűrűség 52 fő/km². A nők száma mintegy 2%-kal nagyobb, mint a férfiaké, tehát 1000 férfire 1019 nő jut.

A lakosság jelentős része a területen működő két állami gazdaságban és tíz termelőszövetkezetben dolgozik. A lakosság másik része soproni gyárakban helyezkedett el, vagy a környékbeli üzemekbe jár munkába. Ezek között szerepel a Sopronban lévő 66 üzem, a fertőszentmiklósi nádfeldolgozó vállalat, a petőházi cukorgyár, a kapuvári húsfeldolgozó üzem, a kistölgyfai kendergyár, és a csermajori sajtgyár. Általános iskola minden községben van. A tanulók létszáma 20 és 440, a tanerőké 1 és 27 között változik. Magasabb szintű intézmény csak Fertődön van a volt Eszterházy kastélyban (Kertészeti Technikum).

281A tájegység községei autóbuszokkal minden irányból jól elérhetők. A Fertő táj legfontosabb vasútvonala a Sopron–Győr közötti. E vonal mentén fekszik a tájegység kilenc községe. A községek azonban a vasútállomástól 2–5 km távol vannak, Fertőrákos pedig Soprontól 9 km-re. A tájegység a közművek terén rendkívül visszamaradott. A vízellátás egyelőre, amíg a szennyvízelhelyezés kérdése meg nem oldódik, csak kifolyós kutakból történik. A tájegység a villamos energiát az országos hálózatról nyeri, amely az Észak-Dunántúli Áramszolgáltató Vállalat (ÉDÁSZ) kezelésében van. Központi gázszolgáltatás és gázvezeték a területen nincs.

A tájegység összes földterületéből termőterület 21 946 ha. Művelés alól kivett 3746 ha. A Fertődi Kutató Intézet megállapítása szerint a klíma és a talaj a növénytermesztésre igen alkalmas.

A tájvédelmi körzeten belül ipari üzem kevés van. Legjelentősebb a Kutatóintézet konzervgyára és Fertőszéplakon a téglagyár. A tájegység tíz községében 123 magánkisiparos dolgozik. Ezek közül legtöbb a szabó (28), a fodrász (10) és a szobafestő (9). A legtöbb kisiparos Fertődön (29), Nagycenken (19) és Fertőrákoson (18) dolgozik. A Fertő táj lakosságának foglalkoztatottságát ismertető tanulmány terjedelme 61 oldal, amelyhez 13 táblázat tartozik. A tájegység tíz községében a népesség 4,5%-ot csökkent, ami az elvándorlással és az urbanizációs folyamattal van összefüggésben. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy Sopron népessége 9,4%-kal növekedett.

Az aktív és inaktív keresők aránya az össznépeséghez viszonyítva, tíz év alatt 50,2%-ról 61,7%-ra emelkedett. Az emelkedés egyik oka a kereső nők egyre növekvő száma, a népesség átrétegződése, ami az 1950-es években indult meg. Az iparban 23,0%-ról, 36,7%-ra nőtt a keresők száma. A mezőgazdaságban a keresők száma az összkeresőkhöz viszonyítva 54,5%-ról 45,9%-ra csökkent. 1960 és 1970 között a női keresők száma 2392 főről 3774 főre emelkedett. A férfi keresők száma pedig 4821 főről 4706 főre csökkent.

A népesség gazdasági aktivitása a Fertő táj községeiben, hasonlóan az országos eredményekhez, magas fokú. A férfiak közül aktív kereső 71,9%–79,4% között van, gyakorlatilag tehát minden munkaképes férfi foglalkoztatott. A nőknél 41,7%–66,7% között mozog az aktív keresők aránya, tehát magas a nők gazdasági aktivitása is. A keresők számának növekedésével csökken az eltartottak száma. A tíz községben 1726 inaktív kereső van, amelyből 60,7% a mezőgazdaságra, 23,8% az iparra és egyéb szektorra esik. Az inaktív keresők közül 54,9% a nők köréből kerül ki. A 6754 aktív kereső 56%-a helyben dolgozik, míg 42,7% más helységbe jár.

A néprajzi fejezet bepillantást nyújt egyrészt a Fertővel kapcsolatos mondák körébe, másrészt az egykor jelentős fertői halászat történetébe. A fertőparti községek folklórjáról a néprajzi szakirodalomban meglehetősen kevés adat található. A legtöbb adatot a Fertő keletkezésével kapcsolatos mondák nyújtják. A Fertőhöz fűződő mondák másik csoportja a tó áradásáról szól. A Hany Istókról szóló történet több változatban is előfordul az irodalomban. A mondák mellett a hitvilág mitikus alakjai és a különböző szokások foglalkoztatják még ma is a nép képzeletét.

A szerző részletesen foglalkozik a tó eredetével, földrajzi leírásával és limnológiájával. „Lelkesedéssel és elragadtatással szól hazánk minden fia a magyar tengerről a Balatonról, de emellett egészen megfélekedtünk arról, hogy van még egy másik érdekes tavunk, amelynek szépségeit inkább csak a parti lakosság ismeri, s tudja kellőleg méltányolni.” E szavakkal hívta fel a figyelmet Thirring Gusztáv 1886-ban a Fertőre és vidékére. Ezt a hiányosságot próbálta enyhíteni „A magyar Fertő halászata” című, közel 300 oldal terjedelmű mű. A tanulmány célja volt egyrészt a Fertő magyar területén előforduló eszközökről némi képet nyújtani, másrészt a halászsélet kialakulásának ismertetése.

282A halászok a vízfelületet és a nádas bizonyos részeit névvel jelölik, hogy könnyebben el tudjanak igazodni és tájékozódni a tavon. Az általános elnevezéseken kívül a halászok a víz és nádterület egyes pontjait még földrajzilag is megnevezik. A Fertő magyar területén 101 ilyen helymegjelölés ismert. Ez a megkülönböztetés halászsélet szempontjából is nagyon lényeges. A helynevek ma már csak az öreg halászok emlékezetében élnek.

Érdekes, hogy a Fertő magyar területén a *tanya* elnevezés teljesen ismeretlen. A halászhelyek megjelölésére a *húzóhel*, illetve a *kerítéshel* nevek használatosak.

Herman Ottó 1887-ben 16 halfajtát talált a Fertőben. Mika Ferenc és Breuer György szerint 1928-ban a Fertőben 23 faj állandóan, 4 faj pedig elvétve fordult elő. A halászok jól ismerik a halak külső jegyeit, de ismerik anatómiáját és egyes szerveinek biológiai funkcióját is. Azt is tudják, milyen halfajták járnak a víz fenekén, vagy a felszínén. A sekély vizet íváskor, a mélyet télen, hidegben szeretik. Pontosán számon tartják az egyes fajták ívási idejét és helyét. A Fertőn előforduló halfajták közül közismert a ponty, csuka, sügér, compó, kárász, laposkeszeg, dévérkeszeg, pirosszemű kele, veresszárnyú koncér, balin, harcsa, menyhal, őnhal, löbölhal (szélhajtó küsz) és a csík. A felsoroltak közül csak a pontyot tartják „nemes hal”-nak, amelynek három fajtáját különböztetik meg. Szerintük a Fertőben van tükörponty, tőponty vagy pathal és potyka vagy rákosi ponty. A hal életmódjának ismerete szülte a halász szerszámok sokaságát és sokféleségét.

A fertőmenti falvak lakossága a XVIII. századig főleg halászséletből élt. Az egyes községek jobbágysai csak különböző ellenszolgáltatások fejében birtokolhatták a halászsélet jogot. A korai századokban a Fertő a földesurak tulajdonát képezte a halászsélet joggal együtt.

Zádor Alfréd

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kiss Jenő: Nyelvjárási tanulmányok. Budapest, 1981, 55 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159. szám)

Kiss Jenő: Nyelvjárási tanulmányok. Budapest, 1981, 55 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159. szám)

„A falu életében végbement gazdasági-társadalmi és kulturális változások eredményeképpen változóban van a nyelvjárási társadalmi funkciója: ebben az értelemben korszakváltásról beszélhetünk ...A főként laikusok és a felületes szemlélők körében terjedő véleménnyel szemben azonban, hogy tudniillik nyelvjárási voltaképpen nincsenek is már, vagy csak nyomokban vannak, hangsúlyoznunk kell – mert tapasztalatból tudjuk –: nyelvjárási vannak, élnek” – írja a szerző munkája bevezetésében. Kiss Jenő évtizedek óta vizsgálja mihályi anyanyelvjárást, amelyről egy monográfián kívül több tanulmányt is írt

(vö. SSz. 1970, 383; 1980, 87; 1981, 72, 285). ²⁸³Fenti tanulmányában mihályi anyagon mutatja be azokat a nyelvészeti feladatokat, amelyek a magyar nyelvjáráskutatásra „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak (1970–1974) befejezése után hárultak. A nyelvjárás változásának vizsgálatából az derül ki, hogy a nyelvjárás mindjobban a köznyelvhez közelít, ami a szókincs változásában a legszembevetőbb (*szelence* helyett *orgona*, *himpier* helyett *málno* ’málna’ stb.). A nyelvjárást beszélők többsége ma már magyar szempontból is kétnyelvű (nyelvjárás; köznyelv). A köznyelvi szók száma a nyelvjárásban egyre nő (kb. 20 000), a tájszóké egyre csökken (1570). A változásra jellemző, hogy a 60 évvel ezelőtt feljegyzett mihályi tájszók 1/3-a kihalt, 1/3-a csak az idősebbek nyelvjárásában él, csak 1/3-a általánosan használt (Sopronhorpácson, Sopronkövesden lényegében ugyanez a helyzet). A szerző a szókincs változásának hét típusát különbözteti meg: ezek egyike a nyelven kívüli tényezőktől függ (pl. megszűnik a jelölt fogalom: *szárazmalom* stb.); három a nyelven belüliektől (kihál a szó, a fogalom nem: *cájk* ’élesztő’; a tájszó és a köznyelvi szó konkurenciája: *réce:kacsa*; a tájszó régies, a köznyelvi új jelentésű: *tépi* ’házilag készült szőnyeg’: *szőnyeg*); két típusa csak jelentésbeli tájszókat képvisel (*vella* ’munkaeszköz’: *villa* ’evőeszköz’; *buborka*: *uborka*); a hetedik típust pedig a még most is alakuló új tájszók alkotják (*kulló* ’kétkerékű, gumikerekes kordé’ stb.). Új, amit a szerző a nyelvjárási tudatról, a nyelvjárási normáról, az egyéni nyelvjárásról, a nyelvjárásbeli homonimákról mond. Új a mondattani jelenségekről szóló rövid fejezet (37–40): *a nekünk van víz* (a *nekünk van vizünk* helyett) és hasonló szerkezetek elterjedése Mihályiban és máshol nem hazai német hatás, azaz interferencia eredménye-e? A tökéletlen német–magyar kétnyelvűség esetén ugyanis a beszélő a *wir haben Wasser* és hasonló szerkezetek – birtokos személyjel nélküli – (tárgy)esetét a magyarban következetesen birtokos személyjel nélküli alanyesettel fejezi ki (*nekünk van víz*). Ez azért is meggondolandó, mivel a mihályi nyelvjárásnak is számos, a Nyugat-Magyarországon, Sopronban is beszélt közép-bajor nyelvjárásból származó jövevényszava (*himpier*, *tépi*, *cájk* stb.) van (43–55). Az aránylag rövid értekezés a magyar nyelvjáráskutatásban általában is jól hasznosítható szempontot vet fel.

Mollay Károly

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Roth-Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, Magistrat der Freistadt Rust, 1981, 68 S.

²⁸⁴**Roth-Fuchs, Gabriele: Rust. 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, Magistrat der Freistadt Rust, 1981, 68 S.**

Aki már járt Ruszton, az tudja, milyen bűbajos ez a városka. Aki még nem járt, az megláthatja e gyönyörű könyv fekete-fehér és színes képeiből. A képekhez történeti bevezetést írt a 83. évében járó szerkesztő, aki Németh László írók révén is kötődik a magyar művelődéshez, s aki – doktorátusa után – 1924 óta mint történelem-földrajz szakos gimnáziumi tanár él Ruszton. Ahhoz az egyre ritkuló középiskolai tanártípushoz tartozik, amely pedagógiai munkája mellett mindkét szakját tudományos munkásságával is művelte, ösztönzéseket adott a műemlékvédelemhez és a környezetvédelemhez, sőt 1947/48-ban ő rendezte újjá a városka levéltárát is. Könyve Ruszt szabad királyi várossá emelésének 300 éves jubileumára készült. Ezért kezdődik az 1681. december 3-án, Sopronban, I. Lipót által kiadott privilégium fényképével, latin szövegével és ennek német fordításával. Ezt követi a Fertő és Ruszt története, különös tekintettel az 1681. évi soproni országgyűlésre, az azt követő időkre is, egészen 1975-ig, amikor az Európa-tanács Rusztot az év mintavárosának minősítette. Ami ebben a tömör összefoglalásban feltűnik, az a szerző széleskörű

tájékozottsága és tárgyilagossága, a magyar történeti vonatkozásokban is. Ez alól csak az 1681. évi Magyarországról készült térkép kivétel, amely a valóságosnál kisebbre vonja meg a török által meg nem szállt, ún. királyi Magyarország határait (Dunántúl pl. Győr–Veszprém–Balaton volt a határ). A képek jó papíron, kitűnő reprodukcióban fekete-fehéren vagy színesen a városkát madártávlatból, műemlékeit, utcáit, tereit, szőleit, híres pincéit ábrázolják. Mindez a szerző mellett a képszerkesztő (E. Moravitz/Felsőőr) és a fényképészek munkáját dicséri. A privilégium latin és német szövegét borvörös, a bevezetést és a fekete-fehér képeket fehér, a színes képeket fekete alapú papírra nyomták.

Mollay Károly

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

285 LEVÉLSZEKRÉNY

Ladányi Andor írja: „Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)” c. könyvemnek a SSz. 1981/3. számában Fogarassy László tollából megjelent ismertetése két megállapításával kapcsolatban a következőket jegyzem meg. – 1. Az ismertetés szerint a szerző munkáját „megnehezítette az, hogy a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljesen, a műegyetemi zászlóaljé pedig túlnyomórészt megsemmisült, ezért ebben a részben visszaemlékezésekre és sajtóanyagra kellett támaszkodnia”. E megállapítással szemben idézem munkám 73. lapját: „E zászlóalj történetét elsősorban a levéltári források alapján szeretném bemutatni. Jóllehet a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljes egészében, a műegyetemi zászlóaljé pedig néhány irat kivételével megsemmisült, felettes hatóságok és parancsnokságok (HM, Vkf, budapesti katonai körletparancsnokság, budapesti katonai városparancsnokság, budapesti karhatalmi főparancsnokság) irataiból e zászlóalj tevékenysége jelentős mértékben rekonstruálható. Működésükre számos adat található az egyetemi levéltárakban is. Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején megjelent visszaemlékezések viszont ... csak kellő forráskritikával, lehetőleg más forrásokkal gondosan egybevetve hasznosíthatók.” – 2. „Nem értek egyet” – írja a recenzens – „...a szerző azon megállapításával, hogy a német lakosság hangulata a népszavazási területen a szabadcsapatok fokozódó garázdálkodása miatt romlott volna meg. Ilyen jelentést én nem találtam, még a Budaházy-felkelőkre sem volt panasz soproni tartózkodásuk idején.” Munkámban a soproni népszavazással a vázolt körülmények miatt csak viszonylag röviden foglalkoztam. Ennek során utaltam arra, hogy „a magyar hatóságok nem kis nyugtalansággal néztek a népszavazás elé. A nyugtalanságot a német lakosság hangulatának kétségtelen rosszabbodása okozta, ami az ellenforradalom nemzetiségi politikáján kívül különösen a »felkelők« garázdálkodásaival függött össze” (209. l.). A német lakosság hangulatának rosszabbodását a recenzens sem vitatja, a kérdés az, hogy ennek melyek voltak az okai. – Az okok egyike – bár nem a leglényegesebb – az ellenforradalom nemzetiségi politikája volt, a papíron maradt rendeletek, „a német nyelv helyel-közzel megkísérelt visszaszorítása” (Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 14. l.). A hangulat rosszabbodásában némi szerepet játszott a második királypuccs kudarca is, bár ennek hatását nem lenne helyes túlbecsülni. Igen fontosak voltak viszont a gazdasági okok, elsősorban a borértékesítés lehetőségei. Egy, közvetlenül a királypuccs leverése után, október 24-én Sopronból Bethlen István miniszterelnökhöz írt jelentés szerint: „itteni gazdagpolgárokat sorra látogattam a krízis idején és az a benyomásom, hogy gondolkodásuk befolyásolásának egyedüli és

egyúttal leghathatósabb eszköze, ha legalább tízezer hektoliter bort veszünk tőle és pedig nem közvetítő borkereskedelem útján, hanem itten megszervezett bevásárló bizottság útján közvetlenül” (OL K 26. Nyugatmagyarországi Ügyek. 1921.). „A lakosság legnagyobb része politikailag éretlen – írta ezidőtájt egy másik jelentés. – Politizálni csak a zsebén keresztül tud. Oda híz, ahol el tudja helyezni borát” (OL K 429. Adatgyűjtemény. 1920–1922.). Ezt felismerve a magyar hatóságok nagyarányú borvásárlásokat eszközöltek 1921 novemberében annak [286](#) érdekében, „hogyan elejét vegyék a gazdapolgárság körében az exportlehetőség megszűnése folytán előállott elkeseredésnek” (Villani, i.m. 28. l.), az ausztriai piacokon való terményértékesítés kilátása azonban – az akkori árviszonyokat is figyelembe véve – továbbra is nem kis vonzerőt gyakorolt a gazdapolgárokra. – Fenntartom azonban azt a véleményemet, hogy a hangulat rosszabbodásához a „felkelők” garázdálkodásai is jelentős mértékben hozzájárultak. A „felkelés” utolsó időszakában igen gyakori rablások, fosztogatások, erőszakoskodások ugyan a népszavazási területen kívül történtek, hatásuk azonban természetesen Sopronban és a Sopron környéki falvakban is megmutatkozott (sőt az érkező hírek olykor fel is nagyították a történeteket), és ez a népszavazás előtt kedvezőtlenül befolyásolta a német lakosság hangulatát. Ennek bizonyítására néhány egykorú – túlnyomórészt Fogarassy tanulmányaiiban is felhasznált – jelentésből idézek: „A felkelők által megszállva tartott vidékek lakosságának hangulata nyomott, ami a felkelők szigorú magatartásában keresendő” – olvashatjuk a Sopron vármegyei csendőrparancsnokság T-ügyi előadójának 1921. október 21-i helyzetjelentésében (HL HM 1921. eln. C. szám nélküli irat.). „A felkelők a jelenlegi viszonyok között többet ártnak, mint használnak a magyar ügynek” – hangsúlyozta a királypucss leverése után készült „Sopron és vidékének helyzetéről és hangulatáról” szóló jelentés. – „Az erőszakoskodások hatása sajnos, már érezhető Ausztria javára” (OL K 429. Adatgyűjtemény. 1920–1922.). „A lakosság a felkelőkkel szemben nagyon felizgult hangulatot mutat” – tájékoztatta Ranzenberger Jenő őrnagyot a HM 1921. november 2-i bizalmas távirata – „.... Az utóbbi napokban ijesztően szaporodtak a rablásokról, gyilkosságokról és erőszakoskodásokról szóló hírek” (OL K 26. Nyugat-magyarországi ügyek. 1921.). De állításomat bizonyítja a már idézett Villani-féle jelentés is, amely „az itteni néphangulat rosszabbodásának” okai között „a felkelők túlkapásai”-t is megemlíttette, és ismételten utalt arra, hogy a továbbiakban a magyar propaganda a „felkelőktől” való félelmet hogyan igyekezett a népszavazás előtt felhasználni: „....értésére adatott a gazdapolgárságnak, hogy a felkelőket is csak úgy fogják távoltarthatni a várostól, ha a népszavazás Magyarország javára dől el”, a népszavazási területhez tartozó falvakban pedig a magyar propaganda „főképen arra szorított, hogy Ausztria győzelme esetére, a felkelők betörésének eshetőségét a legélénkebb színekkel ecsetelje” (Villani i.m. 28–29. l.). A „felkelők” ténykedésének hatása még a későbbiek során, a magyar–osztrák határmegállapítással kapcsolatos állásfoglalásokban is megmutatkozott: azokban a burgenlandi községekben, „amelyekben erős osztrák hangulat volt érezhető – írta Villani –, ez az osztrák terroron kívül annak is betudható, hogy a lakosság élénken emlékezett még a felkelőkre és attól tartott, hogy ezek visszajönnek, ha az osztrák csendőrség kivonulna” (Uo. 52. l.). Úgy gondolom, hogy a fenti idézetek elégségesek állításom bizonyítására.

[287](#)**Király Tibor írja:** A folyóirat 2. számában megjelent „Négy hónap bélyegtörténete Sopron és környéke történetéből” c. tanulmányomban több értelemzavaró hiba csúszott bele: 1. A 157. lap alján 8/a. kép helyett 7/a. a helyes; 2. a 159. lap első bekezdésében *Magyarországon* után kimaradt a *sem* szó; 3. A 163. lapon 17. kép helyett 16. kép a helyes (a 164. lapon jelzett 17. kép kimaradt!); 4. A 167., ill. a 168. lap utolsó bekezdésében 21., ill. 22. kép helyett a 19/a. kép a helyes.

Hárs József írja: Kern Tóbiás neve akkor vált ismertté a néprajzi irodalomban, mikor Bünker János Rajnárd megjelentette az analfabéta mesefa történeteit. Talán nem érdektelen vállalkozás, ha közöljük életrajzi adatait, amelyeket a helybeli állami anyakönyvek őriztek meg számunkra. Kern Tóbiás napszamos

1916. december 27-én du. 1/2 3-kor halt meg Sopronban, a Balfi u. 2. sz. alatti szegényházban. A halál oka: aggaszály. Ekkor 85 éves volt. Apja ugyancsak Kern Tóbiás, anyja pedig Zethofer Erzsébet. Az evangélikus vallású utcaseprő 1901-ben – felesége (Salamon Katalin) halálakor – még a Kurucdombsor 17-ben lakott. Tóbiás nevű, 1860-ban született fiát 1902-ben vesztette el. A fiú foglalkozása: városi útkaparó. Az adatok a GySml. 2. sz.-ban őrzött anyakönyv-másolatokban ellenőrizhetők. (A mesefa halála a 777. sorszámon, feleségéé a 109. sz.-on, fiáé a 140. sz.-on a megfelelő években.). A fentieket kiegészítésül közlöm ahhoz a könyvismertetéshez, amelyet Mollay Károly írt a SSz. 1982, 274. lapján.

Czingráber András írja: A Kristó Gyula–Makk Ferenc szerkesztette „III. Béla emlékezete. Budapest, 1981” című kiadvány 513. jegyzetében a mi Zsira községünkről ezt írja: „Ma *Tening* (Ausztria)”. E jegyzetben két hiba van: a községnek a XVIII. századtól kezdve volt ugyan német *Tening* (*Denning*) neve, ma azonban Zsirának hívják, és sohasem tartozott Ausztriához. Ha már ezt a hivatásos történészek nem tudják, legalább a lektorok észrevehették volna.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Fogarassy László könyvtáros, ČS Bratislava-Petržalka, Jakubovského ul. 121/II/4.

Szita Szabolcs MSZMP KB. Politikai Főiskolája, 1146. Budapest, Ajtósi Dürer sor 19–21.

Dr. Frodl, Walter ny. egyetemi tanár, a hamburgi F. V. S. alapítvány kuratóriumának elnöke, Bécs, Technische Hochschule.

Dr. Kovács József László főiskolai tanár, 2040 Budaörs, Lévai u. 31/VI/54.

† *Dr. Merényi Oszkár* ny. iskolaigazgató, 1087. Budapest, Luther u. 4–6. B épület III/16.

Varga Tibor újságíró, Budapest.

Marác László Károly egy. hallgató, Pearsonlaan 90, 3527 CO Utrecht, Hollandia.

Dr. Bárh János múzeumigazgató, Visky Károly múzeum, Kalocsa.

Dávid Ferenc művészettörténész, Sopron, Új u. 16.

Askercz Éva művészettörténész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Dr. Szabó Jenő író, Sopron, Madách u. 11.

Dr. Mollay Károly egyetemi tanár, 1118. Budapest, Köbölkút u. 11.

Zádor Alfréd ny. igazgató-főmérnök, Sopron, Templom u. 10.

Kőhegyi Mihály muzeológus

Dr. Ladányi Andor tud. főmunkatárs, Oktatáskutató Intézet, Bp.

Király Tibor Sopron, Május 1. tér 67.

Hárs József statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21/23.

Czingráber András Sopron, Kossuth Lajos u. 22.

1982. XXXVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

288 **SOPRONI SZEMLE**

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Fogarassy, Ladislaus: Die Diplomatie der westungarischen Frage III. Teil

Szita, Szabolcs: Zur Geschichte des kriegsfeindlichen und antifaschistischen Widerstandes im Komitat Ödenburg III. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Frodl, Walter: Europapreis für Denkmalpflege an Ernő Szakál (Budapest, 12. Mai 1982)

Kovács, Josef Ladislaus: Leges Scholasticae Lacknerianae (1620–1718) I. Teil

Kleine Mitteilungen

† *Merényi, Oskar–Varga, Tiburtius*: Neues zur Schulung von Daniel Berzsenyi

Marác, Ladislaus Karl: Ein zeitgenössischer holländischer Bericht über den Ödenburger Landtag des Jahres 1681

Bárth, Johann: Die Schätzung der Benefizien des Raaber Bischofs im Jahre 1914

Kulturelles Leben in Ödenburg

Dávid, Franz: Über eine Gedenktafel

Askercz, Eva: III. Ungarische Medaillen-Biennale in Ödenburg (20. Aug.–25. Okt. 1981)

Nekrologe

Szabó, Jenő: Der Kunstmaler Aladár Mühl (1902–1981)

Szabó, Jenő: Der Dichter, Dramatiker und Übersetzer Jenő Kerpely

Bücherschau

Mollay, Karl: Haiding, Karl (hg.): Johann Reinhard Bünker: Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer

Mundart. Graz, 1981

Mollay, Karl: Siedlungswissenschaftliche Mitteilungen. Bd. 28. Budapest, 1979; Bd. 29. Budapest, 1980 (ung.)

Kőhegyi, Michael: Tilkovszky, Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938–1945. Budapest, 1981

Zádor, Alfred: Aujeszi, Ladislaus–Schilling, Franz–Somogyi, Alexander (hg.): Die Bewohnerschaft des Neusiedlerseegebietes. Budapest, 1976

Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Mundartstudien. Budapest, 1981

Mollay, Karl: Roth–Fuchs, Gabriele: Rust, 300 Jahre Freistadt. Eisenstadt, 1981

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Lindeck-Pozza i.m. II. 36.

2 (Megjegyzés - Popup)

A felső-sziléziai népszavazáson (1921. március 13–16) 707 605 szavazat (59.6%) Németországra és 479 359 szavazat (40.4%) Lengyelországra esett. A Korfanty-féle felkelés (amely 1921. május 24–június 6 közt zajlott le és német szabadcsapatok ellenakcióját hívta ki) meg akarta akadályozni e területnek visszacsatolását Németországhoz. A területet végül is felosztották: 3214 négyzetkilométer 891 669 lakossal Lengyelországhoz került, 7559 négyzetkilométer pedig 1 050 517 lakossal Németországnál maradt. Ez a kompromisszumos megoldás volt a franciák terve.

3 (Megjegyzés - Popup)

Papers III. No. 1022: Hedry ügyvivő jelentése Londonból 1921. október 3-án.

4 (Megjegyzés - Popup)

MOL K/26 1921–H–1387. Köller ezredes Hughes-jelentése 1921. okt. 10, 14 h 15'.

5 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Köller és Fogler személyi titkár ezt követő Hughes-beszélgése.

6 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy i.m. 75. Missuray-Krug Lajos (A nyugatmagyarországi felkelés. Sopron, 1938⁴, 51.) szerint a magyar küldöttség tagja volt még Szcitovszky Tibor államtitkár. Szerinte „kínos feltűnést keltett” a helyi viszonyokat legjobban ismerő két diplomata mellőzése.

7 (Megjegyzés - Popup)

Schlag i.m. 113.

8 (Megjegyzés - Popup)

A 110. sz. jegyzetben említett Hughes-beszélgetés.

9 (Megjegyzés - Popup)

Guglia, Otto: Das Werden des Burgenlandes. Eisenstadt, 1961, 87–88. Az idézett akta eredetije: Staatsarchiv, Wien, „Liasse Ungarn”, Karton 908. Österreichisches Bundesministerium für Äusseres, Z. 5372/I B ex 1921.

10 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy i.m. 79.

11 (Megjegyzés - Popup)

MOL K/27. Az 1921. október 16-i minisztertanács jegyzőkönyve.

12 (Megjegyzés - Popup)

Hochenbichler i.m. 5. sz. melléklet: 143–160.

13 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a 116. sz. jegyzetet.

14 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy i.m. 79–80.

15 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 80–83. Egy anekdotikus jellegű részletet, hogy hogyan járt pórul Fabró Henrik gyorsírómester túlzott takarékoságával, a jegyzetben mutatóban közlünk. Fabró ugyanis önként olcsóbb szállodába ment, ahol gyakorlatilag szobája foglya volt, mert készenlétben kellett lennie, ha bármikor érte küldenek. Ott felélte aránylag csekély napidíját, viszont a többiek, akik a Grand Hotelben laktak, napidíjukat megtakarították, mert amikor fizetésre került sor, a szálloda igazgatója kijelentette, hogy az olasz kormány vendégei voltak és az fizeti a számlát is. (Az egykorú sajtóhírek szerint nem az olasz állam, hanem Velence városa tekintette őket vendégeinek!)

16 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy 84.

17 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1054, 420 res./pol. sz. alatt: dátum: Velence, 1921. október 12.

18 (Megjegyzés - Popup)

Hochenbichler i.m. 143–145.

19 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott 145–147.

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 147–153. Bethlen nyilatkozatának utolsó mondata eredetiben: „Er schlägt daher vor, dass, wenn für Oedenburg ein Plebiszit verlangt werde, dann soll man es im ganzen Gebiet veranstalten.” Torretta: erklärt es für unmöglich, weil ein solches Verlangen eine Revision der Friedensverträge aufrollen würde. Oppenheimer felszólalásának befejezése: „Man könne über den Ausgang des Plebiszits einen Zweifel nicht hegen, höchstens in dem Falle, wenn eine zu weite Umgebung für das Plebiszitgebiet Oedenburgs festgesetzt würde.”

21 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 154.

22 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 159–160.

23 (Megjegyzés - Popup)

„Magyarság” 1921. október 16: „Az osztrákok elfogadják a velencei egyezményt.”

24 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott.

25 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy 85. A fenti újsághír szerint a küldöttség megérkezését október 16-án délelőtt 11 óra 35 percre várták.

26 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti német szöveget a SSz. 1977/1. és a Burgenländische Heimatblätter 1978/4. számában egyaránt közzétettem.

27 (Megjegyzés - Popup)

MOL K/26 1921–H–1387. Több jelentés okt. 14–19-ig.

28 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a 128. sz. jegyzetet.

29 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1079. Gróf Rubido-Zichy bukaresti követ számjeltávirata Bánffynak 1921. okt. 18-án.

30 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1970, Bp., 1921. okt. 17.

31 (Megjegyzés - Popup)

Paper III, No. 1074: Masirevich számjeltávirata Bánffynak, Bécs, 1921. okt. 17. (A francia, ill. angol követ: Lefèvre-Portalis, Lindley.)

32 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1081: Masirevich számjeltávirata Bánffyhoz a Schobertől kapott tájékoztatásról (Bécs, 1921. okt. 17.).

33 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1092: Bánffy számjeltávirata Masirevich-hez, Bp., 1921. okt. 19.

34 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1091: Masirevich számjeltávirata Bánffyhoz, Bécs, 1921. okt. 20.

35 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1098: Cnobloch jegyzéke Bánffynak, Bp., 1921. október 21.

36 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1103: Masirevich számjeltávirata, Bécs, 1921. október 22.

37 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1119. Bécs, 1921. okt. 24.

38 (Megjegyzés - Popup)

Olivová i.m. I, 215–216. Ugyanonnan idézzük a bécsi csehszlovák követ 1921. nov. 14-i jelentéséből: Schober hangoztatja, hogy Velencébe nem is akart menni, csak Benes egyenes tanácsára szánta el magát és azt bizonygatta, hogy Ausztria semlegességi nyilatkozata a restaurációs kísérlet alkalmával Csehszlovákiával való előzetes megegyezés után történt. Közölte, hogy Olaszország neheztelését kockáztatta, amikor pl. átengedte a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba irányított csehszlovák lőszerszállítmányokat és személyesen interveniált dr. Otto Bauernél, hogy a munkástanácsok ne akadályozzák meg e lőszeres vonatok továbbítását. (Az osztrák vasutasok közt igen erős volt a szociáldemokrata befolyás. Elég utalni a közismert 1927. évi szentgotthárdi botrányra.)

39 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1162, Bécs, 1921. okt. 28. Masirevich számjeltávirata Bánffyhoz Schober bizalmas tájékoztatásáról.

40 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1176. Masirevich jelentése (Bécs, 1921. okt. 29.).

41 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1166 (Róma 1921. okt. 28.) és No. 1250, 1228, 1229. (nov. 1.). Az 1228. sz. okmány befejezéséből: „The marquis della Torretta gave no definite reply to this, but repeatealy emphasised the necessity of a speedy settlement, suggesting that the Hungarian Governement should declare the dethronement of the Dynasty and obtain the ratification of the National Assembly de post facto. Az 1229. sz. előbbinek a folytatása.

42 (Megjegyzés - Popup)

Guglia i.m. 58/59. sz. jegyzet.

43 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1981, 156–161.

44 (Megjegyzés - Popup)

Egy nemzetközi döntőbizottság Zimmermann rotterdami polgármester, népszövetségi főbiztos elnöklete alatt meg is állapította az Ausztriának fizetendő kártérítés összegét (Dr. A. Ullein: Le protocole du Venice. Le Monde Nouveau, juin 1928, 253.).

45 (Megjegyzés - Popup)

Így legutóbb Gisela Auer: Die Freischärler in Donnerskirchen im Herbst 1921. Burgenländische Heimatblätter, 1979, 25–30.

46 (Megjegyzés - Popup)

„A határban a Halál kaszál”, 284–294.

47 (Megjegyzés - Popup)

Prónay-napló III. 133.

48 (Megjegyzés - Popup)

Villani i.m. 16.

49 (Megjegyzés - Popup)

A Lajtabánság hivatalos lapja tartalmazza az 1921. október 4-i alkotmányozó gyűlés jegyzőkönyvét és az alkotmány szövegét. E szerint az állami címer csúcsos pajzson csőrében kardot tartó turulmadár kiterjesztett szárnyakkal, a pajzsban vörös alapon talpas kettős fehér kereszt, a pajzsot babér-tölgylevelekből álló koszorú veszi körül. Az államfő báni címet visel, a kormányzótanácsnak az elnökkel együtt hét tagja van. A hat előadó tárcái: külügy, belügy, honvédelem, igazságügy, vallás-közüktatás és népjólétügy, gazdasági ügyek (pénzügy-földművelés-kereskedelem-iparügy.). Parlament gyanánt tizenöt tagú államtanács szerepel, a hivatalos nyelv a magyar, a törvények és állanrendeletek magyar, német és horvát nyelven jelennek meg, anyanyelvét mindenki szabadon használhatja, minden polgár egyenlő jogokkal és kötelességekkel bír. Ugyanott 1921. október 20-i dátummal közzétett rendelet közigazgatási intézkedéseket tartalmaz.

Átmenetileg a magyar törvények maradtak volna érvényben.

50 (Megjegyzés - Popup)

Prónay III, 207–211.

51 (Megjegyzés - Popup)

Papers III, No. 1176, Masirevich jelentése (Bécs, 1921. október 29.).

52 (Megjegyzés - Popup)

Hochenbichler i.m. 57–60.

53 (Megjegyzés - Popup)

A magyar propagandairodát Kovács István és Meiszner Ernő ügyvédek irányították (Träger i.m. 88.).

54 (Megjegyzés - Popup)

Hochenbichler i.m. 63.

55 (Megjegyzés - Popup)

A soproni népszavazás, SSz. 1971, 335–347; Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig. SSz. 1975, 139–157. A szerző rendhagyó megjegyzése: Mivel „A nyugat-magyarországi kérdés katonai története” c. dolgozatomban (SSz. 1971/1972) részben a politikai eseményeket is érintettem, ezek ismétlését a mostani tanulmányomban nem lehetett mindig elkerülni.

56 (Megjegyzés - Popup)

Olivová I. (Ceskoslovensky casopis historicky 1961/2. sz.) 217, 87. sz. jegyzet.

57 (Megjegyzés - Popup)

A hamburgi F.V.S.-alapítvány (SSz. 1976, 176) által Szakál Ernőnek ítelt műemléki Európa-díj átadásakor (1982. máj. 12) Budapesten tartott méltatás szövege. Sopron város műemléki Európa-díja (SSz. 1976, 39–46) után soproni kapta az egyéni műemléki Európa-díjat is.

58 (Megjegyzés - Popup)

Góbi Imre: A magyarországi ág. hitv. ev. egyetemes egyház levéltárának jegyzéke I. kötetében az I a 27. csoport 11. tételét így írja le: „...A soproni iskola törvényei, rendtartása két pld. (ném. és magy.). Tanterv, órarend (lat ivr. 90 1. Mária Dorottya ajándéka)”. Ebből az irategyüttesből tesszük közzé az első XVII. századi kézirat iskolatörvényeit, a kézirat 1-től 6. levelén olvashatók az eredeti törvények, ugyanezen leveleken Deccard Kristóf XVIII. századi átdolgozása, majd a 7-től a 16. levelén ismét Deccard kézírásában az átszerkesztett törvények német és latin nyelven olvashatók. Ez a kézirat a hosszú használat, továbbá a körülvágás miatt néhány helyen olvashatatlan, hiányos, ilyen helyeken a pótlásokat, kiegészítéseket a törvények XVIII. századi német nyelvű másolata segítségével adjuk. Az eredeti törvényeket, Deccard és a XVIII. századi ismeretlen másoló kéziratának változatait szövegkiadásunk egyaránt adja.

59 (Megjegyzés - Popup)

A XVIII. századi átírásban az 1. rész 2. pontjában a *beschehen* helyett *errichtet werden*; a *herfleust*, *statigst* helyett *herkomt*, *stets*, a *Gebett* helyett *Gebet*, *vnd Andacht*, *enden* helyett *vollenden* áll.

60 (Megjegyzés - Popup)

A 3. pont számát Deccard 4-re javította: 4 3 *Referatur ad tertium partem*. Majd az 1.v margóján *Nach geendigter Morgenandacht ist der nechste*.

61 (Megjegyzés - Popup)

A kiegészítés csak a XVIII. századi példányban található.

62 (Megjegyzés - Popup)

A jenigen, so im studieren schon etwas weiter kommen kiegészítés csak a XVIII. századi példányban található.

63 (Megjegyzés - Popup)

Deccard megjegyzése: *Refertur ad partem 2ddm post num(ero) 15.*

64 (Megjegyzés - Popup)

Deccard megjegyzése: *Refertur ad part(em) 3. post num(ero) 1.*

65 (Megjegyzés - Popup)

Eredetileg *tanulása*.

66 (Megjegyzés - Popup)

Az előmenetelére később *előmentére* javítva.

67 (Megjegyzés - Popup)

A senki után későbbi kéztől *hejában* be.

68 (Megjegyzés - Popup)

A helyére lly-ját a javító (rábaközi) kéz rövidítve *helére* „igazította”.

69 (Megjegyzés - Popup)

A minden eredetileg *mind* volt. Látható, hogy a *jeles és ditséretes* törvényeket egy jó írású diák másolta a fordítás kéziratáról, és az igazításokat feltehetőleg a praceptor végezte, a belejavítások a II. rész XII. és XIII. szabálypontja mellé jegyzett indulatos hangú utasítással azonos betűformák. A *ve'szekedés e'* írásjelét törölték.

70 (Megjegyzés - Popup)

A kedve'lli szó *e'* írásjelét javító kéz törölte.

71 (Megjegyzés - Popup)

A mindenekben mindenekkel alakra javítva.

72 (Megjegyzés - Popup)

Zsigmondi Pál, az Országos Levéltár osztályvezetője és Judák Margit, az OL munkatársa értékes segítséget nyújtottak Berzsényi Rozália születési és halálozási anyakönyvi bejegyzésének megtalálásában, amiért köszönetünket fejezzük ki.

73 (Megjegyzés - Popup)

A kissomlyói iskola „elsőségének” felfedezése már 1956-ban megtörtént (vö. Merényi monográfiáját 19. lap), ezért helytelen e „felfedezést” 1978-ra tenni, amint ez a Köznevelés c. folyóiratban (1978. dec. 26. sz. 6) olvasható.

74 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Polgár István bizonyítványának szövegét.

75 (Megjegyzés - Popup)

Vető Béla, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatójának segítségét ezúttal is köszönjük.

76 (Megjegyzés - Popup)

Filkorn Pál kertai ev. lelkész szíves közlése.

77 (Megjegyzés - Popup)

Hetyéssy István (Itk. 1962, 608), aki a korábban Sopron vármegyei Büköt tartja Berzsényi iskoláztatása első helyének.

78 (Megjegyzés - Popup)

Sólyom i.m. 496.

79 (Megjegyzés - Popup)

Evangélikus Országos Levéltár I. 1 (54. csomó III).

80 (Megjegyzés - Popup)

Győregyházmegyei Almanach. Győr. 1968. 4.

81 (Megjegyzés - Popup)

Kalocsai Érseki Levéltár, II. Idegen egyházmegyéek iratai: Győr.

82 (Megjegyzés - Popup)

Bánk József: Kánoni jog II. Bp., 1962, 394.

83 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Barbarits Lajos: A vetés gépesítésének kezdetei Magyarországon. Bp., 1965. 145.

84 (Megjegyzés - Popup)

Sándor Vilmos: A gabonacséplés gépesítése Magyarországon. Agrártörténeti Szemle, 1962, 414–415.

85 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Varga Gyula: A parasztság munkaeszközei. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I. Szerk.: Szabó István. Bp., 1965, 287–300.

86 (Megjegyzés - Popup)

Néprajzi és névtudományi szempontból nem érdektelen az állatkimutatásban feltüntetett lónevek felsorolása: Urasági és tiszti lovak: *Inczi, Ingó, Julcsa, Madár, Gárdony, Liza, Botrány, Huszár, Holló, Sárkány, Izzó, Idea, Gidrán*. Könnyű igás lovak: *Tulipán, Sárga, Kajla, Fecske, Kaczér, Sólyom, Zsivora, Zsarnok, Remény, Vidor, Pajkos, Tavasz, Utczu, Kozák, Zabi, Holló, Cséka, Nógrád, Tarna, Marcsa, Gidrán, Bolygó, Hamlet, Csinos, Éva, Jóslat, Jelvény, Szennyes, Irgencz*. Nehéz igás lovak: *Irhás, Izgu, Julcsa, Jámbor, Kormos, Darázs [I.], Csillag, Írisz, Divat, Gidrán, Fátyol, Jeges, Jutka, Judit, Jéna, Jávor, Darázs [II.], Tündér, Helyes, Derüs, Éjfék, Gram, Hatos, Grijf, Hitán, Dáma, Deres, Dongó, Kertész*. Tenyészmének: *Sebaj, Bíró*.

87 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján. Bp., 1969, 139–141.

88 (Megjegyzés - Popup)

Kerpely Jenő összegyűjtött műveit első kiadásban a Bibliotheca (Budapest) és a J. P. Toth Verlag (Hamburg), második kiadásban a Prachner Verlag (Wien-Stuttgart) adta ki.

89 (Megjegyzés - Popup)

A Neue Zürcher Zeitung 1967. augusztus 19-i számában megjelent cikkből.

90 (Megjegyzés - Popup)

A levél is, fordítása is többször megjelent Magyarországon. Vö. Mádl, Antal–Györi, Judit: Thomas Mann und Ungarn. Bp., 1977, 478 és a névmutatót *Kerpel Jenő* (így!) alatt (34., 621., 622. sz.)

91 (Megjegyzés - Popup)

Az eddig kiadatlan levelet dr. Edmund Kerpely (London), az adatok nagy részét dr. Borbély László (Budapest) szívességének köszönöm.

92 (Megjegyzés - Popup)

Az „Übersetzen” című kötetben (Athenaeum Verlag Frankfurt am Main/Bonn).